

ADÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/ Journal of ADU Social Sciences Institute

Yıl: 2024 Cilt:11 Sayı: 1/ Year: 2024, Volume 11, Number 1

Editör / Editor

Dr. Tuğba AKIN

Editör Yardımcısı / Deputy Editor

Dr. Gülşah Kıran ELKOCA

Taranmaktadır / Indexed in: SOBIAD, ResearchBib, Scientific Indexing Services, ASOS Index, DRJI

Yayın Kurulu

Dr. Savaş DUMAN, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Dr. Ahmad NAHMADOV, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Dr. Natalia KETENCİ, Yeditepe Üniversitesi, Dr. Michael ROCHLITZ, University Bremen, Germany, Dr. Nuran MALTA MUHAXHERI, University of Prishtina, Republic of Kosovo, Dr. Eleftherios GIOVANIS, Manchester Metropolitan University, United Kingdom, Dr. Fulya ERSOY, Bellarmine College of Liberal Arts, Los Angeles, United States, Dr. Yusuf KURT, Alliance Manchester Business School, United Kingdom

E-ISSN: 2148-4996

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ADÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / ADU Journal of Social Sciences Institute

Cilt 11, Sayı 1, 2024 / Volume 11, Number 1, 2024

Editör / Editor

Dr. Tuğba AKIN

Editör Yardımcısı / Deputy Editor

Dr. Gülşah Kıran ELKOCA

Taranmaktadır / Indexed in: SOBIAD, ResearchBib, Scientific Indexing Services, ASOS Index, DRJI

Dizin Editörü

MsD. M. Taylan YAVUZER

Alan Editörü

Dr. Ali BİLGENOĞLU, Dr. Elvan HAYAT, Dr. Tuncay SAYGIN

Dil Editörü

Dr. Öncel SENCERMAN

Yayın Kurulu

Dr. Savaş DUMAN, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Dr. Ahmad NAHMADOV, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Dr. Natalia KETENCİ, Yeditepe Üniversitesi, Dr. Michael ROCHLITZ, University Bremen, Germany, Dr. Nuran MALTA MUHAXHERI, University of Prishtina, Republic of Kosovo, Dr. Eleftherios GIOVANIS, Manchester Metropolitan University, United Kingdom, Dr. Fulya ERSOY, Bellarmine College of Liberal Arts, Los Angeles, United States, Dr. Yusuf KURT, Alliance Manchester Business School, United Kingdom

Hakem/Danışma Kurulu

Dr. Abdullah Tanrısevdi
Dr. Adem Karakaş
Dr. Adil Adnan Öztürk
Dr. Adnan Akın
Dr. Ahmet Saylık
Dr. Algin Okursoy
Dr. Ali Bilgenoğlu
Dr. Ali Kemal Nurdoğan
Dr. Alper Yılmaz
Dr. Altuğ Günel
Dr. Aslı Yenipazarlı
Dr. Aydın Sarı
Dr. Barış Gürkan
Dr. Burak Uyar
Dr. Burcu Hiçyılmaz
Dr. Burcu Altun
Dr. Büşra Özcan
Dr. Cenay Babaoğlu
Dr. Deniz Çakaroğlu
Dr. Didem Tezstürücü
Dr. Dilek Elvan Çokişler
Dr. Dilşen İnce Erdoğan
Dr. Duygu Yolcu Karadam
Dr. Ebru Gençalp
Dr. Ebubekir Keklik
Dr. Ece Armağan
Dr. Ece Ömüriş
Dr. Ekrem Yaşar Akçay
Dr. Elif Genç
Dr. Elvan Hayat
Dr. Emel Demir Görür
Dr. Emre Baysoy

Dr. Esin Avcı
Dr. Esvet Mert
Dr. Eymen Gürel
Dr. F. Rezzan Ünalp
Dr. Funda Kıziler Emer
Dr. Gamze Karadayı Kaynak
Dr. Göksel Armağan
Dr. Görkem Örtük
Dr. Gökhan Şefik Erkurt
Dr. Gözde Sayın Karakaş
Dr. Hakkı Uyar
Dr. Hanife Mumcu
Dr. Hatice Öner
Dr. Hatice Özenoğlu
Dr. Hilal Şahin Nadeem
Dr. Hüseyin Gül
Dr. Hüseyin Yılmaz
Dr. İbrahim Halil Tanık
Dr. İdris Şahin
Dr. İlker Durgut
Dr. İsa Demirkol
Dr. Koray Üstün
Dr. Lütfi Arslan
Dr. Mehmet Ali Horozoğlu
Dr. Mehmet Ela
Dr. Mehmet Serdar Güzel
Dr. Menekşe Şahin
Dr. Muharrem Çeken
Dr. Murat Aykırı
Dr. Murat Orhun
Dr. Murat Toksarı
Dr. Mustafa Güllübağ

Dr. Mustafa Necati Çoban
Dr. Müslüme GÜNEŞ
Dr. Necdet Aysal
Dr. Nedim Yalansız
Dr. Nisa Başara Baydilek
Dr. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu
Dr. Özge Bolaman Avcı
Dr. Özlem Demirkıran
Dr. Recep Tekeli
Dr. Ruken Vural
Dr. Samet Sezgin
Dr. Samsun M. Başarıcı
Dr. Sedat Alataş
Dr. Sedat Bayrakal
Dr. Semanur Soyyiğit
Dr. Sevcan Güneş
Dr. Sevgül Türkmenoğlu
Dr. Sungu Okan
Dr. Şekip Yazgan
Dr. Taner Bulut
Dr. Togay Seçkin Birbudak
Dr. Tuğba Söküt Açar
Dr. Tuncay Ercan Sepetcioglu
Dr. Umut Evlimoğlu
Dr. Utku Altınöz
Dr. Vahit Cemil Urhan
Dr. Vedat Özyazgan
Dr. Yalçın Özdemir
Dr. Yakup Yılmaz
Dr. Yalçın Özdemir
Dr. Yunus Emre Avcı
Dr. Zennure Köseman

İLETİŞİM:

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü,
Adnan Menderes Üniversitesi Merkez Yerleşkesi
Enstitü Binası

1.Kat

Efeler / AYDIN

Telefon: 0 256 212 45 74 Faks: 0 256 213 36 57 Santral: 0 256 218 20 00

E-posta: sosyaldergi@adu.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Makaleler

- ❖ Toplam Tarımsal Destek ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Panel Nedensellik Analizi: Seçili OECD Ülkeleri Örneği
Sayfalar: 1-16
Sevgi SÜLÜKÇÜLER, Sibel SELİM
Araştırma Makalesi
- ❖ Mitolojik ve Efsanevi Kadın Savaşçıların Sinemaya Uyarlamalarına Yönelik Görüşler
Sayfalar: 17-48
Ceyda IŞIK , Gül ERBAY ASLITÜRK
Araştırma Makalesi
- ❖ A Reboot on Energy Consumption at Different Income Levels: A Panel Quantile Regression Touch
Sayfalar: 49-64
Merve KURT DEĞİRMENCİ , Serdar Murat KÖSE
Araştırma Makalesi
- ❖ Hard and Soft Skills Revisited: Journalism Education at the Dawn of Artificial Intelligence
Sayfalar: 65-78
Emre DİNÇER
Derleme
- ❖ Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik-25 Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Finansal Oranlarının Dupont Analizi ile İncelenmesi
Sayfalar: 79-105
Hatice BAŞKAYA , Abdullah ÖZDEMİR
Araştırma Makalesi
- ❖ Mondros Mütarekesi'nden Sonra Ermeni Faaliyetleri (İğdır ve Havalisinde)
Sayfalar: 106-120
Ahmet TOKSOY
Araştırma Makalesi
- ❖ Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihsel Perspektifte Çine
Sayfalar: 121-140
Uğur AVCI
Araştırma Makalesi

Toplam Tarımsal Destek ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Panel Nedensellik Analizi: Seçili OECD Ülkeleri Örneği

Sevgi SÜLÜKÇÜLER¹, Sibel SELİM²

Araştırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 18.09.2023

Kabul Tarihi: 06.11.2023

Research Article

Article History

Date of Application: 18.09.2023

Acceptance Date: 06.11.2023

Özet

Tarım sektörü; insanların yaşamını sürdürmelerini sağlayan en temel olarak beslenme ihtiyacını gidermesi ve diğer sektörlerle sağladığı hammadde desteği, ihracat kanalı yardımıyla yarattığı doğrudan ve dolaylı etkiler aracılığıyla milli gelir ve işgücüne büyük ölçekli katkı sağlamaktadır. Tarım sektörü, insanlık var olduğundan beri ülkelerin ekonomik ve sosyal perspektifte kalkınma sürecinde önemli görevler üstlenmiştir. Sanayileşme ile tarım sektöründe yaşanan sorunlar, başta tarımsal destekler olmak üzere bu sektöre yeni politikaların uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. Tarım sektörüne sağlanan desteklerin tarım gelişimini destekleyerek; ekonomik büyüme, dış ticaret, işgücü gibi makroekonomik göstergeler üzerinde yarattığı etki dolayısıyla çalışmalar bu yöne çevrilmiştir. Ekonomik büyüme süreci üzerinde çok fazla sayıda faktör etkili olsa da tarım sektörü, tüm ülke ekonomilerinde stratejik önemini ve değerini korumaktadır. Bu çalışmanın amacı, seçili OECD ülkelerinde 1995-2020 döneminde toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payı ve ekonomik büyüme (yıllık %) arasındaki nedensellik ilişkisini incelemektir. Çalışmada nedensellik analizinde Pesaran CDNT (Düzeltilmiş CD) Testi, CIPS (Yatay Kesit Genişletilmiş IPS-2007) Panel Birim Kök Testi, Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik Analizi ve Homojenlik testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; çalışmada yer alan OECD ülkeleri için toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi varlığına ulaşırsen; ülke bazlı sonuçlar nedensellik ilişkisinin yönü ve varlığı hakkında farklılıklar göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payı, Ekonomik büyüme, Panel veri, Nedensellik analizi

Jel Kodları: C23, O1, O13

Panel Causality Analysis of the Relationship Between Economic Growth and Total Agricultural Support: A Case of Selected OECD Countries

Abstract

The agricultural sector provides a large-scale contribution to the national income and labor force through the direct and indirect effects it creates through the export channel and the raw material support it provides to other sectors. The agricultural sector has undertaken important tasks in the development process of countries from an economic and social perspective since the existence of humanity. The problems experienced in the agricultural sector with industrialization necessitated the implementation of new policies, especially agricultural support. By supporting the agricultural development of the supports provided to the agricultural sector; because it has on macroeconomic indicators such as growth, foreign trade and labor, studies have been directed in this direction. Although many factors are effective in the economic growth process, the agricultural sector maintains its strategic importance and value in the economies of all countries. The aim of this study is to examine the causal relationship between share of total agricultural support in GDP and economic growth (annual %) in the selected OECD countries, in the 1995-2020 period. Pesaran CDNT Test, CIPS Panel Unit Root Test, Dumitrescu and Hurlin

¹ Doktora Öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, sevgisulukculer@hotmail.com , ORCID: 0000-0002-4503-7267

² Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, sibel.selim@cbu.edu.tr , ORCID: 0000-0002-8464-588X

Panel Causality Analysis and Homogeneity test were used in causality analysis in the study. According to the findings obtained; while reaching the existence of a one-way causality relationship from total agricultural support to economic growth for OECD countries in the study; country-based results show differences in the direction and existence of the causal relationship.

Keywords: Agriculture, Share of total agricultural support in GDP, Economic growth, Panel data, Causality analysis

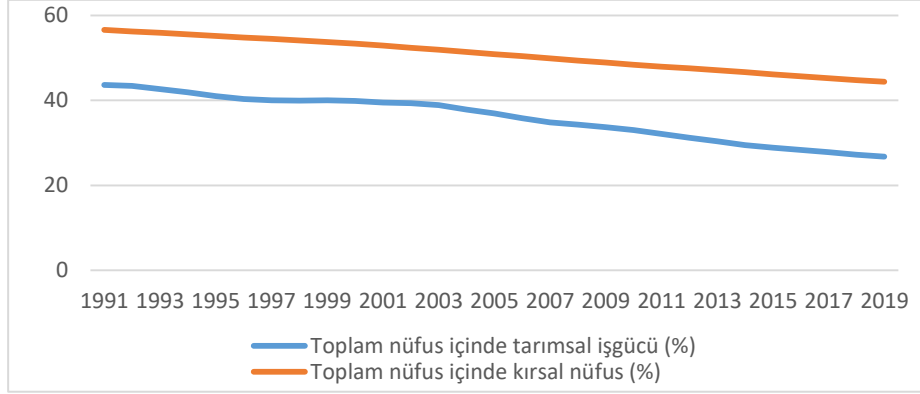
Jel Codes: C23, O1, O13

1. Giriş

İnsanların yaşamını ve geçimini sürdürmek amacıyla, bitkisel ve hayvansal besin üretimi için ekim, dikim, bakım, toplama başta olmak üzere gerçekleştirdiği tüm faaliyetler, *tarım* veya *tarımsal faaliyet* olarak ifade edilmektedir (Suvla, 1942). Tarımı yalnızca doğal kaynaklar ve işgücü desteğiyle ortaya konulan bitkisel üretim olarak tanımlamak eksik olacaktır. Daha geniş ifadeyle tarım; tohum, toprak, gübre, su, güneş gibi yardımcı girdiler desteğiyle üretilen bitkisel ve hayvansal besin üretimi olarak tanımlanabilir (Aksöz, 1972; Açıl, 1980). Bu çerçevede tarımsal çalışmalar sadece tarımsal üretimle sınırlı olmayıp; hayvancılık, ormancılık, seracılık başta olmak üzere çok sayıda sektörü içinde barındırmaktadır (Sarç, 1983).

Tarımsal üretim, her ülke için gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak, ekonomik bakımdan vazgeçilmez sektörlerin başında gelmektedir. Yetiştirilen tarımsal ürünlerin; ülke insanının sağlıklı ve yeterli beslenmesini desteklemesi, milli gelir ve istihdama büyük katkı sağlaması, sanayi sektörü başta olmak üzere birçok sektörün hammadde ihtiyacını karşılaması açısından tarım sektörünün yakın bir ikamesi yoktur (Vantso, 2020). Tarımdan elde edilen gelir sanayi ürünlerine yurt içi talep yaratarak, endüstrileşme giderleri için tasarruf arzını ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi arttırmaktadır (Matsuyama, 1992). Diğer yandan beslenme kısmında Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi göz önüne alındığında gıda en temel ihtiyaçlar kategorisinde yer almaktadır. Ekonomik, sosyal, gelişmişlik gibi birçok kavram çerçevesi dışında insanların geçimini ve hayatını sürdürme noktasında temel faaliyet olan tarım, tüm canlılar ve ülkeler için tercih değil zorunluluk niteliğindedir (Erdoğan ve Aydınbaşı, 2021).

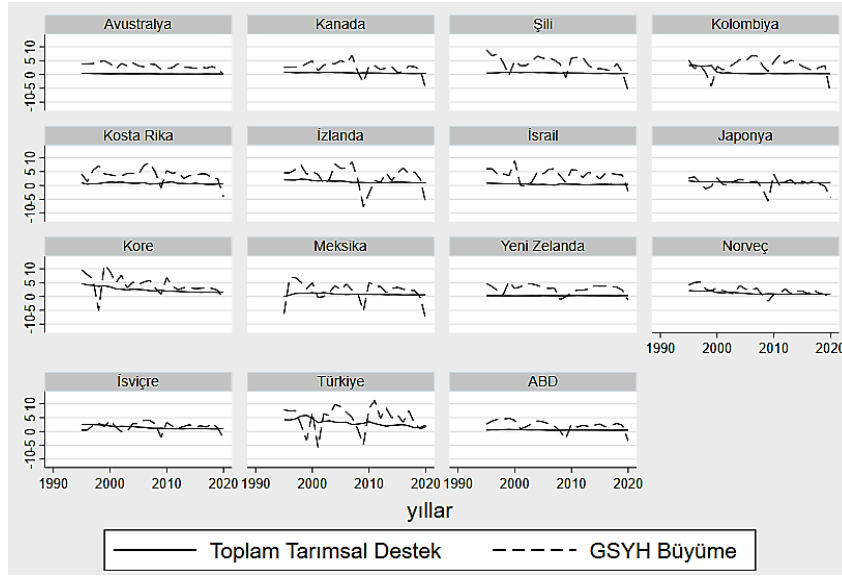
Tarım, özellikle artan nüfusu sebebiyle gelişmekte olan ülkelerin besin ihtiyacını karşılama konusunda ciddi bir öneme sahiptir. Günümüz dünya ekonomilerine bakıldığında başlıca problemlerinden biri, hızlı nüfus artışı ve tarımsal üretimin birbirine paralel yönde artış göstermiyor olmasıdır (Gürgeç İrmaklı ve Aydın, 2020). 1900'li yıllarda 1,6 milyar olan dünya nüfusu, 2021 yılına gelindiğinde 7,9 milyar olmuştur. 2050 yılında ise bu rakamın 9 milyara yükselmesi beklenmektedir. Demografi bazında değerlendirildiğinde tarım sektörünün tüm dünya ülkeleri adına önemini ve değerini artacağı göz ardı edilemez bir gerçektir (Terin ve ark., 2013; Patel ve ark., 2019; Poveda ve ark., 2021). Ayrıca nüfus artışına paralel olarak artan kentleşme ile birlikte işgücü nüfusunun büyük bir kısmının tarımdan sanayi sektörüne yer değiştirmesi tarım sektörünün desteklenmesi ihtiyacını arttırmaktadır (Koç ve İşlek, 2020). Şekil 1'de toplam dünya nüfusu içerisinde kırsal nüfusun ve tarımsal işgücünün azalan bir seyir izlediği görülmektedir.

Şekil 1. Toplam dünya nüfusu içerisinde kırsal nüfus ve tarımsal işgücü (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

Tarım aynı zamanda, ihtiyaç fazlasının ihracatına imkân tanıyarak ülke ekonomisine katkı sağlayan bir sektördür. Endüstri toplumuna geçiş sürecinden itibaren ülkelerin finansal kaynaklarının en başında tarım sektörü yer almaktadır. Ana sektör olarak kabul edilen tarım, ülkelerin büyüme ve kalkınma evresinde, yoksulluğun minimum düzeye indirgenmesi noktasında hayati rol oynamaktadır. GSYH üzerinde %30'luk katkısı bulunan tarım, küresel çapta neredeyse tüm dünya ülkelerinin yarısından fazlasının temel geçim kaynağıdır (Uddin, 2020). Ülkeler tarımsal yapıdan sanayiye geçiş yaptığı kalkınma sürecinde tarım, başlıca 4 temel fonksiyonu gerçekleştirmelidir. Tarım ilk olarak ülke nüfusunun besin ihtiyacını yeterli düzeyde karşılamalıdır. Makro ölçekte bakıldığında döviz girişini sağlamak için ihracatı destekleyecek ihtiyaç fazlası yaratmalıdır. Diğer sektörlerin hammadde ihtiyacını gidermeli; ülkede üretimi gerçekleştirilen sanayi mallarına yönelik bir talep potansiyeli yaratmalıdır (Thompson, 1934; Kazgan, 1983). Yoksul olarak nitelendirilen ve temel geçim kaynağı tarım olan nüfusun ortalama %75'i kırsal bölgelerde yaşamını sürdürmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin bu konudaki desteğe çok ihtiyacı olmasına rağmen, kalkınma desteklerinin yalnızca %4'ü bu ülkelerde tarım sektörüne yapılmaktadır (Awunyo-Vitor ve Sackey, 2018). 2007-2008 yıllarında yaşanan gıda, yakıt ve finans üçlü krizinden bu yana, tarımsal büyüme koridorlarına yapılan yatırımlar, hükümet ve özel sektör girişimlerinin merkezinde yer almıştır (Sulle, 2020). Tarımsal üretimin çıktıları aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin ihracatında önemli paya sahiptir. Tarım sektörü ülke ekonomileri içinde, büyüme başta olmak üzere, birçok makroekonomik gösterge üzerinde büyük etkiye sahiptir (Gollin, 2010). Ülkelerin bugüne kadar uyguladığı tarımsal destekler incelendiğinde (Bale ve Lutz, 1981; Krueger ve ark., 1998; Anderson ve Hayami, 1986) ülke ve sektör bazında büyük farklılıklar olduğu görülmektedir. Gelir bakımından değerlendirildiğinde gelişmiş ülkeler tarım sektörüne daha fazla destek ve yatırım yapmaktadır. Diğer ülkelere kıyasla daha homojen bir çerçevede yer almasına rağmen OECD ülkelerinde bile belirgin farklılıklar bulunmaktadır. (Civan, 2010). OECD raporuna göre tarımsal destek; hükümet politikaları kanalıyla tüketici ve vergi yükümlülerinden tarıma yapılan yıllık parasal değerlerin toplamı olarak tanımlanmaktadır. Bu destekler; toplam destekler, üretici desteği, tüketici desteği ve genel hizmetler olmak üzere 4 temel kategoriye ayrılmıştır (Koç ve İşlek, 2020).

Şekil 2. Çalışmada Yer Alan OECD Ülke Örneklerine Ait Toplam Tarımsal Desteğin GSYİH İçindeki Payı ve Ekonomik Büyüme (Yıllık %) Dağılımı (1995-2020)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

Bu çalışmada seçili OECD (Avustralya, Kanada, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, İzlanda, İsrail, Japonya, Kore, Meksika, Yeni Zelanda, Norveç, İsviçre, Türkiye, ABD) ülkelerine ait toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payı ve ekonomik büyüme (yıllık %) oranları 1995-2020 dönem aralığında Şekil 2’de sunulmaktadır. Şekilden de görüldüğü gibi, Türkiye dışında, genel olarak ülkelerde toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payı değişkeninin durağan, ekonomik büyüme değişkeninin ise dalgalı bir seyir izlediği gözlemlenmektedir.

Tarımın, ülkelerin büyüme sürecinde yaratacağı pozitif etki konusunda literatürde farklı çalışmalar yer almaktadır. Literatürde bir grup çalışma ekonomik büyüme üzerinde tarım sektörünün büyük bir pozitif katkısı olduğunu savunurken (Gollin, 2010; Olajide, ve ark., 2012; Özkan ve Ceylan, 2013; Usman, 2016; Yetiz ve Özden, 2017; Kopuk ve Meçik, 2020); diğer grup ise (Rostow,1959; Katircioğlu, 2004; Alhowaish, 2014; Szirmai ve Verspagen, 2015; Magoti ve Mtui, 2020) özellikle Sanayi devrimiyle endüstriyel topluma geçişle birlikte tarım hala önemini koruyor olsa da sanayi ve hizmet sektörlerini kapsayan faaliyetlerin büyüme üzerinde daha fazla etkili olacağını öne sürmektedir.

Canbay ve ark. (2022), BRICS+T ülkelerin 2000-2020 dönem aralığında; tarımsal destekler, iktisadi kalkınma ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Bootstrap Panel Nedensellik testinden yararlanılarak gerçekleştirilen araştırmada elde edilen bulgular her ülke adına farklılık gösterse de genel itibarıyla değişkenler arasında nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. Canbay (2021), 1995-2018 dönemi Türkiye’de uygulanan tarımsal desteklerin tarımsal üretim üzerindeki etkisini incelemiştir. Yapısal kırılmalı ARDL sınır testi ile Türkiye’deki tarımsal desteklerin hem kısa hem de uzun vadede tarımsal bitkisel üretimi olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Kopuk ve Meçik (2021), 1998Q1-2020Q1 döneminde Türkiye’de imalat sanayi ve tarımsal dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini nedensellik testi yardımıyla araştırmıştır. Elde edilen bulgular, imalat sanayi ve tarım sektörüne yapılan yatırım ve desteklerin ekonomik büyümeyi desteklediğine işaret etmektedir. Şaşmaz ve Özel (2019), Türkiye’de 1980-2016 döneminde mali teşviklerin tarım üzerinde etkili olup olmadığını araştırmıştır. Eşümleşme ve nedensellik testleri

yardımıyla incelenen araştırmada, mali teşviklerin tarım sektörüne herhangi bir etkisi bulunmadığı ancak ekonomik büyümenin tarım sektörüne pozitif yönde etki ettiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Özkan ve Karaköy (2018), AB ülkeleri ve Türkiye’de uygulanan tarımsal destek politikalarını 2006-2016 dönemi için karşılaştırmalı şekilde incelemiştir. Çalışmada tarım sektörünün GSYH, istihdam ve tarımsal desteklerin bütçe içinde yer alan payı araştırılmıştır. Ulaşılan sonuca göre Türkiye ekonomisinde tarımsal desteklerin azalmasına karşın AB ülkelerinde bu payın yıllar itibarıyla arttığı gözlemlenmiştir. Yıldız (2017), çalışmada Türkiye özelinde eştümleşme analizi, hata düzeltme modeli, nedensellik testi, VAR modeline dayalı etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma yöntemlerinden yararlanarak tarımsal desteklerin tarımsal üretim üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Işık ve Bilgin (2016), Türkiye’de uygulanan farklı tarımsal destekleme programlarının etkilerini, 1986-2015 dönemi için incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre tarımsal destekler tarımsal üretim üzerinde güçlü bir pozitif etki yaratmaktadır. Çevik ve Zeren (2014), Hatemi-J asimetrik nedensellik testi aracılığıyla 2005-2013 dönem periyodunda Türkiye’de tarımsal kredi ve ekonomik gelişim arasındaki ilişkiyi incelemiştir; tarımsal kredilerin finansal gelişimin nedeni olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Terin ve ark. (2013), 1990-2012 yılları arası regresyon analizi yardımıyla Türkiye’de tarımsal büyümeyi etkileyen ekonomik faktörleri araştırmıştır. Ulaşılan bulgulara göre; tarım sektörüne yapılan yatırım ve destekler, tarımın GSYİH içindeki payı tarımsal büyüme sürecini olumlu; tarımsal işgücü ise olumsuz yönde etkilemektedir. Shahbaz ve ark. (2013), 1971-2011 periyodunda Pakistan’da tarımsal büyüme ve finansal gelişim ilişkisini araştırdığı çalışmada aralarında pozitif bir etkileşim olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Katırcıoğlu (2006), Kuzey Kıbrıs’ta tarım sektörü ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisini araştırdığı çalışmada; uzun dönemde karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Literatürde (Sağdıç ve Çakmak, 2021; Vozarova ve Kotulic, 2016; Kumbhakar ve Lien, 2010; Hennessy, 1998; Skuras ve ark., 2006; McCloud ve Kumbhakar, 2008) tarımsal desteklerin tarımsal üretim hacmi üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşan birçok çalışma mevcuttur.

Tarım sektörü, ekonomik büyümenin temel dinamiğinden biri olarak; imalat başta olmak üzere diğer sektörlerin işgücü ihtiyacını da gidermektedir. Tarımsal üretimde yer alan işgücü; uzmanlaşma, teknoloji ve tarımla ilgili teknik bilgisi, tarımsal üretime sağladığı katma değer ile firmanın varlıklarını verimli kullanma ve maliyetini minimum düzeye indirme sürecine olumlu katkı sağlamaktadır (Karakayacı ve ark., 2022). Dolayısıyla sermayeye sağladığı ek gelirleri yoluyla da endüstriyel gelişimi destekleyerek ekonomik büyümenin motoru olma görevini üstlenmektedir (Johnson ve Wellor, 1961). Bu nedenle tarım sektörünün desteklenmesi ve teşvik edilmesi, ülke ekonomilerinin büyüme ve kalkınma süreci için hayati öneme ve değere sahiptir. Bu kapsamda oluşturulan bu çalışmada, seçili 15 OECD ülkesi ile 1995-2020 döneminde tarımsal desteğin GSYİH içindeki payı ve ekonomik büyüme (yıllık %) değişkenleri arasındaki nedensel ilişki araştırılmaktadır. Araştırmanın örneği, toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payına ait verinin var olduğu OECD ülkeleri (Avustralya, Kanada, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, İzlanda, İsrail, Japonya, Kore, Meksika, Yeni Zelanda, Norveç, İsviçre, Türkiye, ABD) tercih edilerek oluşturulmuştur. Tarım sektörünün ülke ekonomilerinde önemli bir yere sahip olduğu ve büyüme sürecinde önemli bir dinamik olarak yer aldığı tartışılmaz bir gerçektir. Literatür incelendiğinde toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payının makroekonomik göstergeler üzerinde etkisini araştıran çalışmalar sınırlı sayıda olup, OECD ülkelerine ait toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payı ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisini ve bu konuyu ele alınan yöntemlerle araştıran başka bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Bu çalışma ülke ekonomisinde ciddi pay sahibi olan tarım sektörünün iyileştirilmesi adına daha etkin destek ve teşvik stratejilerinin oluşturulması açısından fayda

sağlayıcı olup bu alanda yapılan ilk çalışma olması dolayısıyla öncü niteliğindedir. Çalışmada STATA 17 paket programından yararlanılmıştır.

2. Materyal ve Yöntem

2.1. Materyal

Bu çalışmada, 1995-2020 yılları arasında seçili OECD ülkeleri için toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payı ve ekonomik büyüme (yıllık %) arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Veri seti, OECD istatistiklerinden (OECD.Stat) derlenmiştir. Araştırmanın örneği, toplam tarımsal desteklere ait verinin var olduğu OECD ülkeleri (Avustralya, Kanada, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, İzlanda, İsrail, Japonya, Kore, Meksika, Yeni Zelanda, Norveç, İsviçre, Türkiye, ABD) tercih edilerek oluşturulduğundan 15 OECD ülkesi bazında sınırlandırılmıştır. Tablo 1’de değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Kısaltma	Gözlem Sayısı	Ortalama	Min.	Max.
Ekonomik Büyüme (Yıllık%)	GR	405	2.993	-8.167	11.668
Toplam Tarımsal Destek (GSYİH%)	TD	405	1.046	-0.0008	5.865

Tablo 1 incelendiğinde 1995-2020 yılları arası 15 OECD ülkesi için toplam 405 gözlem olduğu görülmektedir. Ekonomik büyüme değişkeni ortalaması yaklaşık %3, toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payı değişkeni ortalaması yaklaşık %1’dir.

Tablo 2’de ülkeler bazında tanımlayıcı istatistikler sunulmaktadır. 15 OECD ülkesi ve 25 yıl için incelendiğinde ekonomik büyüme oranı değişkeni ortalaması en yüksek olan başlıca ülkeler Şili, Kore ve Türkiye; en düşük olan ülkeler Japonya, Meksika ve İsviçre’dir. Toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payı ortalaması en yüksek olan başlıca ülkeler Kore ve Türkiye; en düşük olan ülkeler Avustralya, Yeni Zelanda ve İsrail’dir.

Tablo 2. Ülkeler Bazında Tanımlayıcı İstatistikler

Ülkeler	Ekonomik büyüme (yıllık %)			Toplam tarımsal destek (GSYİH %)		
	Ortalama	Min	Max	Ortalama	Min	Max
Avustralya	2.997	-0.004	4.937	0.229	0.145	0.435
Kanada	2.523	-5.233	6.869	0.548	0.316	0.839
Şili	4.020	-5.978	11.668	0.542	0.316	0.824
Kolombiya	3.214	-7.048	10.563	0.872	0.262	3.259
Kosta Rika	3.945	-4.051	8.215	0.772	0.403	1.291
İzlanda	3.223	-7.664	8.455	1.390	0.936	2.296
İsrail	3.967	-2.153	8.892	0.459	0.126	0.882
Japonya	0.705	-5.693	4.098	1.098	0.853	1.675
Kore	4.284	-5.129	11.467	2.411	1.452	4.705
Meksika	1.977	-8.167	6.847	0.772	-0.001	1.382
Yeni Zelanda	2.845	-1.253	5.451	0.259	0.185	0.329
Norveç	2.048	-1.727	5.285	1.171	0.676	2.119
İsviçre	1.827	-2.393	4.015	1.491	0.922	2.523
Türkiye	4.946	-5.750	11.200	3.120	1.155	5.865
ABD	2.375	-3.405	5.671	0.552	0.454	0.770

2.2. Yöntem

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini araştıran testlerin en başında Granger Nedensellik Testi yer almaktadır. Granger (1969) nedensellik yaklaşımı serinin öngörülebilirliğinden yola çıkarak, bir nedenin etkiden sonra meydana gelmeyeceği fikrine dayanmaktadır (Emirmahmutoglu, 2011). Granger nedenselliğin hareket noktası, geçmişin nedenini şimdi veya gelecekte aramak değil; önce gerçekleşen olayın sonra meydana gelen olayın nedeni olacağı düşüncesidir (Hacker ve Hatemi-J, 2006).

Zaman serisinde olduğu gibi panel veri çalışmalarında da sahte regresyon problemi yaşamamak için serinin birim kök içerip içermediği araştırılmalıdır (Şahbaz, 2014). Birim kök testi sonucu serinin durağan olduğuna karar verilmesi durumunda nedensellik analizi uygulanmaktadır. Birim kök testi öncesi yatay kesit bağımlılığının araştırılması gerekir. Çünkü yatay kesit bağımlılığı EKK tahmincisinde verimlilik kaybına yol açma, t ve F testlerinin geçersiz hâle gelmesi, tahmincilerin tutarsız olması gibi birçok probleme yol açabilir (Baltagi ve Kao, 2012). Panel birim kök testleri yatay kesit bağımlılığının olup olmamasına göre, temel olarak birinci ve ikinci nesil testler olarak ikiye ayrılmaktadır. Eğer birimler arası yatay kesit bağımlılığı (korelasyon) yoksa birinci nesil birim kök testlerinden, birimler arası yatay kesit bağımlılığı varsa ikinci nesil birim kök testlerinden yararlanılmaktadır. Öncelikle birim (N) ve zaman (T) boyutu uzunluğuna göre ayrılan çeşitli korelasyon testleri yardımıyla birimler arası korelasyon olup olmadığı araştırılmalıdır. N>T ise Pesaran CD Testi (2004), Ullah ve Yamagata Pesaran NLM Testi (2008); T>N ise Breusch Pagan LM Testi (1980) ve Pesaran CD_{NT} (2015) gibi testlerden yararlanılabilmektedir (Yerdelen Tatoğlu ve Emek, 2022).

Çalışmada birimler arası korelasyon varlığını araştırmak için, zaman boyutu (1995-2020 dönem aralığı), birim boyutundan (15 OECD ülkesi) daha büyük olduğundan, Pesaran CD_{NT} (2015) testi tercih edilmiştir.

2.2.1. Pesaran CDNT (Düzeltilmiş CD) Testi

Pesaran, panel zaman serileri analizinde faydalanabilmek için, Pesaran (2004) CD testini N≤10 ve T'nin daha büyük olduğu CD_{NT} testine uyarlamıştır (Boğa, 2019). CD_{NT} testi hipotezleri şu şekilde kurulmaktadır:

H₀: Zayıf birimler arası korelasyon vardır.

H₁: Birimler arası korelasyon vardır.

CD_{NT} testi istatistiği dengeli panel için aşağıdaki biçimde hesaplanmaktadır:

$$CD_{NT} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij} \quad (1)$$

Bu istatistikte yer alan \hat{p}_{ij} ise Eşitlik 2'deki gibi hesaplanmaktadır:

$$\hat{p}_{ij} = T^{-1} \sum_{t=1}^T \varphi_{it} \varphi_{jt} \quad (2)$$

φ_{it} ölçeklendirilmiş artıkları temsil etmekte ve aşağıdaki biçimde hesaplanmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2017):

$$\varphi_{it} = \frac{e_{it}}{(T^{-1} e_i' e_i)^{1/2}} \quad (3)$$

e_{it} havuzlanmış EKK'yı, e_i ise her birim için EKK ile tahmin edilen kalıntıları ifade etmektedir. Yani bu CD_{NT} testinin, eğim parametreleri, hata varyansı heterojenliğine karşı dirençli birimlere özel EKK kalıntıları üzerine kurulu olduğunu ve test istatistiğinin normal dağılım sergilediğini göstermektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020).

Bir X değişkeni için birimler arası korelasyon kuvvetini gösteren α Eşitlik 4'teki gibi hesaplanmaktadır:

$$\alpha = 1 + \frac{\ln \sigma_{\bar{x}}^2}{2 \ln(N)} - \frac{1}{2} \frac{\mu_{\bar{y}}^2}{\ln(N)} - \frac{c_N}{2[N \ln(N)] \sigma_{\bar{x}}^2} \quad (4)$$

$\alpha = 0$ ise zayıf, $0 < \alpha < 0.5$ ise yarı zayıf, $0.5 < \alpha < 1$ ise yarı güçlü ve $\alpha = 1$ ise güçlü birimler arası korelasyon olduğunu göstermektedir (Bailey ve ark., 2012).

Birimler arası korelasyon belirlendikten sonra varsa ikinci nesil birim kök testlerinden yararlanılmaktadır. Birçok test olmasına karşın çalışmada en temel testlerden biri olan Pesaran (2007) CIPS testi kullanılmaktadır.

2.2.2. CIPS (Yatay Kesit Genişletilmiş IPS-2007) Panel Birim Kök Testi

Pesaran (2006), yatay kesit bağımlılık sorununu çözmek için genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) regresyonlarına gecikmeli seviyelerin yatay kesit ortalamalarını ve her bir serinin ilk farklarını modele dahil etmiştir. Standart panel birim kök testlerini "yatay-kesitsel genişletilmiş bireysel ADF (CADF)" istatistiklerinin basit ortalamalarına dayandırmaktadır (Pesaran, 2007).

Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CIPS test yapısı aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Eş.5, Eş.6):

$$y_{it} = (1 - \phi_i)\mu_i + \phi_i y_{i,t-1} + u_{it} \quad i=1, \dots, N; \quad t=1, \dots, T \quad (5)$$

$$u_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Burada f_t yatay kesit bağımlılığına sebep olan ve birimleri etkileyen ancak gözlemlenemeyen faktörleri; ε_{it} ise birimlere ait hatayı temsil etmektedir.

Pesaran (2006), genel olarak durağan bir genel otoregresif süreç kullanarak Eşitlik 5 ve Eşitlik 6 aşağıdaki biçimde Eşitlik 7'deki gibi tanımlamaktadır:

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + p_i y_{it-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

Burada y_{it} 'nin yatay kesit ortalamaları ortak faktör olarak yer alan f_t 'nin yerine kullanılmaktadır. Yani y_{it} 'nin yatay kesit ortalaması \bar{Y}_t ve gecikmeli değerlerini $\bar{Y}_{t-1}, \bar{Y}_{t-2}, \dots$ ortak faktör olan f_t için araç değişken olarak kullanılmıştır. Eşitlik 7'de (Eş.7) $\alpha_i = (1 - \phi_i)\mu_i$, $p_i = -(1 - \phi_i)$ ve $\Delta y_{it} = y_{it} - y_{it-1}$ olarak hesaplanmaktadır (Pesaran, 2007).

Durağanlığı test etmek için kullanılan hipotezler aşağıdaki biçimde kurulmaktadır:

$$H_0: p_i = 0 \text{ (tüm } i \text{ 'ler için)}$$

$$H_1: p_i < 0 \text{ (} i=1, 2, \dots, N_i \text{) ve } p_i = 0 \text{ (} i=N_{j+1}, N_{j+2}, \dots, N \text{)}$$

CADF regresyon modeli aşağıdaki gibidir.

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + e_{it} \quad (8)$$

Test istatistiği olarak CADF regresyonundan elde edilen b_i parametresinin EKK tahmininin t-oranından elde edilmektedir. t-oranı $t_i(N, T)$ ile gösterilmekte ve Eşitlik 9'daki gibi tanımlanmaktadır:

$$t_i(N, T) = \frac{\Delta y_i' \bar{M}_w y_{i,-1}}{\hat{\sigma}_i (y_{i,-1}' \bar{M}_w y_{i,-1})^{1/2}} \quad (9)$$

Burada $t_i(N, T)$, aşağıda tanımlanan eşitlikler (Eş.10, Eş.11, Eş.12, Eş.13) yardımıyla bulunmaktadır (Pesaran, 2007):

$$\Delta y_i = (\Delta y_{i1}, \Delta y_{i2}, \dots, \Delta y_{iT})' \quad y_{i,-1} = (y_{i0}, y_{i1}, \dots, y_{iT-1})' \quad (10)$$

$$\bar{M}_w = I_t - \bar{W} (\bar{W}' \bar{W})^{-1} \bar{W}', \bar{W} = (\tau, \Delta \bar{y}, \bar{y}_{-1}) \quad (11)$$

$$\tau = (1, 1, \dots, 1)', \Delta \bar{y} = (\Delta \bar{y}_1, \Delta \bar{y}_2, \dots, \Delta \bar{y}_T)', \bar{y}_{-1} = (\bar{y}_0, \bar{y}_1, \dots, \bar{y}_{T-1})' \quad (12)$$

$$\hat{\sigma}_i^2 = \frac{\Delta y_i' M_{i,w} \Delta y_i}{T-4} \quad (13)$$

CIPS istatistiği, Eşitlik 14 ve Eşitlik 15'te gösterildiği gibi CADF istatistiğinin ortalamasıdır ve aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$CIPS(N, T) = t - bar = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_i(n, t) \quad (14)$$

veya

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (15)$$

Durağanlık sınaması sonrası seriler durağan bulunursa değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığı ve nedenselliğin yönü panel nedensellik analizi yardımıyla belirlenmektedir. Panelin homojen ve heterojen olup olmamasına göre panel nedensellik testleri temel olarak 2 gruba ayrılmaktadır. Homojen ise Granger nedensellik testlerinden yararlanılırken, heterojen ise birçok test mevcuttur (Yerdelen Tatoğlu ve Emek, 2022)

Bu çalışma kapsamında birimler arası korelasyona karşı dirençli olan heterojen testlerden biri olan Dumitrescu Hurlin (2012) panel nedensellik testi yardımıyla toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payı ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmektedir.

2.2.3. Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik Analizi

Dumitrescu ve Hurlin (2012), panel veri analiz kapsamında herhangi bir ülke için söz konusu nedensellik ilişkisinin birbirinden farklı çok sayıda ülkeler için de geçerli olma ihtimalinin yüksek olduğu fikrini savunmaktadır Dumitrescu ve Hurlin (2012), analizinde aşağıdaki hipotezler test edilmektedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012):

H_0 : Tüm birimler için y değişkeni, x değişkeninin nedeni değildir.

H_1 : Bazı birimler için y değişkeni, x değişkeninin nedenidir.

Durağan y ve x değerlerinin tanımlandığı nedensellik testi modeli aşağıdaki gibidir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012):

$$Y_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^k \gamma_i^{(k)} Y_{it-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} Y_{it-k} + \varepsilon_{it} \quad (16)$$

Eşitlik 16, x değişkeninin y değişkeninin nedeni olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılmaktadır. H_0 hipotezinin reddedildiği durumda, nedenselliğin yönünü değiştirerek çift yönlü nedensellik ilişkisinin araştırılmasına imkân vermektedir (Lopez ve Weber, 2017).

Eşitlikte yer alan (k) gecikme uzunluğu panelin her birimi için aynı iken, $\gamma_i^{(k)}$ otoregresif parametre ve $\beta_i^{(k)}$ eğimler birimlere göre değişim göstermektedir. β_i ise aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$\beta_i = (\beta_i^{(1)}, \dots, \beta_i^{(K)})' \quad (17)$$

Test için temel hipotezler ise şöyledir:

$$H_0: \beta_i=0 \quad \forall_i = 1, \dots, N$$

$$H_1: \beta_i \neq 0 \quad \forall_i = 1, \dots, N_1$$

$$\beta_i \neq 0 \quad \forall_i = N_1 + 1, N_2 + 2, \dots, N$$

H_0 : Tüm birimler için y 'den, x 'e doğru nedensellik ilişkisi mevcut değildir.

H_1 : Bazı birimler için y 'den, x 'e doğru nedensellik ilişkisi mevcuttur, şeklinde ifade edilmektedir (Şahin, 2018).

Temel hipotezi test etmek için her bir birimde nedensellik araştırması için kullanılan Wald test istatistiklerinin ortalamasından yararlanılır ve Eşitlik 18'deki gibi elde edilir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012):

$$\bar{W}_{N,T} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,T} \quad (18)$$

Burada $W_{i,T}$ birimlere özgü Wald testi istatistiğidir ve Eşitlik 19'daki gibi hesaplanır.

$$W_{i,T} = (T - 2K - 1) \left(\frac{\varepsilon_i \Phi_i \varepsilon_i}{\varepsilon_i M_i \varepsilon_i} \right) \quad (19)$$

Burada $\varepsilon_i = \varepsilon_i / \sigma_{\varepsilon_i}$, $\Phi_i = Z_i (Z_i' Z_i)^{-1} R' [R (Z_i' Z_i)^{-1} R']^{-1} R (Z_i' Z_i)^{-1} Z_i'$ ve $M_i = I_T - Z_i (Z_i' Z_i)^{-1} Z_i'$ eşitlikleri bulunmaktadır Z , doğrusal regresyon modelinin standart projeksiyon matrisini temsil etmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020).

2.2.4. Homojenlik Testi

Analiz için diğer önemli nokta serilerin homojen mi heterojen mi olduğuna karar vermektir. Panel veri uygulamalarının çoğunluğu serilerin homojen olduğu varsayımıyla hareket etmektedir. Ancak bu çok doğru bir varsayım değildir. (Yapraklı ve Kaplan, 2015). Bu noktada bahsi geçen varsayımın da test edilmesi gerekmektedir (Polat, 2018). Bu çalışmada homojen-heterojen sınaması için Pesaran ve Yamagata (2008)'nin geliştirdiği Delta testinden yararlanılmıştır. Temel hipotez: $H_0: \beta_i = \beta$ şeklinde kurulmakta ve parametrelerin homojen olduğunu göstermektedir.

Delta testi aşağıdaki Eşitlik 20'deki gibidir (Hashem Pesaran ve Yamagata, 2008):

$$\Delta = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \hat{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (20)$$

Δ_{adj} ise düzeltilmiş delta test istatistiğini ifade etmekte ve aşağıdaki biçimde gösterilmektedir:

$$\Delta_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \hat{S} - E(\bar{Z}_{iT})}{\sqrt{Var(\bar{Z}_{iT})}} \right) \quad (21)$$

Çalışmada panel birim kök ve panel nedensellik testlerine ek olarak, analiz sonucu panel heterojen çıktığından birimler bazında birim kök ve nedensellik test sonuçları da yer almaktadır. Dickey Fuller birim kök testi, otokorelasyon halinde genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve yapısal kırılma olması durumunda Clemente Montanes Reyes (1998) birim kök testleri kullanılmıştır. Yapısal kırılma testinde kırılma tarihi içsel olarak belirlenmiştir.

Sabitli bir model için ADF regresyonu şu şekilde (Eş.22) hesaplanmaktadır:

$$\Delta Y_t = \alpha + \gamma Y_{t-1} + \delta_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-1} + u_t \quad (22)$$

Burada $H_0: \gamma = 0$ hipotezi birim kök varlığını test etmektedir. H_0 hipotezinin reddedilmesi durumunda serinin durağan olduğu şeklinde yorum yapılır. Otokorelasyon yoksa birinci fark terimleri sıfıra ve ADF, DF haline dönüşmektedir. Durağanlık testleri sonrasında analiz sonucuna göre panel heterojen çıktığı için birimler bazında nedensellik testleri Eşitlik 16'dan yararlanarak her birim için ayrı ayrı Granger nedensellik test edilmiştir.

3. Bulgular ve Tartışma

1995-2020 döneminde ekonomik büyüme ve toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payı arasındaki nedensellik ilişkisinin seçili 15 OECD ülke bazında incelendiği bu çalışmada; nedensellik araştırmasından önce serilerin birim kök içerip içermediği araştırılmıştır. Tablo 3'te birim bazında gerçekleştirilen birim kök testi sonuçları sunulmuştur. Değişkenlere ait birimler arası korelasyon CD_{NT} testi ile sınımlanmış ve CD_{NT} testine ait bulgular Tablo 3'ün Panel başlığı altında verilmiştir. Bulgulara göre tüm değişkenler için temel hipotez reddedilmekte ve birimler arası korelasyonun var olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Birimler arasındaki korelasyonu ifade eden (α) değerinin 1'e yakınsaması, birimler arası korelasyonun güçlü olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda ikinci nesil birim kök testlerinden olan CIPS testi kullanılarak serilerin durağanlığı incelenmekte ve test sonuçları Tablo 3'ün Panel başlığı altında sunulmuştur. Bu test, gecikme uzunluğunun birimler bazında heterojen olmasına imkan sağlamaktadır. Gecikme uzunluğu her birim için F testi kullanılarak seçilmiştir. CIPS testi bulgularına göre çalışmada yer alan iki değişken için de 'seri durağan değildir' şeklinde kurulan temel hipotez reddedilmekte ve değişkenlerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Ülke bazlı birim kök testi sonuçlarına her ülke için ayrı ayrı Tablo 3'te yer verilmiştir. Tüm değişkenlerin birim kök analizi için Dickey Fuller birim kök testinden yararlanılmıştır. Değişkenler arasında yapısal kırılma varsa Clemente, Montanes yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmakta ve trend içeriyorsa testlere deterministik trend eklenmektedir. Gecikme uzunluğu ise bilgi kriterlerine (Akaike, Schwarz ve Hannan – Quinn) göre belirlenmektedir. Ekonomik büyüme oranı değişkeni, yalnızca İzlanda ülkesi için bir yapısal kırılma ile durağan ve yapısal kırılma tarihinin (2005) anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yine ekonomik büyüme oranı değişkeni için yalnızca Avustralya trend durağan, diğer 14 OECD ülkesi ise sabit durağandır. Kanada, Kolombiya, İsviçre, Türkiye için toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payı değişkeni yapısal kırılma ile durağandır. Yapısal kırılma tarihi Kanada için 2009, Kolombiya için 2001, İsviçre için 2004 ve Türkiye için 2002'dir. Şili, Kosta Rita, İsrail, Japonya, Kore için toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payı değişkeni trend durağan, geriye kalan diğer ülkeler ise sabit ilavesi ile durağan bulunmuştur.

Tablo 3. Birim Kök Testi Sonuçları

Ülkeler	Ekonomik Büyüme (Yıllık %)			Toplam Tarımsal Destek (GSYİH %)		
	Test ist.	Gecikme	Deterministik Bileşen	Test ist.	Gecikme	Deterministik Bileşen
Avustralya	-4.423***	1	Sabit+trend	-3.695**	1	Sabit
Kanada	-4.595**	0	Sabit	-3.452*	1	Yapısal kırılma: 2009***
Şili	-4.576**	0	Sabit	-3.249*	1	Sabit+trend
Kolombiya	-4.849**	0	Sabit	-16.869**	1	Yapısal kırılma: 2001***
Kosta Rika	-4.878**	0	Sabit	-3.425*	2	Sabit+trend
İzlanda	-3.633*	3	Yapısal kırılma: 2005***	-2.660*	3	Sabit
İsrail	-5.304**	0	Sabit	-2.435*	1	Sabit+trend
Japonya	-5.219**	0	Sabit	-2.691*	1	Sabit+trend
Kore	-5.274**	0	Sabit	-4.005**	5	Sabit+trend
Meksika	-5.610**	0	Sabit	-5.707**	4	Trend
Yeni Zelanda	-3.805**	0	Sabit	-2.815*	1	Sabit
Norveç	-3.186**	0	Sabit	-2.822*	3	Sabit
İsviçre	-5.014**	0	Sabit	-2.552*	1	Yapısal kırılma: 2004***
Türkiye	-4.528**	0	Sabit	-3.560*	3	Yapısal kırılma: 2002***
ABD	-4.177**	0	Sabit	-2.665*	2	Sabit
PANEL						
CIPS	-3.837***	Heterojen	Sabit	-2.828	Heterojen	Sabit
CD _{NT}		27.935***		-3.560*	27.379***	
α		1.007			0.981	

Not: ***p<0.01, **p<0.05, *p<0.1. α : Birimler arası korelasyon derecesi

Analiz sonuçlarına göre serinin düzeyde durağan olduğu sonucuna ulaşıldıktan sonra nedensellik testlerine geçilmektedir. Panel nedensellik test sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur. Öncelikle Pesaran ve Yamagata delta testi ile heterojenlik sınaması yapılmış ve Tablo 4'ün altında yer alan Panel başlığı altında sunulmuştur. Her iki eşitlik için de parametrelerin homojen olduğu şeklinde kurulan temel hipotez reddedilmekte ve parametrelerin heterojen olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu nedenle heterojen nedensellik testleri kategorisinde yer alan Dumitrescu Hurlin nedensellik testinden yararlanılmıştır. Z-bar ve Z-bar tilde test istatistikleri için temel hipotez reddedilmekte toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisine ulaşılmış ve tersine ekonomik büyümeden toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payına doğru nedensel bir ilişki bulunmamıştır.

Heterojen nedensellik analizi kullandığı için birim bazlı nedensellik sonuçları da dahil edilmiş ve Tablo 4'ün üst panelinde yer verilmiştir. Analiz bulgularına göre Avustralya, Kanada, Norveç ve ABD ülkelerinde toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payının ekonomik büyümenin nedeni olduğu görülmektedir. Öte yandan Kolombiya ve Kore'de hem toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payından ekonomik büyümeye hem de ekonomik büyümeden toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payına olmak üzere çift yönlü bir nedensellik ilişkisine ulaşılmaktadır. Diğer ülkelerde ise toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payı ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi saptanmamıştır.

Tablo 4. Panel Nedensellik Test Sonuçları

Ülkeler	Gecikme	TD → GR	GR→TD
Avustralya	1	7.346**	0.966
Kanada	1	5.719**	2.672
Şili	1	0.139	1.884
Kolombiya	1	3.649**	5.368**
Kosta Rika	1	1.164	0.003
İzlanda	3	2.033	2.388
İsrail	1	0.001	2.348
Japonya	1	2.248	0.001
Kore	1	5.152**	4.517**
Meksika	1	0.336	0.580
Yeni Zelanda	1	0.265	0.552
Norveç	1	7.542**	2.009
İsviçre	1	0.589	0.442
Türkiye	1	0.139	0.670
ABD	1	3.453**	0.070
Panel			
\bar{Z} -bar	1	4.4148***	1.2907
\bar{Z} -bar tilde	1	3.5247***	0.8739
	Δ	3.271***	2.782***
Homojenlik testi	Δ	3.470***	2.951***

Not: ***p<0.01, **p<0.05, *p<0.1

4. Sonuç

Sanayileşme ile birlikte tarım sektörünün ülke ekonomilerinde payı azalıyor olsa da hala önemini yitirmeyen ve desteklenen bir faaliyettir. Özellikle gelişmekte olan ülkelere bakıldığında tarımdan sanayi sektörüne ve sanayi sektöründen hizmet sektörüne geçiş söz konusudur. Tarım faaliyeti, tarıma dayalı sanayilerin hammadde ihtiyacını temin ederken bir yandan da diğer faaliyet kollarına talep yaratarak ekonomiye katkı sağlamaktadır. Tarım sektörü diğer sektörlerle etkileşim halinde kalarak hem sektörlerin hem de dolayısıyla ülke ekonomisinin gelişimini desteklemektedir. Dış ticaret açısından değerlendirildiğinde; ülkede üretilen hem hammadde hem de tüketim çıktılarını ihracat kanalıyla döviz girişine çevirmekte, tarımsal üretimle birlikte ithal ikame sağlayarak dövizin ülke içinde kalmasını desteklemektedir. Tarım sektörü ihracat ve ithalat kalemleri içinde de kritik rol üstlenmekte; ülkenin dışa bağımlılığını azaltarak ülke ekonomisinin iktisadi bakımdan büyümesini sağlamaktadır.

Bu çerçevede bu çalışmada, 1995-2020 dönem aralığı bazında seçili OECD ülkeleri için toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payı ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi, Dumitrescu Hurlin nedensellik testi aracılığıyla araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensel bir ilişkiye ulaşılmıştır; ekonomik büyümeden toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payına doğru herhangi bir ilişki saptanamamıştır. Ülke bazlı incelendiğinde ise yalnızca Kolombiya ve Kore’de toplam tarımsal destek ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki bulunurken; Avustralya, Kanada, Norveç ve ABD ülkelerinde toplam tarımsal desteklerden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. Ele alınan ülkelerden Kore ekonomisine bakıldığında yaşadığı hızlı ekonomik büyüme ve küresel dönüşüm ile birlikte dünyanın en büyük 10. ekonomisi olmuştur. 1960’lı yıllarda ekonomisinin büyük kısmı tarıma dayalı olan Kore, tarım sektöründen elde ettiği geliri dış pazarlara açılma amacıyla kullanmış; diğer sektörlerde de görülen gelişme ve

iyileşme ile birlikte inovasyona yatırım yaparak ekonomisini büyütmiştir. Ekonomik büyüme gerçekleşikçe gelirin bir kısmını yine tarım sektörüne aktararak, tarımdan elde ettiği geliri diğer sektör ve yatırımlara yönlendirerek ekonomik büyüme ve kalkınmayı destekleyen bir döngü yakalamıştır. Dünyanın lider tarımsal üretici ülkelerinden olan ABD'ye bakıldığında ise; tarımsal destek, ürün destekleri, tarımsal ekipman ve çevre koruma desteği, bitkisel ürün sigortası, kırsal kalkınma başta olmak üzere birçok kanal yardımıyla tarım endüstrisini desteklediği görülmektedir. Bu örnekler göz önüne alınarak tarım sektörünün ekonomik büyüme sürecinde bir itici güç olduğu unutulmamalıdır. Tarım sektörüne verilen sübvansiyon ve desteklerin artırılması, tarımsal banka kredilerinin ödeme kolaylığı bakımından iyileştirilmesi ve tarımla uğraşan nüfusun uzmanlarca bilinçlendirilmesi önem arz etmektedir.

Literatürde konu ile ilgili çalışmalar incelendiğinde; Ege (2011), tarım sektörünün diğer sektörlere kıyasla ekonomik gelişim üzerinde daha fazla pay sahibi olduğu; Jatuporn ve ark. (2011), tarım faaliyetinin ekonomik büyüme sürecinde etkili olduğu, Eddine Chebbi (2010), Tunus çerçevesinde incelediği çalışmasında tarım faaliyetinin kısa dönemde ekonomik büyümeyi desteklediği; Katircioğlu (2006), Kuzey Kıbrıs ekonomisi için incelediği çalışmasında tarım ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu; Kırıl ve Akder (2000) tarım sektörünün ekonomik kalkınma üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Literatür ile benzer sonuçlara ulaşılması bu çalışmadan elde edilen bulguları da desteklemiştir. OECD ülkelerine ait toplam tarımsal desteğin GSYİH içindeki payı ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisini ve ele alınan yöntemlerle bu konuyu araştıran bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle bu çalışma ülke ekonomisinde ciddi pay sahibi olan tarım sektörünün iyileştirilmesi adına daha etkin destek ve teşvik stratejilerinin oluşturulması açısından fayda sağlayıcı niteliktedir.

Kaynakça

- Açıl, A. F. (1980). Tarım Ekonomisi, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Aksöz, İ. (1972). Ziraî Ekonomiye Giriş, Erzurum.
- Alhawaish, A. K. (2014). Does the service sector cause economic growth? Empirical evidence from Saudi Arabia. *Global Studies Journal*, 7(2):1-6.
- Anderson, K. ve Hayami, Y. (1986). The political economy of agricultural protection. Allen & Unwin, London.
- Awunyo-Vitor, D. ve Sackey, R. A. (2018). Agricultural sector foreign direct investment and economic growth in Ghana. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 7(1): 1-15.
- Bailey, N., Kapetanios G., Pesaran, M.H. (2012). Exponent of cross-sectional dependence: estimation and inference, IZA Discussion Paper No. 6318.
- Bale, M.D., ve Lutz, E. (1981). Price distortions in agriculture and their effects: an international comparison. *American Journal of Agricultural Economics*, 63(1): 8-22.
- Baltagi, B. H., Feng, Q., Kao, C. (2012). A lagrange multiplier test for cross-sectional dependence in a fixed effects panel data model. *Journal of Econometrics*, 170(1):164-177.
- Bashir, A., Susetyo, D. (2018). The relationship between economic growth, human capital, and agriculture sector: empirical evidence from Indonesia. *International Journal of Food and Agricultural Economics (IJFAEC)*, 6(1128- 2019-554): 35-52.
- Boğa, S. (2019). Ekonomik karmaşıklık seviyesinin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Geçiş ülkeleri için bir panel zaman serisi analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 6(12): 357-386.
- Canbay, Ş. (2021). Does agricultural support policy affect crop production in Turkey? *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23): 130-140.
- Canbay, Ş., İnal, V., Kırca, M. (2022). Tarımsal destek, iktisadi kalkınma ve enflasyon arasındaki ilişkilerin bootstrap panel nedensellik testi ile analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 9(9): 347-364.
- Civan, A. (2010). Türkiye’de tarımsal destek politikaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1):127-146.
- Çevik, Z., Zeren, F. (2014). Tarım kredilerinin finansal gelişim üzerindeki etkisinin asimetric nedensellik testi ile incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 24: 197-208.
- Dumitrescu, E. I., Hurlin, C. (2012). Testing for granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4): 1450-1460.
- Eddine, C. H. (2010). Agriculture and economic growth in Tunisia. *China Agricultural Economic Review*, 2(1): 63-78.
- Ege, H. (2011). Tarım sektörünün ekonomideki yeri ve önemi. *Tepge Bakış*, 7: 1-4.
- Emirmahmutoğlu, F. (2011). Gelişmekte olan ülkelerde para krizlerinin ekonometrik analizi. (Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı, Ankara.

- Erdinç, Z., Aydınbaş, G. (2021). Tarımsal katma değer belirleyicilerinin panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1): 213-232.
- Gollin, D. (2010). Agricultural Productivity and Economic Growth. *Handbook of Agricultural Economics*, in: Robert Evenson & Prabhu Pingali (ed.), *Handbook of Agricultural Economics*, 1(4): 3825-3866.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models: cross spectral methods. *Econometrica*, 37: 424-438.
- Gürgeç İrmaklı, P., Aydın, A. (2022). Arazi toplulaştırmanın tarıma ve tarımsal mekanizasyona katkısı; Çanakkale-Biga-Dereköy örneği. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 19(3): 582-599.

Mitolojik ve Efsanevi Kadın Savaşçıların Sinemaya Uyarlamalarına Yönelik Görüşler

Ceyda IŞIK¹, Gül ERBAY ASLITÜRK²

Araştırma Makalesi

Makale Gecmişi

Başvuru Tarihi: 07.11.2023

Kabul Tarihi: 03.06.2024

Research Article

Article History

Date of Application: 07.11.2023

Acceptance Date: 03.06.2024

Özet

Mitolojik ve efsanevi hikâyeler sözlü ve yazılı olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu hikâyelerde yer alan kahramanlar bazı zamanlarda kadın veya kadın toplulukları olarak görülmektedir. Bu kadınların bir amaç uğruna ok, silah veya yay kullanma, evlenmeme, dövüş sanatını bilme, orduya liderlik, korsanlık, savaş tutkusu, kılık değiştirme gibi özellikleri olup bu özellikleri belirli ölçülerde sinemaya yansıtıldığı düşünülmektedir. Bu çalışmada, güncel sinema sanatında görülen kadın savaşçı karakterlerin mitolojik ve efsanevi kadın savaşçılardan ilham alınarak filmlere nasıl yansıtıldığı açıklanmaya çalışılmıştır. Sinema filmlerinde ifade edilen savaşçı kadınların mitolojik ve efsanevi kadınların strateji yöntemi, yaşam tarzı ve savaşçı yönleri gibi özellikleri göz önüne alınarak birbirleri ile olan ortak yönleri karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bu durum sinemada yer alan savaşçı kadın karakterlerin farklı coğrafi bölgelerdeki kadın savaşçıların özelliklerinden etkilenerek oluşturuldukları söylenebilmektedir. Mitolojik ve efsanevi kadınlar coğrafi açıdan Avrupa, Asya, Afrika ve Uzak Doğu başlıkları altında sınıflandırılmıştır. İçerik analizi yapılarak filmlere konu olan savaşçı kadınlar incelenerek konu ile ilgili veriler toplanıp tablolandırılmıştır. Sinemaya uyarlanan karakterlerin, mitolojik ve efsanevi kadınların hangi yönlerinden etkilendiği ve nasıl ilişkilendirildiği analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Savaşçı Kadınlar, Mitolojik Kadınlar, Efsanevi Kadınlar, Sinemaya Uyarlama

An Assessment of Mythological and Legendary Women Warriors Adaptations to Cinema

Abstract

Mythological and legendary stories have survived to this day, either orally and in writing. The heroes in these stories are sometimes seen as women or groups of women. These women have characteristics such as using arrows, guns, or bows for a purpose, not being married, knowing martial arts, leading the army, piracy, passion for war and disguise, and it is thought that these characteristics are reflected in the cinema to a certain extent. In this study, it has been tried to explain how the female warrior characters seen in current cinema art are reflected in films inspired by mythological and legendary female warriors. The common aspects of the warrior women expressed in the movies, such as the strategy method, lifestyle, and warrior aspects of mythological and legendary women, were evaluated by comparing them. This means that the female warrior characters in the cinema were created by being influenced by the characteristics of female warriors in different geographical regions. Mythological and legendary women are geographically classified under the headings of Europe, Asia, Africa, and the Far East. By conducting content analysis, warrior women who were the subject of the films were examined, and data on the subject was collected and tabulated. It has been analyzed which aspects of mythological and legendary women were influenced by the characters adapted to the cinema.

Keywords: Warrior Women, Mythological Women, Legendary Women, Adaptation to Cinema

¹ Ceyda Işık, cceydaisikk@gmail.com, Adnan Menderes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Orcid; 0000-0002-0868-6348

² Prof.Dr., gerbay@adu.edu.tr, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Orcid; 0000-0003-4745-0116

1. Giriş

İnsanlar, doğayı ve yaşamın gizemlerini anlamak için çevrelerindeki olayları ve tabiatteki çeşitli değişimleri tabiatüstü güçlere yorumlamış ve kadınları tanrılaştırmışlardır. Yunan efsanelerinden Türk edebiyatına kadar kadın tanrıçalara, ilahlara yer verilmekte olup mitolojik ve efsanevi hikâyeler aracılığı ile kahramanlıkları, güzellikleri ve vefakârlıkları ön plana çıkartılmıştır (Muhammethacı:2001;714). Tarihte kadın tanrıçaların neolitik döneme kadar uzandığı hatta destanlarda bile yer aldığı bilinmektedir. Ancak zaman içerisinde, birçok toplumda erkek egemenliğinin artmasıyla birlikte, anaerkil toplum yapıları yerini ataerkil düzene bırakmıştır. Bu geçiş sürecinde, kadın tanrıçaların önemi ve etkisi azalmış, erkek tanrılar ve kahramanlar daha baskın hale gelmiştir. Bu değişim, toplumun kadına bakış açısını ve kadınların toplumdaki rollerini de etkilemiştir (Erbay Aslıtürk ve Dikyar, 2017: 610-613). Bu gerileme ile birlikte, mitolojik ve efsanevi hikâyelerin evrimi sinema aracılığı ile yeniden yorumlanmıştır.

Mitolojik ve efsanevi hikâyeler yüz yıllar boyunca yazılı ve sözel olarak ifade edilmiş olay örgüleridir (Gündüz, 2005:49). Hikâye anlatımı ve tiyatro ile yaygınlaşan mitler ve efsaneler (Gündüz, 2005:49) romanlara, çizgi romanlara ve son olarak sinemaya dönüştürülmüştür. (Seçmen, 2014:34). Zaman içerisinde de birçok farklı film türünde esin kaynağı olmuş ve sinemada çeşitli şekillerde yeniden canlandırılmıştır (Arslantepe, 2008:242). Gerçekçi ve fantezi olmak üzere iki ana kategoriye ayrılan sinema, her iki kategoride de mitolojik ve efsanevi unsurlara sıkça başvurur (Çöm, 2023:588). Eski mitolojik ve efsanevi hikâyeler, savaşçı kadınlar özelinde sinemada yeniden yorumlanarak modern izleyiciye sunulmuştur.

Bu çalışmada, ataerkil düzene karşı kahraman kadınları konu alan filmler incelenerek mitolojik ve efsanevi kadın kahramanlar ile sinemaya uyarlanan kahraman kadın karakterlerin analizi tablolaştırılarak karşılaştırılmıştır.

1.1. Anaerkillikten Ataerkilliğe Sinema

Toplum, biyolojik farklılıkların dışında kadın ve erkeğe yazılı olmayan görev ve sorumluluklar yüklemiştir (Aslan, 2019:201). İlkel toplumlarda kadın, aile oluşumunda önemli bir yeri olduğundan dolayı değer görmüş ve Ön Asya'daki ana tanrıça inancı kadınların yönetici olarak gösterilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Erbay Aslıtürk ve Dikyar, 2017:591). Yıllar içerisinde anaerkil toplumun soya dayalı ataerkil topluma geçişi ile üretim araçları erkekler tarafından daha kolay kullanabiliyor olması erkeği ön plana çıkartmış (Kaya Erdem ve Baydaş Sayılın, 2012:128) ve kahramanlık olgusu da erkeklerle atfedilmiştir (Akmaz, 2019:130). Tüm kültürlerde birbirlerine benzer kahraman hikâyeleri mevcut olup genel ifade ile kahramanlar; canavarlarla dövüşür, dağlara tırmanarak ormanları aşar ve zor görevleri tamamlarlar. Günümüzde ise yeni kahraman algısı toplum için kendini adayın bilim adamı veya mucit olarak yansıtılmakta ve sonuç olarak zorluklara karşı zafer kazanarak topluma umut verirler (Arslantepe, 2008:240).

Sinemaya yansıtılan anlatılarda genel olarak ataerkil yapı ve erkeklerin olaylara yön veren kahramanlar olduğu (Yüksel, 2010:88) kadınların ise zayıf, güçsüz, erkek himayesinde ve kendi başına karar veremeyen kişiler olarak tasvir edildiği söylenebilmektedir (Aslan, 2019:200). Fakat kadın erkek eşitsizliğini ele alan karşılaştırmalı film çalışmalarda; kadının toplumdaki yerinin evde olmaktan ziyade bilgileri ve milliyetçilikleri ile halka önderlik edebildikleri ifade edilmiştir (Aslan, 2019:12-25; Küçüköz Aydemir ve Ağırtmış, 2022:295).

Kahraman kadınların Avrupa, Asya, Afrika ve Uzak Doğu'nun kültürel benzerliklerden, farklılıklardan veya toplulukların geçmişte yaşadıkları olaylardan etkilenecek yeni

karakterlere dönüştürüldükleri (Övünç, 2020:535) bu sayede popüler kültürde entegre edilerek sinemaya uyarlandığı ve gelecek kuşaklara aktarıldığı söylenebilmektedir.

Efsanevi kadınlar, tarihte var olmuş veya var olduğuna inanılan kişilerdir. Avrupa, Asya, Afrika ve Uzak Doğu kültürlerindeki temel etkiler; kıyafetlerine, yaşam tarzlarına, bazen savaştıkları araç gerece yansıtılmıştır. Büyük çoğunluğu ata binen, silah kullanabilen, ok atabilen bu kadınlar, saçlarını dahi feda ederek erkeklerin arasına karışıp onlara destek oldukları ifade edilmektedir. Efsanevi kadınlar tek başına veya grup olarak betimlenmiş; teknoloji ve mantık çerçevesinde yalnızca top ve tüfekte değil aynı zamanda stratejik zekâ, farklı bir dil öğrenme ve planlama ile kimi zaman ise insanlar arasında farkındalık uyandırarak başarı sağlamışlardır.

Mitolojik kadınlar, buldukları coğrafya ve kültürle özdeşmiş, buldukları bölgelerin özelliklerini taşıyan figürler olarak görülmektedir. Mitolojik karakterler gerçek bir karaktermişçesine davranabilmekte ve mitolojik güçleri dışında ok, yay, mızrak veya kalkan gibi somut araçları kendilerini korumak amacıyla kullandıkları söylenebilmektedir. Mitolojik savaşçı kadınlar; savaşa katılır, dövüşür ve adam öldürmekten kaçınmazlar (Mainon ve Ursini, 2006; Övünç, 2020:534).

2. Mitolojik ve Efsanevi Savaşçı Kadınlar

2.1. Avrupa

Avrupa kıtasında yaşadığına inanılan veya yaşayan efsanevi ve mitolojik savaşçı kadınlar bulunmaktadır. Bu kadınlar; Kraliçe Boudicca, Jeanne D'arc, Matilda Toskana, Grace O'Malley, Kraliçe Nanny, Athena ve Artemis gibi kadınlardır. Literatür incelendiğinde Avrupa kıtasında yaşadığına inanılan bu kadınların ülkesi için savaşan veya haksızlığa başkaldıran kadınlar olduğu görülmektedir. Kadınlar öncelikle kronolojik sonrasında ise mitolojik figürlere göre sıralanmıştır.

2.1.1. Kraliçe Boudicca: M.S. 60 yılında Iceni adındaki kabilenin lideri olan Prasutagus öldükten sonra eşi Boudicca tek başına hayat mücadelesi vermeye başlamıştır (Sarıyer, 2017:35). Romalılar ise karşılarında bir kadın olduğu için bu durumu kabul etmemiş, onları inkâr etmiş, evlerini yakmış ve kabiledelikleri kırbaçlayarak kızlarına tacizde bulunmuşlardır. Sinirlenen Boudicca, Roma vârisinin seyahate çıkmasının ardından çevredeki kabileler ve beylikler ile ayaklanmış. Colchester, Londra ve St. Albans'da bulunan Roma evlerini ateşe vermiş, yağmamış ve Romalı insanları öldürmüşlerdir. Şekil 1'deki gibi tasvir edilmektedir. (Museum of London, 2011).

2.1.2. Jeanne D'arc: 1412 yılında doğmuş, savaşçı bir Fransız kadındır. Tanrı'nın kendisine bir şeyler söylediğini, birtakım sesler duyduğunu ve hayaller gördüğünü söylemiş bu inanç ile de yollara koyulmuştur. 16 yaşında evinden ayrılarak VII. Charles ile görüşmüş ve din adamlarından aldığı izin ile Orleans Kuşatmalarına katılmıştır. Bu kuşatmalar esnasında asıl amacı İngilizlerin elinde olan Troyes şehrini alarak krala tacı giydirmektir. Toplumda ise bu kadar iyi savaşan birinin şeytan olabileceği dedikoduları çıkmıştır. Jean D'arc'ın etrafı düşman tarafından sarılıp yakalanınca onun henüz on sekiz yaşında bir genç kız olduğu anlaşılmıştır. Sapkın düşünceden dolayı mahkemede yargılanmış ve yakılarak öldürülmüştür. Yıllar sonra ise Papa tarafından azize ilan edilmiştir. Şekil 2'deki gibi tasvir edilmektedir (Yılmaz, 2010; Pelister, 2014; Sarıyer, 2017:40).

2.1.3. Matilda Toskana: 1045 ve 1115 yılları arasında yaşamış savaşçı bir kadındır (Hay, 2000). İtalyanca, Almanca, Fransızca ve Latince dillerini bilmektedir. Henry IV ve Papa

Aziz Gregory arasındaki anlaşmalarda önemli bir rolü vardır. Çok iyi at binen, iyi silah kullanan ve 30,000 kişilik bir orduya hem sahip olup hem de hükmeden birisidir. Toskana'daki topraklarını parlak zekâsı ve savaş stratejisi ile geri almıştır. İtalya'daki en büyük arazilere sahip ilk Toskana Büyük Dükasıdır. Onun ölümü İtalya için siyasetin bir dönem sonu olmuştur Şekil 3'deki gibi tasvir edilmektedir. (Onay, 2013:219).

2.1.4. Grace O'Malley: 1530 yılında doğmuştur. 14. yüzyılda (Cook, 2004:1) İrlanda halk kültüründe yer alan efsanevi kadın korsan olarak bilinmektedir. Babası Owen O'Malley öldükten sonra babasının nakliyecilik ve ticaret görevini üstlenmiştir. Annesinden kalan miras ile gücüne güç katmıştır. Ülkesinin bağımsızlığı için çaba göstermiştir ve Şekil 4'deki gibi tasvir edilmiştir (Trowbridge, 2016).

2.1.5. Kraliçe Nanny: 1680'li yıllarda Jamaika'da dünyaya gelen Nanny, İngiliz baskıcılarına karşı örgütlenen bir grubun önderidir. İngiliz kolonisinin yaptığı baskı sebebiyle Nanny ve onu destekleyenler adanın diğer ucuna kaçmış ve bir süre sonra kendilerine Maronlar ismini vermişlerdir. Bu süreçte Nanny adını verdikleri şehir ile ilk ve en önemli topluluğu oluşturmuştur. Nanny, askeri tesislere saldırarak kölelerin özgürleştirilmesini istemiştir fakat İngilizler bunun üzerine bir dizi tedbirler almıştır. Nanny, kamuflaj sanatını topluluğuna öğreterek Maronları dağların yüksek yerlerine yerleştirip savunmasını güçlendirmiştir. Defalarca Nanny ve topluluklarına yapılan saldırılara dayanamayan şehir İngilizler tarafından ele geçirilmiştir. Hayatta kalmayı başaran Nanny ve bir grup Maron yeni bir şehre yerleşmişlerdir. Burada açlık ve saldırılara karşı savaşmışlardır. Bunun üzerine İngiltere Maronlar ile bir barış anlaşması imzalamıştır. Bu sayede Nanny Jamaika'nın halk kültürünü koruyan ve özgürlüğü savunan bir halk kahramanı olarak kendisini tarihe yazdırmıştır. Jamaika'nın ulusal kahramanı olarak 500 dolarlık kâğıt paralarının arkasında yer verilerek ölümsüzleştirilmiştir. Şekil 5'deki gibi ifade edilmektedir (Sarıyer, 2017:24).

2.1.6. Athena: Zeus tarafından yutulan annesi Metis, Zeus'un kafasının içinde kalmış ve Zeus bir süre sonra şiddetli baş ağrıları ile sancı çekmeye başlamıştır. Hephaistos baltasıyla Zeus'un kafasına vurması sonucu Athena zafer çığlığı atarak dünyaya gelmiştir. Parlak zırh tüm vücudunu örterken elinde bir mızrak bulunmaktadır. Athena savaş, strateji, harp tanrıçası ve yenilmez biri olarak bilinmekte ve bazı zamanlarda yeryüzüne inerek savaştığı ifade edilmektedir. Çoğunlukla yiğitler ve kahramanların tarafında savaştığı için Promakhos ve Alalkomene olarak da isimlendirilmektedir. Bir inanca göre Athena savaşta hangi tarafta olursa o taraf kazanmaktadır. Poseidon ile girdikleri Yunanistan'ın başkentine isim verme yarışında oluşturduğu zeytin ağacı ile birinci olmuştur. Heykellerde ise şekil 6'daki gibi Athena; uzun eteği, göğsü üzerinde keçi derisi ile kaplanmış yılan figürleri ile ortası Medusa başlı zırh ile tarif edilir. Sağ eli kalkana dayalı sol elinde ise kanatlı zafer sembolü bulunmaktadır (Can, 2011:64).

2.1.7. Artemis: Apollon'un ikiz kardeşidir. Avcılık tanrıçasıdır ve ay ile ilişkilendirilir. Yunan mitolojisinde bakire bir figürdür. Zeus'un izni ile ok ve yayla tasvir edilmiştir (Can, 2011:86) Artemis'in dâhil olduğu bazı hikâyeler vardır. Annesi Leto'ya yapılan haksızlığı karşı kendisini üstün gören Niobe'nin altı kızını semanın boşluğunda görünmez okları ile avlamıştır. Artemis şekil 7'deki gibi heykellerde; omzunda ok kılıfı, diz kapaklarına kadar inen eteği ile bakire bir tanrıça olarak tasvir edilir (Grimal, 2012:89).

2.1.8. Nike: Zafer tanrıçası olarak bilinmektedir. Çok hızlı uçabilen bir genç kız olarak temsil edilir. Styks ve Titan Pallas'ın kızıdır. Zeus'un devlerle savaşı sırasında annesi, babası ve kardeşleri (Kratos, Zelos ve Bia) ile Zeus'a yardım etmiş ve kazanmasında önemli katkıları olmuştur. Şekil 8'deki gibi heykellerde tasvir edilmektedir (Grimal, 2012:528).

2.2.Asya

Asya kıtasında yaşadığına inanılan veya gerçekte yaşamış olan Hagia Theokleia, Anadolu Amazonları, Laskarina Bouboulina gibi mitolojik ve efsanevi savaşçı kadınlar bulunmaktadır. Kadınlar öncelikle kronolojik sonrasında ise mitolojik figürlere göre sıralanmıştır.

2.2.1. Hagia Theokleia (Aya Tekla): Aziz Pavlus, İconium'a vaaz vermek için gitmiştir. Burada konaklarken komşunun 17 yaşındaki kızı Hagia Theokleia, Pavlus'un vaazını dinler. Çok etkilenen Theokleia nişanlısından ayrılır. Kızın annesi ve nişanlısı, Pavlus'dan şikâyetçi olur ve Pavlus'u zindana atarlar. Theokleia bir yolunu bulur ve zindana iner. Vali bu duruma çok kızar ve bu sefer Pavlus'u kentten atar. Theokleia'yı da yakmaya karar verirler. Tam genç kız yakılacakken yağmur yağmaya başlar ve sel sayesinde Hagia Theokleia kurtulur. Erkek kılığına girip yollara düşer ve Pavlus'u arar. Bu yolculukta başından birtakım olaylar gelmesine rağmen Theokleia pes etmez ve Pavlus'u Demre'de bulur. Başından geçenleri anlattıktan sonra vedalaşarak Seleukia 'ya gider. Burada bir mağarada Hristiyanlığı yaymaya başlar. Mucizeler göstererek hastaları iyileştirir. Çevredeki hekimler öfkelenerek Theokleia'nın yaşadığı mağarayı kuşattıklarında kayalar ayrılır ve Theokleia ortadan kaybolur. Theokleia ilk kadın şehit olarak bilinmekte olup azize olarak kabul edilir. Şekil 10'daki gibi tasvir edilmektedir (Özdayıoğlu, 2013:159-160).

2.2.2.Anadolu'daki Amazonlar: Amazonlar Anadolu coğrafyası içerisinde yaşamış mitolojik kadın savaşçılardır. Şekil 11'deki gibi tasvir edilmektedirler. Tahttan indirilen iki İskit prensesi olan Scolopotos ve Hylinos'un önderliğinde kurulmuştur. İskitli erkeleri katletmişlerdir. Savaş eğitimi aldıklarından dolayı yeni arayışlar içerisinde olup yağmalamaya ve öldürmeye başlamışlardır. Korunmak için hilal biçiminde bir kalkanları bulunmaktadır. Lysippe isimli kraliçelerinin Tanais isminde bir oğlu vardır. Tanais, Afrodit'i kızdırarak annesine âşık olmakla cezalandırılmıştır. Böyle bir şeyi kabullenemeyen Tanais kendisini nehrin sularına bırakarak canına kıymıştır. Bunun üzerine Lysippe'nin Amazonları sinirlenip Kapadokya'yı fethederek Pontus'a gelmiştir ve bu olay ile Amazonlar, Anadolu'ya yerleşmiştir. Themiseria kentini başkent yaparak Sinope ismindeki diğer kraliçeleri için kent kurmuşlardır. Güçlü bir ordu için savaşçı kadınlara ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu sebeple komşu topluluklarla bir anlaşma yapmışlardır. Bu anlaşmaya göre sadece savaşta erkekleri öldüren Amazonlar bakirelik kemerini çıkartabilir ve geçici birliktelik yaşayabilirdi ve yalnızca yılda iki ay olarak kısıtlandırılmıştır. Amazonlar, erkek çocuğu olursa babaya geri verip kız çocukları olursa kendileri alarak eğitmiştir. Erkek çocuklardan bazılarını alarak ellerini ve kollarını sakatlayıp isyan etmelerini önlemişler ve kendilerine köle olarak kullanmışlardır. Sonrasında Amazonların içerisinde Marpesia, Lampado ve Hippo isminde üç kraliçe tarafından yönetilen üç kabile batıda Trakya ve doğuda Suriye'ye kadar gelişmiştir. Anadolu'yu geçip Marpesia ve Hippo, Ege kıyılarına seferler yaparak, Sujrene, Efes ve Thiba'da şehirlerini kurmuşlardır. Hippo savaş ganimetleri ile başkent Themiseria'ya dönerken Marpesia etrafı gözetlemek için orada kalmıştır. Çıkan isyanlarda yaralanan Marpesia ölmüştür sonrasında bunu duyan Amazonlar büyük katliamlar gerçekleştirmiştir. Libya Amazonları'ndan farklı olarak toprağı işlemiştir. Savaş aralarında tarıma önem verip tahıllar üretmişler ve atların eğitimleri ile ilgilenmişlerdir. Savaş zamanlarında rahat hareket edebilmek için ince tunikler giyip vücutlarını iyice sarıp bazen tek göğsünü bazen de iki göğsünü de açık bırakmışlardır. Birkaç eski hikâyeye göre Olimpos'da Ares ve Harmonia'nın kızı Otrere, Amazonların annesi olarak ilişkilendirilmiştir. Başka bir

söylenceye göre Ares ile bir Amazon birlikte olmuş ve bir amazon dünyaya gelmiştir. Bu yüzden Ares, Amazon kavmi için önemli biridir (Sobol, 1999; Agizza, 2006:249-253; Özdayıoğlu, 2013:107-118; Sears, 2015:168)

2.2.3. Laskarina Bouboulina: Osmanlı İmparatorluğuna karşı başarısız olan bir Yunan deniz komutanının kızı olarak 1771'in Mayıs ayında dünyaya gelmiştir. Annesi ile babasının ölümünün ardından Spetses adasına yerleşmişlerdir. İki farklı zengin aile çocuğu ile evlenmiş ve ayrılmıştır. Bu ilişkilerden kendisine kalan mal varlığı ile dört gemi inşa ettirmiştir. Filiki Etairia 'da bulunarak Osmanlıyı yerinden etmeyi planlayan Yunan devrimine katılan ilk kadın olmuştur. Sonrasında Stepses devriminde bulunarak sekiz geminin kumandasına geçmiştir. Nafplion'da bulunan Osmanlı kalesine ve devamında Monemvasia ve Pylos'a yapılan saldırılara katılarak mal varlığını neredeyse tamamını harcamıştır. İki kez tutuklandıktan sonra evine dönen Laskarina evde çıkan bir kavga sonucu başından vurularak hayatını kaybetmiştir. Şekil 12'deki gibi tasvir edilmektedir. Rusya İmparatoru, Fahri Rus Donanması Amiralisi nişanını vererek Laskarina'yı o döneme ait bu nişana sahip olan tek kadın olma şerefine nail etmiştir (Sarıyer, 2017:15).

2.2.4. İnanna: Sümer mitolojisi içerisinde yer almaktadır. İnanna kelime anlamı olarak 'göğün kraliçesi' anlamına gelmektedir ve Eşi Dumuzi'dir. Genel anlamda hikâyede Dumuzi'nin yeraltında tutsak edilişi ve İnanna'nın yer altına inmesi ele alınmaktadır. Nedeni bilinmeyen sebeplerle İnanna yer altına inmeye karar verir ve veziri Nişubur'a üç gün içinde dönmezse belirli kişilere haber vermesini istemiştir. Kraliçe kıyafetini giymiş ve yer altına inmiştir. Bu yolculuk esnasında İnanna yedi kapıdan geçerek her geçtiği kapıda bir kıyafetini çıkartacaktır. Yer altına vardığında yer altının yedi yargıcı olan Anunnaki'nin önüne çıkarılır. Burada ölümün gözleri üzerine çevrilince İnanna ölür. Veziri, üç gün gelmeyen İnanna için gidip Enki ile görüşür. Enki, İnanna'yı kurtarır fakat İnanna yerine birini bırakmalıdır. Diriler ülkesine iki cin onunla gelir ve sırasıyla Veziri Nişubur'u, Şara'yı ve Latarak'ı alıp İnanna'nın yerine yeraltına götürmek ister. İnanna ise sonrasında bu üç kişiyi de kurtarır (Hooke, 1991:20).

2.2.5. Şuaşka: Mitolojide yer alan Şuaşka, görevleri hurilerden devralmış bir tanrıçadır. Genel anlamda aşk ve cinsellik tanrıçası olarak bilinmektedir. Düşmanlarına karşı her ne kadar silahlarını yok ederek cezalandırır da farklı bir sihir yaparak erkekleri iktidarsız bir hale getirip kadın haline dönüştürmektedir. Şekil 9'daki gibi tasvir edilmektedir (Özdayıoğlu, 2013:8).

2.3. Afrika

Afrika kıtasında yaşadığına inanılan veya yaşayan efsanevi ve mitolojik savaşçı kadınlar bulunmaktadır. Bu kadınlar; Kraliçe Gudit, Yaa Asantewaa, Yennenga, Kraliçe Hatşepsut Dahomey Amazonları, Libya Amazonları ve İsis gibi kadınlardır. Literatür incelendiğinde Afrika kıtasında yaşadığına inanılan ülkesi için savaşmış, ülkesinin egemenliği için önemli roller üstlenmiş veya sihirsel anlamda düşmanlarını alt etmiş kadınlardır. Öncelikle tarihte yaşadığına inanılan kadınlar kronolojik olarak sıralanmış ve sonrasında mitolojik karakterlere yer verilmiştir.

2.3.1. Kraliçe Gudit: MS. 960'lı yıllarda hüküm sürdüğü bilinen Judit olarak da tanınan Hristiyan olmayan ve şekil 13'deki gibi tasvir edilen bir kraliçedir. Axum ve Kırsum alanlarını yok etmiş o dönem hüküm süren Saba Melike'sinin soyundan gelen tüm hanedan üyelerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. İmparatoru öldürüp kırk yıl hüküm sürdüğü söylenmektedir. Aynı zamanda yapılan kazılarda bunu destekler nitelikte olup Aksum'un son

kralı Dil Na'od'un, Gudit adında pagan bir kraliçe tarafından saldırıya uğradığı bilinmektedir (Sarıyer, 2017:33; Finneran, 2007:146)

2.3.2. Kraliçe Hatşepsut: Kraliçe Hatşepsut'un muhtemelen babası iktidara gelmeden önce doğduğu tahmin edilen ve 1492-1479 yılında doğan üvey kardeşi ile evlendiği bilinmektedir (Roehrig et al. 2005:11). Onun ölümünün ardından tahtta üvey oğlunun hakkı olduğunu bildiği için rahiple anlaşarak kendisini firavun ilan ettirmiştir. 18 Hanedan döneminde 5. kadın firavunu olmayı başarmış ve bu sayede 22 yıl iktidarda kalmıştır. Şekil 14'deki gibi tasvir edilmektedir. Adı kayıtlarda yer alan ilk kadındır. Kraliçe olduktan sonra bazı değişimlere giderek kral tarzında giyinmiş ve sakal takmıştır. Uluslararası ticareti geliştirmede önemli rolü vardır. Mısır mimarisine tapınaklar ve dikilitaşlar ile katkısı bulunmaktadır (Onay, 2013:220).

2.3.3. Yennenga: Mosse imparatorluğunun efsanevi kurucusu Ouedrago'nun annesi, Dagomba Kralının kızıdır. 14. ve 15. yüzyıllar arasında yaşamıştır (Seguea, 2015:6). Babası, kızının savaşçı olmasını ve bekâr kalmasını istemiştir. Bunun üzerine savaş eğitimleri almıştır. Fakat Yennenga buğday (bamy) dikmiş ve bu bitkinin çürümmesine göz yumarak evlenme vaktinin geldiğini bu bitki gibi kuruyup gittiğini babasına belirtmiştir. Babası bu isteğini geri çevirmiş ve kızının kilitli kalması kararını almıştır. Yennenga ise buradan kaçmayı başarmıştır. Bunun üzerine Yennenga avcı biriyle tanışmış ve ondan bir oğlu olmuştur. Günümüzde Afrika'nın en iyi filmlerinin, direktörlerine ve aktörlerine Yennenga'nın üzerinde bulunduğu at (aygır) ile sembolize edilen bir ödül verilmektedir. Şekil 15'deki ifade edilmektedir (Fespaco, 2001; Iboudo, 2007:2).

2.3.4. Yaa Asantewaa: Ashanti veya Asante İmparatorluğu'nun kraliçe annesi olarak bilinir. 1830'da günümüzde ise Gana olarak bilinen Edweso sınırları içerisinde dünyaya gelmiştir. İngiltere Asante altın madenlerinin himayesini elinde tutmaktadır. İngiliz Valisi Lord Hodson, ise halktan taht ve özgürlüğün simgesi olarak kullanılan altın iskemlenin kendisine takdim edilmesini istemiş ve baskı yapmıştır. İngiliz vali, Asante Kralı ve 55 şefi sürgün etmiştir. Tek kadın kumandan olarak Asantewaa, İngilizlerin karşısına çıkarak daha fazla vergi ödemeyi reddettiklerini bildirip bağımsızlık savaşını başlatmıştır. Halkına önderlik ederek 4.000 kişilik ordu kurup İngiliz kalesini kuşatmıştır. Fakat İngilizlerin üstün teknolojileri ve savaş taktiklerine dayanamamışlardır. Şekil 16'daki gibi ifade edilmektedir. Ana Kraliçe 1901 tarihinde tutuklanarak sürgüne gönderilmiştir ve 90 yaşında hayata gözlerini yummuştur (Sarıyer, 2017:11).

2.3.5. Dahomey Amazonları: Kuzey Afrika'nın Dahomey krallığında yönetilen kadınlar ordusunun aldığı isimdir ve şekil 17'deki gibi ifade edilmektedirler. Bugün ise bu bölgeler Benin Cumhuriyeti olarak geçmektedir. Dahomey Amazonları anlamca "annemiz" anlamına gelmektedir. İlk kuruluşunda "gbeto" isimli fil avcıları olarak nitelendirilmektedir. Sonrasında ise fil öldürebilen birisinin savaşlara katılarak daha etkin olabileceği fikri 18. ve 19 yy.'larda Kral Agaja tarafından oluşturulmuştur. Devamında gelen Kral Ghezo ordu üzerine büyük yatırımlar yapmıştır. Kimi zaman gönüllü olarak kimi zamansa savaşta yakalanan kızlar eğitilmiştir. Orduda şüphesiz erkek askerlerde bulunmaktadır fakat kadınların sayısı erkeklerin sayısından daha fazladır. Özellikle Fransa sömürgeci altındayken Dahomey Amazonları çok fazla etkin rol almışlardır. Dahomey Amazonları; hamile kalmaz, evlenmez ve çekici gelen şeyleri hor görmektedir. Aile yaşantısını değil savaş meydanlarını tercih etmişlerdir (Alpern, 1998).

2.3.6. Libya Amazonları: Askeri bir disipline sahip, erkeklere söz geçiren, devlet ve orduda söz sahibi olan kadınlardır. Şekil 18'deki gibi ifade edilmektedirler. Bu dönemde erkekler hizmet etmiş, çocuklara bakmış ve meyve toplamışlardır. Bu dönem henüz dünyanın genç

olduğu tanrıların devlerle savaştığı kabile tarihinde yer almıştır. Libya'nın düz ovalarında büyük bir adada yaşamışlardır. Her kadın orduda muhakkak talim yaparak ok, yay, kılıç kullanmayı öğrenmiştir. Savaş sonrası görevi bittten Libya amazonları evlenip çocuk yapabilmektedir. Artan savaş yetenekleri ile kadınlar çevrelerindeki yerleşmeleri de egemenlikleri altına almaya başlamışlardır. Uzun savaşların ardından bir başkent kurmak için harekete geçmişlerdir. Kraliçeleri Myrina, tüm genç kızları eğitmiştir. Tekrar savaş hazırlıklarına geçtiklerinde Atlantis'i hedef almışlardır. En önde at arabası ile Kraliçenin kız kardeşi Mitylene, onun arkasında ise kumandanları; Cyme, Pitana ve Riene ön safhalarda at sürmüştür. Bu saldırı sonucu şehri zapt etmişlerdir. Gorgon gözcüleri ise şehri korurken uyuklayan amazon kadınların kılıçlarını çalarak saldırmışlardır. Ölen amazonlar için bir cenaze töreni hazırlanmış ve üç mezarın üzerine cesetleri yakmak için odunları yığmışlardır. Oluşan bu tümseklere sonradan "Amazon Tepeleri" ismi verilmiştir. Amazonlar sonrasında Mısır'a yönelmişler fakat burada stratejik olarak düşünen İsis, Tanrıları andıran oğlu Horus'u göndermiştir. Horus gösterdiği dostlukla Amazonların kalbini fethetmiştir. Bunun üzerine Amazonlar rotalarını Arabistan'a çevirmişlerdir. Myrina'nın liderliğinde orada da üstünlük sağlayarak sırayla Suriye, Tauris, Frigya'yı fethetmişler ve Bergama'nın altına kadar gelmişlerdir. Ege kıyılarında üç şehir inşa etmişlerdir. Gemilere yön vererek ani girişimlerde bulunmuşlardır. Midilli adasında Mitylene isimli iki limanı olan bir şehir inşa etmişlerdir. Çıkan fırtınalarda Tanrıça Kibele'ye Myrina yalvararak ordusunun geri gelmesini dilemiş ve ardından adayı tanrıçaya adası ilan ederek kurban kesmişlerdir. Bundan sonra ise ada bir tapınak olarak kullanılmıştır. Myrina, Korybantes olarak tanınan kendi oğullarını rahip olarak atamıştır. Yerleşik düzene geçerek zamanla savaşçı ruhları törpülenmiştir. Trakya kralı Lycurgus Mopus'u sürgüne göndermişlerdir. Lycurgus Mopus, İskit'ten sürülen Sipylus'la tanışarak güçlerini birleştirip yaşlanan Amazonları yenilgiye uğratmıştır. Myrina, Baticia'nın aşağısına Truva'nın düzlüklerine gömülmüştür. Düzlükler üzerinde yükselen bu tepeye "Baticia"veya "Diken Tepesi" adı verilmiştir. Güçlerini kaybeden amazonlar Libya'ya kadar geri çekilmişlerdir. Dionysos'un kumanda etmesiyle geride kalan Amazonlar Titanlara karşı savaşmışlardır. Bu savaşta çok belirgin rolleri bulunmamakla birlikte Dionysos kazanılan bu mücadeleyi kendine mal etmiştir. Buna kızan Amazonlar ayaklanmışlardır. Dionysos ayaklanan Amazonların çoğunu Efes'e kadar kovalamış kalan Amazonlar ise Samos'a çıkmışlardır. Dionysos sığınan Amazonları katlederek savaş alanına Panhaema adını vermiştir. Az bir azınlık olarak yaşadıkları Erytheia'da kalan Amazonların haberleri duyulunca Herakles işlerini bırakıp geri dönmelerini söylemiştir fakat Amazonlar bunu reddetmiş ve bunun üzerine savaşmışlardır. Herakles ise tüm Amazonları direnmelerine rağmen öldürmüştür. Libya Amazonları bu şekilde tarihten silinmiştir (Sobol, 1999).

2.3.7. İsis: Mısır mitolojisinde etkin rol oynamaktadır. Osiris, insanlığa tarımı ve el sanatlarını öğretmek için mısırı gezen bir kraldır. Seth onu kıskanarak onu delta ovasında vurmuş ve vücudunu 14 parçaya ayırarak farklı bölgelere dağıtmıştır. İsis ise hem karısı hem kız kardeşi olarak bu işin peşinde düşmüştür. Fakat Osiris'in parçalanmış bedeninin parçasını bir orkinos balığı yemiştir. Bulduğu uzuvları birleştiren İsis, Nefitis'in yardımı ile Osiris'i tekrar yaşama döndürmüştür. Şekil 19'daki gibi ifade edilmektedir (Hooke. 1991:68; Grimal, 2012:333).

2.4.Uzak Doğu

Uzak Doğu'da yaşadığına inanılan veya yaşayan efsanevi ve mitolojik savaşçı kadınlar bulunmaktadır. Bu kadınlar; Ching Shih, Nakano Takeko ve Tomoe Gozen gibi kadınlardır. Uzak Doğu'da yaşadığına inanılan ülkesi için savaşmış veya ülkesinin egemenliği için önemli roller üstlenmiş kadınlardır. Bu kadınların ortak özellikleri korsanlık

yapabilmeleridir. Öncelikle tarihte yaşadığına inanılan kadınlar kronolojik olarak sıralanmış ve sonrasında mitolojik karakterlere yer verilmiştir.

2.4.1. Ching Shih: Genelevde çalışan biri olarak şekil 20'deki gibi tasvir edilmektedir. Korsanlar tarafından yakalanmıştır. Eşiyle tanışınca hayatı değişmiş ve korsanlığa başlamıştır. Eşi öldükten sonra korsan filosu kurmuştur. Çinli bir kadın korsandır. Düşmanını güverteye çivileyerek öldürünceye kadar dövmesinin ardından İngiliz amirallerini dahi korkutmuştur (Sarıyer, 2017:131)

2.4.2. Nakano Takeko: Aizu hanedanlığı kadın savaşçılar topluluğu üyesidir. Şekil 21'deki gibi tasvir edilmektedir. Dövüş sanatlarında becerikli kadın olarak bilinmektedir. Genpei Savaşında bulunmuştur. Boshin Savaşında ise Aizu'nun önde gelen isimleri kadınların savaşa dâhil olmasını istememişlerdir. Bunun üzerine Nakano ve yirmi kadından oluşan bir grup ile gayri resmi olarak Wakamatsu Kalesi kuşatmasına katılmıştır. Naginata ile savaşımıştır fakat silahlar karşısında yetersiz kalmıştır. Kız kardeşi Masako'dan, bir asker tarafından öldürüleceğine kendisi tarafından öldürülmesini istemiştir (Sarıyer, 2017:67).

2.4.3. Tomoe Gozen: Japon kültür tarihinde yer alan genç bir savaşçı ve samuraydır. Güzelliğinin yanı sıra oldukça iyi ok atar ve atını çok iyi kullanmaktadır. Çok fazla savaşa girmiş ve mücadele etmiştir. Genpei Savaşına katılmıştır. Son olarak da Awazu savaşında görülmüştür. Şekil 22'deki gibi ifade edilmiştir (Brown, 1998).

3. Mitolojik ve Efsanevi Kadınların Sinemaya Uyarlanması

Kahramanlık kavramı, sinemada erkeklere atfedilmiş olsa da mitolojiden sinemaya geçişte kadın kahramanlar da önemli bir yere sahiptir. Mitolojik ve efsanevi kadın öyküleri sinemaya uyarlanarak popüler bir hale getirilmiş ve her yaşta ve her dönemden izleyicilere sunulmuştur (Arslantepe, 2008:238). Bu uyarlamalarda, kadın kahramanlar genellikle gözü pek, cesur ve lider ruhlu olarak tanımlanabilirler.

Sinemada yer alan kadın kahramanlar, genellikle belirli sınavlardan geçerler ve bu süreç içinde kendilerini ispat etme ve geliştirme fırsatı bulurlar. Aynı zamanda, hikâye örgüsü aracılığıyla izleyicilere ve dünyaya mesaj vermektedir (Erdemir, 2011:22). Bu çalışma kapsamında, sinemaya uyarlanmış on altı mitolojik ve efsanevi kadın öyküsü incelenmiş ve bu öykülerin ve filmlerin afişlerindeki tasvir özellikleri belirlenmiştir.

3.1. Zeyna: Karışıklık içerisindeki bir ülke kendisini kurtaracak bir kahramanın aramaktadır. Bu çağrıya ise Prenses Zeyna yanıt vermiştir. Herkül'ün kadın versiyonu rolünü üstlenmiştir. Senaryoya göre önce kötü kalpli bir karakter olarak düşünülmüştür. Dizinin yapımcısı Zeyna'yı yaratırken Hong Kong kültüründeki Lain Ching Hsia'nın The Bride With White Hair ve The Swordsman 2 filmlerindeki kötü prenses karakterinden esinlenmiştir. Zeyna, Herkül ile birlikte sayısız köyü yağmalamış, binlerce insanın hayatına son vermiş ve bu durumdan zevk alan bir karakterdir. Güçlü bir savaşçı hanım ağa yakıştırılmaları ile prenses olarak anılmaya başlamıştır.

Ancak diziyi çeken stüdyo MCA TV'de Yapımcı Tapert "onu iyi bir karaktere dönüştürebilir miyiz?" diye sormasının üzerine bunun mümkün olabileceğini ama eğlenceli olamayabileceğini belirtmişler ve tereddüt yaşamışlardır. Yapımcı Tapert diziyi ilk başta kimsenin diziyi yayınlamak istemediğini çünkü erkekleri döven bir kadını ekranda kimsenin görmekten haz alamayacağını, kimsenin bir kadın kahraman yapmayı denemediğini ve kadın olduğu için mazeret bulunacağını belirtmiştir.

Herkül gibi erkek sevgilileri olmuş fakat hiçbiriyle evlenmemiş olan Zeyna dizide, yoksulların ve çocukların koruyuculuğu görevini üstlenmiştir. Kung fu bildiği ve iyi bir

savaşçı olduğu için erkeklerden daha iyi dövüşmektedir. Çarpışmalardan sonra düşmanlarının yaralarına bakıp yalnızca kendini savunmak için savaşmaktadır. Şekil 23'teki gibi ifade edilmiştir (Koç,1987:28)

İsimsel olarak bakıldığında ise Hz. İbrahim'in eşi Kantura'dan emanet kalmış Issık Kurganındaki bir gümüş kaşık bulunmaktadır. Kaşığın üzerinde bulunan isim Khañçiña'dır. Türkçe orijinali ise hadislerde bulunan Kantura yani bir Türk Hanımıdır. Khañçiña veya Qançnga ismi Türk Hakanı'nın kızının adının olabileceği tahmin edilmektedir. Bu da değişerek Batı'da; Keturah, Kantura, Ksenä, Xena, Zena, Zeyna belki de günümüzde kullandığımız Zeynep halini aldığını belirtmiştir (Devlez, 2008:48-52).

Zeyna için efsanevi ve mitolojik kimliklerden karakteristik özellikler alınarak mükemmeliyetçiliğe yakın bir kadın kimliği yaratılmıştır. Kraliçe Nanny ve Boudicca gibi halkını koruma, Kraliçe Gudith gibi düşman ırkını yok etme, Dohamey Amazonları gibi evlenmeye karşı tutumu ve Nakano Takeko gibi dövüş sanatından esinlenilerek efsanevi kadınların özelliklerini taşımaktadır. Mitolojik özellikleri bakımından ele alındığında filmde Athena gibi savaş stratejisi oluşturduğu söylenebilmektedir. Yaşam tarzı, kıyafet tercihleri ve kadın savaşçılarla birlikte hareket etme konusunda Anadolu ve Libya Amazonlarına atıf yapıldığı düşünülmektedir. Tercih ettikleri yaşam tarzında evcilleştirerek kullandıkları atlar ile Tomoe Gozen'in ata binme yeteneğinin ifade edildiği söylenebilmektedir. Zeyna'da savunmasız kalan kadınlarla sisteme karşı savaş açtığı öte yandan Mad Max'deki Furiosa'nın hikayesinin de ataerkillikten kaçış olduğu vurgulanmaktadır (Baydar, 2015).

3.2. Gabrielle: Zeyna dizisinde Zeyna'nın her zaman yanında olan ve Zeyna'nın kadın yönünü ifade eden bir karakterdir. Gabrielle bakire bir savaşçıdır ve Zeyna ile birbirlerini korumak için kendi hayatını tehlikeye atmaktan kaçınmaz. Zeyna ile aralarında bir ilişki olduğuna dair bir algı oluşmuştur fakat birbirlerine âşık olsalar bile Batman ve Robin'in aşkı kadar gizlidir. Gabrielle, amazon kraliçesinin katıldığı bağlılık töreninden sonra onurlu bir Amazon olmuştur. Sezonun son bölümünde köyüne saldıran düşmanlara karşı orduya liderlik yapması ile bilinmektedir. Giyim tarzı genellikle rahat olup, şekil 24'de ifade edildiği gibi rahat giysiler giymektedir. (Koç, 1987:28- 30). Zeyna'nın yakın dostu olan Gabrielle, evliliğe karşı tutumu ile Artemis ve Dahomey Amazonları'na, savaş stratejileri ile Athena'ya, ata binme ve ok atma sanatındaki becerisi ile Tomoe Gozen'e yaşayış tarzı olarak Anadolu Amazonlarına ve savaşçı yönüyle Libya Amazonları ile benzer özellikler taşımaktadır. Fakat Gabrielle'in Matilda Toskana gibi orduya liderlik etmesi onu Zeyna'dan farklılaştırır.

3.3. Lara Croft: Arkeolog bir babanın kızı olarak çeşitli hikâyelerle büyütülmüş bir kız çocuğudur. İyi bir dövüşçü olup silah kullanabilen biri olarak şekil 25'teki gibi tasvir edilmektedir. Evinde bulduğu saatin içinden ışıklar saçan bir taş ile yeni bir serüvene başlamış ve bu taş için araştırma yapmaya başlamıştır. Ancak, taşın bir diğer kısmı dünya hakkında kötü planları olan Manfred'in elindedir. Lara Croft, Manfred'in kötü niyetlerini engellemek ve taşı ele geçirmek için Uzak Doğu'daki bir tapınakta parçaları birleştirmeleri gerektiğini öğrenir. Ancak, yolculukları sırasında karşılaştıkları bir heykelin canlanmasıyla tanrılar ve tanrıçalarla savaşmak zorunda kalırlar. Lara Croft'un dostu Alex, Manfred tarafından fırlatılan bıçak ile öldürülmüştür. Lara, taşların ona sunduğu imkân ile önce ölen babası ile konuşmuş ardından zamanı durdurarak Manfred'in fırlattığı bıçağı havada ters çevirip Manfred'i öldürmüştür. Taşları sonsuza kadar yok ederek dünyayı kötülüklerden kurtarmıştır. (Lara Croft: Tomb Raider, 2001). Lara Croft, Tom Raider filmi ile tanınmaktadır. En belirgin özelliği tanrılarla savaşmasıdır. Bu durum Libya amazonlarına benzetilebilir. Libya amazonları, Herakles ve Titanlar ile savaşmıştır. Lara Croft'un bu açıdan karakterinin oluşturulmasında Libya amazonlarından esinlenildiğini söylenebilir. Lara

Croft parçaları birleştirdiğinde zamanı durdurmuş ve bıçaklanan arkadaşı Alex'i hayata geri döndürmüştür. İsis gibi hayatındaki erkeği korumuştur. Gece yarısı evini basan Manfred'in adamları ile karşı karşıya gelmiştir. Stratejik hamlelerle Athena gibi tüm düşmanlarını avlamıştır. Üstün dövüş sanatı bilgisi ile Nakano Takeko'ya benzetilebilir

3.4. Angelica: Karayip Korsanları filminde yer alan Angelica, Kara Sakal isimli korsanın kızıdır ve Kraliçenin intikamı adlı gemide babasından sonra ikinci kaptandır. Şekil 26'da gösterildiği gibi Angelica, güzel kılıç kullanan, denizci, savaşçı bir kadın korsandır. Gençlik Çeşmesini aradıkları serüven boyunca korsanlarla birlikte hareket eder. Kaptan Jack Sparrow'a duygusal olarak yakınlaşmıştır. Jack Sparrow onu terk ettikten sonra bile Angelica, onu bulmak için peşinden gitmiş ve sonunda karşısına çıkmıştır. Jack Sparrow'u bulduğunda onun gibi erkek kıyafetleri giydiği görülmektedir. Boynundaki haç sembolü ile inançlı biri olduğu söylenebilir. Ayrıca babasının cezalandırdığı adamları koruması aslında onun iyi kalpli bir kadın olduğunu ifade etmektedir (Karayip Korsanları, 2011).

Angelica'nın korsanlık yönüyle Grace O'Malley, gemileri kullanabilmesiyle Laskarina Bouboulina ve eşiyile savaşma ve gemi kullanma konusunda Ching Shih gibi benzer tarafları bulunmaktadır. Angelica, Jack Sparrow'u aramak için Kraliçe Hatşepsut gibi erkek kılığına girmiş ve Hagia Theokleia'nın Pavlus'u bulmak için yollara düşmesi gibi bir benzetme yapılabilir. Ayrıca, kendi gemisindeki tayfalarını korumak istemesi, Kraliçe Nanny'nin kendi kabilesini koruma içgüdülerine benzetilebilir.

3.5. Patience Phillips: Patience Phillips, Catwoman filminin başkahramanıdır. Filmin konusu, öldükten sonra bir kedi tarafından tekrar hayata döndürülen Phillips'in maceralarını anlatmaktadır. Catwoman olduğu zaman uçabilme, uzak mesafeleri yakınlaştırabilme ve dövüşme gibi yeteneklere sahip olmuştur. Filmde, cilt bakım kremleri satan George Hedare adında bir kozmetik firması sahibi tanıtılmaktadır. Ancak, kremleri kullanmayı bırakan kadınların daha da yaşlandığı ve çirkinleştiği ortaya çıkarılmıştır. George Hedare, bu sayede kadınları kendi firmasına bağlamayı ve daha fazla para kazanmayı amaçlamaktadır. Patience Phillips, bu gerçeği keşfeder ve bu konuda herkese gerçeği göstermeye çalışır. Filmin bazı sahnelerinde, Patience Phillips kadınların hayatlarını kurtarıırken, diğer sahnelerinde ise kırbaç kullanarak düşmanlarla mücadele eden cesur bir kadındır. Şekil 27'deki gibi kedi kostümü giymektedir. Kötü insanlarla savaşan cesaretli, motor kullanabilen yalnız bir kadındır. Savaş aleti olarak kırbaç kullanmaktadır (Cat Woman, 2004; Race, 2013:22). İlaç şirketinin insanlığa zarar vereceğini öğrendiğinde Kraliçe Nanny ve Boudicca gibi halkı koruma görevini üstlenip Yaa Asantewaa gibi haksızlığa başkaldırıda bulunmuş ve Matilda Toskana gibi silah kullanmıştır. Nike gibi uçabilmektedir. Polis olan erkeğe arkadaşına ipuçlarını göstererek Laskarina Bouboulina ve Chih Shih gibi eşine savaşırken yardım etmiş ve erkek arkadaşını İsis gibi korumuştur. İnanna gibi ölüp dirilmiştir. Öte yandan Nakano Takeko gibi çok iyi dövüşmekte ve Athena gibi strateji geliştirerek belirli bir planlama ile düşmanlarını yenmiştir.

3.6. Aeon Flux: Güçlü, kimseye ihtiyacı olmayan, üstün becerilere ve atletik bir vücuda sahip, iyi silah kullanabilen bir karakterdir. Şekil 28'de ifade edildiği gibi giydiği dar deri elbise ile oldukça çekici ve güzel bir kadındır. 2011'de bir virüs dünyayı tehdit altına alarak nüfusun yüzde doksan dokuzunun ölmesine sebep olmuştur. Bu yüzden halkı "Bregna" ismindeki duvarla çevrili kente yerleştirmiştir. Bu şehir, bilim adamları tarafından oluşturulan bir konsey tarafından yönetilmektedir. Zaman 2415'i gösterirken şehirden bazı insanlar kaybolmaya ve kötü ruhlar görmeye başlanmıştır. Kahramanımız Aeon, bir yer altı direniş grubu olan Monicanlara üyedir. Aeon'a hükümetin başında gelen isimlerden Trevor Goodchild'i öldürme görevi verilir. Ancak Goodchild 400 yıl önce salgına sebep veren virüse karşı bir ilaç bulmuştur. Bu ilacın tek kötü tarafı kısırlığa yol açmasıdır. Bu sebeple

Goodchild kendisi de dâhil olmak üzere herkesi klonlamıştır. Aeon'un kız kardeşi Una'nın bedeni üzerinde uygulanan testlerle kısırlığın ortadan kalktığı görülmüştür. Goodchild'in kardeşi Oren, iktidar korkusu yüzünden Una ve diğer hamile kadınları öldürmüştür. Bu süreç içerisinde Aeon kendisinin de Goodchild'in klonlanmış eşi olduğunu öğrenmiştir. Aeon artık Goodchild'i öldürmek isteyip Oren ve Monica'lar'la savaşmaya başlamış ve bu durumu değiştirmiştir. Filmin sonunda ise şehrin doğadan korunmasını sağlayan duvarları yıkmıştır (Akşit ve Favaro, 2014:53). Aeon Flux filmde bir erkeği koruyarak İsis'e devamında ise aynı erkek uğruna savaşarak İnanna'ya benzetilebilir. Jeanne D'arc'ın krala taç giymesinde yardımcı olması gibi Aeon Flux virüse karşı tedbirler bulan Goodchild'in amacına yönelmesinde yardımcı olmuştur. Ustaca dövüşme sanatı bilgisi ile Nakano Takeko ve savaşçı yönü ile Anadolu Amazonlarına benzetilebilir. Zeyna'ya yardımcı olan Gabrielle gibi Aeon Flux'a Sithandra eşlik etmiştir.

3.7. Elektra: Elektra küçük yaşta annesini kaybetmiş ve dövüş sanatını öğrenmesi için kampa bırakılmış bir kızdır. Para kazanmak için adam öldürmektedir. Bir gün adada yaşayan bir adam olan Mark ve kızı Abby'yi öldürme işi gelir ve kabul eder. Fakat müşterisi iki gün öncesinden Elektra'nın bu adada bulunmasını ister. Bu süreç içerisinde Elektra kurbanlarıyla farkına varmadan tanışır ve aynı zamanda kötü adamların çevrede gezindiğini fark eder. Elektra, adamı ve kızı korumak için kendisini kalkan olarak kullanır. Savaşırken, Abby'nin üstün yetenekleri olduğu bu sayede kötü adamların aslında Abby'nin peşinde oldukları ortaya çıkar. Elektra ise kızı onlara vermemek için olağan gücüyle karşı koyar. Elektra'nın olabilecekleri önceden tahmin etme ve görebilme gibi sihirsel bir özelliği vardır. Bu yolla da düşmanlarını alt edebilmektedir. (Elektra, 2005). Elektra bu özelliği ile düşmanlarını kolaylıkla alt edebilmektedir. Bu yönüyle sihir yeteneğini kullanan Şuaşka'ya benzetilebilir. Kendisine verilen görev gereği kurbanını önce ok ve yay ile öldürmeye karar vermiştir. Burada ise aldığı hedef ve profesyonelliği ile Tomoe Gozen'i, savaşçı yönüyle Libya ve Anadolu Amazonları'nı anımsatmaktadır. Sonrasında ise görevden vazgeçip Abby'yi kurtarmak için Nakano Takeko gibi dövüşmüştür. Filmdeki dövüş sahnelerinde savaş stratejileri ile Athena'ya benzetilebilir. Dövüş sahnelerinde Elektra'nın iki adet küçük kılıç kullandığı görülmektedir. Bu durum Elektra'yı diğerlerinden farklılaştırmaktadır. Şekil 29'daki gibi tasvir edilmektedir.

3.8. Sue: Fantastik Dörtlü filminde Sue rolü ile şekil 30'da tasvir edildiği gibi kadın savaşçıdır. Aslında bilim insanı olarak görevliken üzerinde çalıştıkları proje sebebiyle uzaya gitmiştir. Uzayda iken bir bulutun temas etmesi üzerine insanüstü yetenekler kazanmıştır. Bu evrim ile Sue, görünmez olabilmekte ve kendisine koruma kalkanı oluşturabilmektedir. Kendi ekibinde olan diğer erkek arkadaşları ise taş adam, ateş adam ve esneyebilen adam olarak evrilmiştir. Fakat kötü kalpli Victor, metalik bir yüzeye sahip olarak Tanrılaşmaya çalışmış ve dünyaya zarar vermek istemiştir. Arkadaşlarını, Victor'dan kalkan özelliği ile korumuştur. Arkadaşları ile güçlerini birleştirerek kötü adamı yakalamışlardır (Fantastik Dörtlü, 2005). Eşiyle savaşması Chih Shih'e, Victor'a karşı Kraliçe Nanny ve Boudicca gibi halkını, dünyayı korumak için mücadele etmiştir. Kendine ait oluşturduğu koruma kalkanı ve görünmezlik özelliği ile Şuaşka gibi sihre başvurduğu görülmektedir. Savaşçı yönü ile Libya Amazonları'na benzetilebilir.

3.9. Susan Storm: Fantastik Dörtlü filminde yer alan Sue, Susan Storm olarak yeni bir karaktere dönüştürülmüş ve şekil 31'deki gibi tasvir edilmiştir. Bu filmde ise başka bir gezegenden gelen ve dünyaya zarar veren kara deliğin gönderdiği Gümüş Sörfçü ile iletişime geçmiştir. Onu ikna ederek dünyaya zarar vermesini engellemiştir. Son sahnede ise gümüş sörfçüyü Victor'dan korumak için kendisini siper ederek ölmüştür. Bunun üzerine gümüş

sörfçü ona tekrardan yaşama fırsatı vermiştir (Fantastik 4: Gümüş Sörfçü'nün Yükselişi, 2007). Eşiyle birlikte savaşan Chih Shih gibi savaşmıştır. Halkını koruma içgüdüğü ile Kraliçe Nanny ve Boudicca'ya kalkan yapma ve uçabilme özelliği Nike'a, sihir yapabilme yeteneği Şuaşka'ya benzetilebilmektedir. Bir erkeği korurken öldürülmüş ve tekrar koruduğu erkek tarafından canlandırılarak İnanna gibi ölüp tekrar hayata dönmüştür. Eşi ile evlenmek için planlar yapıp bir türlü imkân bulamamaları Susan'ın evlenme isteğini arttırmış ve Yennenga gibi artık evlenmek istediğini dile getirmeye başlamıştır.

3.10. Annabeth: Percy Jackson ve Olumposlular'da Şimşek Hırsız filminde Percy, şimşegi çalmamasına rağmen şimşegi çalmakla suçlanır. Bunun üzerine Annabeth şimşegi tekrar Zeus'a götürmek üzere yola çıkan Percy ve Satir (keçi adam)'e yol boyunca eşlik eder. Güzel kılıç kullanan ve dövüşebilen biridir. Hades ile pazarlık yapmak için yer altına inmiş ve satiri rehin olarak bırakmış ve Zeus'a şimşegi teslim etmek için Olympos'a çıkmıştır (Şimşek Hırsız, 2010). Annabeth serinin devam eden filmi Percy Jackson: Canavarlar Denizi'nde de yer almaktadır. Athena'nın kızı olarak ifade edilir. Bilgeliği sayesinde altın postu bulma fikrini ileri sürer ve bunun üzerine postu bulmak için Percy ve satirle yola çıkar. Savaşırken ölmesi üzerine altın post ile tekrar dirilir. Dövüşerek silah kullanabilir ve şekil 32'deki gibi tasvir edilmektedir (Percy Jackson ve Deniz Canavarları, 2013). Annabeth, Kraliçe Nanny, Kraliçe Gudith ve Boudicca gibi düşmana karşı halkını korumuştur. Nakano Takeko'nun tasvir edildiği gibi dövüşebilmektedir. Percy Jackson'a inarak inandığı kişinin peşinden gitmiş İnanna gibi farklı bir evrene geçiş yaparak Olimpos'a çıkmıştır. Athena'nın kızı olarak karakterize edilmiş olup bu sayede strateji ve bilgeliğe sahiptir.

3.11. Katniss: Katniss gündelik yaşamda iyi yüzen, iyi ok ve yay kullanan, avlanarak ailesiyle hayatta kalan genç bir kızdır. Filmde Amerika, zenginler ve fakirler olarak ikiye ayrılmaktadır. Zengin olan kısımdaki zümre, fakir 12 eyaletten her yıl kura ile bir erkek ve bir kadın seçmektedir. Toplamda yirmi dört yarışmacı zenginler konseyinin gözleri önünde canlı yayın ile sanal bir ormanda tutularak hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Bu yarış sonucunda birinci olan kişi zenginler zümresine alınmakta ve burada yaşama hakkı tanınmaktadır. O yıl kurada Katniss'in küçük yaştaki kardeşi Primrose'a seçilmiştir. Henüz kendini koruyamacağını bilen ablası Katniss, kardeşi yerine gönüllü olarak yarışmaya katılmıştır. Erkek yarışmacı olarak Katniss'e açken yardım etmeyen fırıncının oğlu Peeta seçilmiştir. Katniss genellikle avlanıp açlıklarını giderirken, Peeta ona çeşitli konularda yardımcı olmuştur. Katniss, diğer yarışmacılara zarar vermeyen küçük, yardıma muhtaç yarışmacıları diğer yarışmacılardan koruyan birisidir. Katniss'in yönlendirmeleri, doğa bilgisi, kıvrak zekâsı, savaş stratejileri ile her ikisi de yarıştan canlı çıkmış ve arkadaş olmuşlardır. Bu süreçte sembolü olan şekil 33'deki gibi alaycı kuş ikonuyla bütünleştirilmiştir (Açlık Oyunları, 2012). Katniss, çok fazla kabiliyeti olmayan fırıncının oğlu Peeta'yı kendi mıntıkasından olduğu ve duygusal boşluklar yaşadığı için düşmanlarına karşı korumuştur. Bu yönüyle İsis'in erkeğini koruma içgüdüğüne sahip olduğu söylenebilir. İçerisinde buldukları yarış sebebiyle savaşçı yönü olarak Anadolu Amazonları ve Artemis'den alıntılanan avlanma sanatındaki başarısı vurgulanmaktadır. Athena'nın baykuşu olduğu gibi Katniss'de alaycı kuş ile bütünleştirilmiştir. Athena'nın ve Tomoe Gozen'in ortak paydası olan ok kullanabilme sanatı görülmektedir. Aynı zamanda filmde yer alan kamufle olabile yeteneği ile Kraliçe Nanny'ye benzetilebilir.

3.12. Sara: Pamuk Prenses ve Avcı filminin ilk serisinde halkını korumak için zorluklarla savaşmış bir prenestir. Ok atıp ata binebilmektedir. Düşmanı Kraliçe Ravenna'nın elmasını ısırdıktan sonra ölmüş fakat avcının öpücüğü ile tekrar hayata dönmüştür (Pamuk Prenses ve Avcı, 2012). Serinin ikinci filmde Kraliçe Ravenna, kralı öldürerek kendisini kral ilan ettikten sonra kız kardeşi Kraliçe Freya'nın doğacak bebeğinin kendisinden daha güzel

olacağını öğrenir. Bunun üzerine çocuk doğduktan sonra onu öldürür. Kraliçe Freya ise bu acıya dayanamayarak yanına ufak bir ordu alarak başka bir ülke kurmaya karar verir. Kuzey bölgesindeki tüm çocukları toplatır ve savaş eğitimi verir. Bu çocuklardan avcı ve sara isimli çocuklar birbirine âşık olur. Bunu öğrenen Kraliçe Freya onları ayırır. Sara'yı zindana atar avcıyı ise öldürüp göle atarlar. Fakat avcı ölmeyip yaşamına başka yerlerde devam eder. Kraliçe Freya baykuş ile avcıyı ararken Kraliçe Ravenna'nın aynasının kaybolduğu söylentisi duyulur. Bunun üzerine Freya, Avcı ve Pamuk Prenses'e yardım ederek Ravenna'yı öldürürler. Film afişinde şekil 34'deki gibi tasvir edilmiştir (Pamuk Prenses ve Avcı 2: Kış Savaşı, 2016). Sara, Kraliçe Gudit ve Boudicca gibi halkını korumuş ve düşman ırkını yok etmiştir. Nakano Takeko gibi dövüştür. Savaşçı ve savaş eğitimi açısından Anadolu amazonlarına benzetilmiştir. İnanna gibi ölüp dirilmiştir. Tomoe Gozen gibi okçulukta ustadır. İnanna gibi ölüp sevdiği adamın öpücüğü ile tekrar hayata dönmüştür

3.13. Natasha Romanoff (Black Widow): Yenilmezler serisindeki ekipte tek kadın ajan olarak görülmektedir. Olayların büyümesi ile hikâyeye dâhil olmuş ve savaş ekibinde yer almıştır. İyi dövüşerek silah kullanmayı bilmektedir. Çok iyi motor kullanmaktadır. Loki'nin diğer dünyadan yaratıkları getirmek için açtığı gökyüzündeki kapıyı kapatmıştır. Bu sayede diğer dünya ile olan iletişim kesilmiş ve ekip arkadaşları ile dünyayı kurtarmışlardır (Yenilmezler, 2012). Serinin devam eden filmi Ultron Çağı'nda Natasha olarak yer almaktadır. Burada da ekibi ile tekrar dünyayı kurtarmaktadır. Silah kullanmakta ve savaş figürlerini sergilemektedir (Yenilmezler; Ultron Çağı, 2015).

Black Widow filmi ise kendi ismi ile 2021 yılında sinemaya uyarlanmıştır. Öncelikle çocuk yaşta Dreykov tarafından ajan olan üvey ailesinden ayrı bırakılarak ajan olarak yetiştirilmeye başlamıştır. Öz ailesinin ise yine Dreykov tarafından öldürüldüğünü duyduktan sonra kamptan kaçarak Dreykov'a savaş açmıştır. Bu esnada kız kardeşi Yelena ile Dreykov'un beyinlerine hükmettiği ajan kızları kurtarmak amacıyla güçlerini birleştirmişlerdir. Dreykov'un gönderdiği diğer ajanlarla savaşmış ve dövüştür. Onlara yardımcı olması için üvey babasını kurtarıp annesi Melina'nın yanına gitmişlerdir. Melina'nın evine vardıklarında ise Melina ve Drevkoy halen birlikte çalıştıkları için hepsi Drevkoy'un ajanları tarafından tutsak edilerek kampa geri götürülmüştür. Bu sırada Melina ile Natasha yüzlerini değiştirmiş ve Dreykov'un yanına Melina yerine Natasha gitmiştir. Kampı iyi bilen Melina'nın yönlendirmesi ile Natasha diğer ajan kızları kimyasal ilaç ile beyinlerindeki blokeyi kaldırarak kızları özgür kılmıştır (Black Widow, 2021). Natasha, savaş stratejisi ile Athena, kadın savaşçılarla birlikte hareket etmesi Libya Amazonlarına, Nakano Takeko'nun dövüş sanatı, kadınlardan ordu kurması ve farklı dilleri bilmesi açısından Matilda Toskana ile ortak özellikler taşımaktadır. Yenilmez Film Ultron Çağında ve Black Widow filmi günümüzde gerçekleşmesine rağmen Natasha'nın teknolojik ürün bilgisi oldukça fazladır. Teknolojik ürünlerle kimyasalları karıştırarak Şuaşka gibi sihir yapabilmektedir. Yenilmezler filminde diğer dünyadan gelen yaratıkların dünya ile bağlantılı olan kapısını kapatarak düşman ırkını yok ettiği Kraliçe Gudit'e benzemektedir. Black Widow filminde ise kadın topluluğu ile hareket etmesi Anadolu amazonlarına ithaf edilmiştir. Grace O'Malley gibi bağımsızlık için savaşmıştır. Artemis gibi bekar kalmayı tercih etmiştir. Yennenga gibi hapsedildiği yerden kaçarak diğer kadın ajanlara liderlik etmiştir.

3.14. Yelena: Black Widow filminde Natasha Romanoff'un kız kardeşi rolündedir. Natasha Romanoff'un kaçmasının ardından başka bir ajan tarafından kimyasal bir ilaç ile beyindeki bloke kaldırılarak kamptan kaçmıştır. Dövüş sanatını bilen, silah kullanabilen, farklı dilleri konuşabilen ve motor kullanabilen birisidir. Natasha ile buluşarak onun Dreykov'a ulaşmasında yardımcı olmuştur. Şekil 35'deki gibi tasvir edilmektedir (Black Widow, 2021). Yelena, Natasha'nın kardeşi olarak tasvir edilmiş ve onunla birlikte savaşan ve ona yardım

eden bir karakterdir. Aynı zamanda farklı dilleri bilmekte olduğu belirtilmiştir, bu da Matilda Toskana gibi çok dilli bir karaktere benzetilebilir. Düşmanları yok etmek için kadın topluluklarıyla birlikte hareket etmesi, Anadolu Amazonları'nı anımsatırken, kimyasallarla sihir yapması Şuaşka'ya benzetilebilir. Savaşma yeteneği ve stratejik zekası Libya Amazonları ve Athena'ya benzetilmektedir. Ayrıca evlenmemesi ve bağımsızlık uğruna savaşıması, Grace O'Malley gibi bağımsızlık mücadelesi veren kadınlarla da benzerlik göstermektedir.

3.15. Furiosa: Mad Max Fury Road'da yer alan bir karakterdir. Başkarakterlerden biri olan Immortan Joe, güzel kadınları kendine saklayıp çocuk yapmak için kullanan biridir. Kadınlar, Joe'nin elinden kurtulmak istemektedirler. Temel ihtiyaçların alınması için yola gönderilen Furiosa, Immortan Joe'ya bağlı olan kadınların kaçmasına yardım etmiş ve onları kamyonete almıştır. Furiosa'nın kızları kaçırdığı öğrenildiğinde savaş çocukları yola koyulur. Bu çocuklardan biri olan Nux, hasta ve sürekli kana ihtiyacı olan biridir. Kahraman olmak için bu gruba katılır ve kan ihtiyacını karşılamak için esir tuttuğu Max'i arabanın önüne zincirler. Fakat Furiosa'nın kullandığı kamyonetteki kızlardan biri olan Splendid, Joe'nin çocuğuna hamiledir. Soyun devamı olduğu için bu durum Joe açısından oldukça önemlidir. Splendid zarar görmemelidir ve bu sebeple Splendid kendisini siper eder. Furiosa ise bu esnada hem araç kullanmakta hem de silahı ile ateş ederek kadınları korumaya çalışmaktadır. Max ve Nux istemeyerek de olsa Furiosa'nın tarafına geçerler. Max, aracı tamir etme, kadınları koruma ve araç kullanımında Furiosa'ya yardım etmektedir. Geri döndüklerinde ise Joe'yu görüp "beni hatırladın mı?" diyerek öldüren Furiosa olur. Film afişinde şekil 36'daki gibi ifade edilmektedir (Baydar, 2015; Mad Max: Öfkeli Yollar, 2015). Kraliçe Hatşepsut gibi erkeksi tavırları vardır. Yaa Asantewaa gibi başkaldırıp Matilda Toskana gibi liderlik ederek kadınların kaçmasına yardımda bulunmuştur. Joe ve savaşçı çocuklarla savaşıması; Nakano Takeko, Anadolu ve Libya Amazonları ile ortak özellikler taşıdığını göstermektedir. Yennenga gibi tutsak edildiği yerden kaçmayı başarmış ve Nakano Takeko gibi kadınlardan bir ordu kurmuştur.

3.16. Prenses Diana: Bilinirliği en yüksek olan süper kadın kahramanlardan birisidir. Süpermen ve Batman ile DC Comics evreninde "Büyük üçlü" olarak bilinmektedir (Seçmen, 2014). Daha önce Batman ve Süpermen: Adaletin Şafağı filminde yer almıştır. Lex Luthor'un yarattığı canavar şehre saldırınca halkı korumak için Süpermen ve Batman'e Wonder Woman olarak yardım etmiştir. Süpermen'in canavarı hedef alıp öldürmesinde büyük rolü vardır (Batman V Süpermen: Adaletin Şafağı, 2016). 2017'de yayımlanan Wonder Woman filminde cennet adasında yaşamakta olan, üstün yeteneklere sahip, amazonlardan savaş eğitimi almış, güzel ve çekici bir kadın olan Prenses Diana şekil 37'deki gibi tasvir edilmektedir. Bir pilot olan Steve'in kıyaya vurması ve dış dünyadaki savaşı anlatması üzerine yardım etmek için yaşadığı yeri terk etmiştir. Steve ile Londra'ya giderek olaylara müdahale etmiştir. Steve yakın çevresine Diana'yı sekreteri olarak tanıtsa da zaman zaman kurşunların hedefi olmaktan kurtarmıştır. Bazı karelerde Steve ile yakınlaştığı görülmektedir (Wonder Woman, 2017). Wonder Woman filmi ile hayat bulan Prenses Diana elindeki kalkanı ve stratejileri ile Athena'ya benzetilebilir. Anadolu Amazonları'ndan aldığı özel eğitimler ile bir Anadolu Amazon'u gibi davranmaktadır. Savaşçı yönü ise Libya Amazonları'na benzetilebilir. Tomoe Gozen gibi ok atabilmekte ve ata binmektedir. Luthor'un yarattığı canavarın dünyaya saldırması sonucu insanları koruma içgüdüğü Kraliçe Nanny ve Boudicca'ya benzetilebilir. Cennet adasına gelip yardım isteyen Steve ile Londra'ya gitmiş ve dünyaya yardım etmiştir. Steve'i bazı durumlarda kurşunlardan korumuş ve İsis ile kesişen ortak noktalara vurgu yapılmıştır.

Yukarıdaki veriler ışığında içerik analizi yapılarak sinemaya yansıyan filmler incelenmiş olup Tablo 1 oluşturulmuştur. Mitolojik ve efsanevi kadınlar iki gruba ayrılarak karakteristik ve fiziki açıdan incelenmiş, sonrasında filmlerde yer verilen kadınlarla karşılaştırılmıştır.

Tablo 1: Mitolojik ve Efsanevi Kadın Savaşçıların Analizi

Sinemaya Uyarlanmış Savaşçı Kadınlar	Efsanevi Savaşçı Kadın Karakterler				Mitolojik Savaşçı Kadın Karakterler			
	Avrupa	Asya	Afrika	Uzak Doğu	Avrupa	Asya	Afrika	Uzak Doğu
Zeyna (1995-2001)	*Kraliçe Nanny: Halkını Koruma *Grace O'Malley: Bağımsızlık		*Dohamey Amazonları: Evlenmeye Karşı *Kraliçe Gudrit: Düşman Irkını Yok Etme	*Nakano Takeko: Dövüş Sanatı	*Athena: Strateji *Boudicca: Halkını Koruma *Artemis: Evlenmeme	*Anadolu Amazonları: Tarz, Kadın Savaşçılarla Birlikte Hareket Etme	*Libya Amazonları: Savaşçı Yönü	*Tomoe Gozen: Ata Binme
Gabrielle (1995-2001)	*Matilda Toskana: Orduya Liderlik		*Dohamey Amazonları: Evlenmeye Karşı *Kraliçe Gudrit: Düşman Irkını Yok Etme	*Nakano Takeko: Dövüş Sanatı	*Athena: Strateji *Artemis: Evlenmeme	*Anadolu Amazonları: Tarz, Kadın Savaşçılarla Birlikte Hareket Etme	*Libya Amazonları: Savaşçı Yönü	*Tomoe Gozen: Ata Binme
Lara Croft (2001)	Matilda Toskana: Silah Kullanımı			*Nakano Takeko: Dövüş Sanatı	*Athena: Strateji		*Libya Amazonları: Tanrılara Karşı Savaş *İsis: Erkeği Koruma	
Angelica (2003-2006-2007-2011-2017)	*Grace O'Malley: Korsanlık *Kraliçe Nanny: Halkını Koruma *Matilda Toskana: Silah Kullanımı	*Laskarina Bouboulina: Eşi ile Savaşma ve Korsanlık *Hagia Theokleia: İnandığı İnsanın Peşinden Gitme	*Kraliçe Hatşepsut: Kılık Değiştirme	*Chih Shih: Eşi ile Birlikte Savaşma ve korsanlık	*Boudicca: Halkını Koruma	*İnanna: Erkeğin Peşinden Gitme		
Patience Phillips (2004)	*Kraliçe Nanny: Halkını Koruma *Matilda Toskana: Silah Kullanımı	*Laskarina Bouboulina: Eşi ile Savaşma	*Yaa Asantewaa: Haksızlığa Başkaldırı	*Nakano Takeko: Dövüş Sanatı *Chih Shih: Erkek Arkadaşı ile Birlikte Savaşma	*Athena: Strateji *Boudicca: Halkını Koruma *Nike: Uçabilme	*İnanna: Ölüp Dirilme	*İsis: Erkeği Koruma	

Tablo 1: Mitolojik ve Efsanevi Kadın Savaşçıların Analizi (devamı)

Aeon Flux (2005)	*Jeanne D'arc: Bir Erkeğin Amacına Ulaşmasına Yardım Matilda Toskana: Silah Kullanımı			*Nakano Takeko: Dövüş Sanatı			*İsis: Erkeği Koruma	
Elektra (2005)	Matilda Toskana: Silah Kullanımı		*Kraliçe Gudrit: Düşman Irkını Yok Etme	*Nakano Takeko: Dövüş Sanatı	* Athena: Strateji	*Şuaşka: Sihir *Anadolu Amazonları: Savaşçı Yönü	*Libya Amazonları: Savaşçı Yönü	*Tomoe Gozen: Okçuluk
Sue (2005)	*Kraliçe Nanny: Halkını Koruma		*Yaa Asantewaa: Haksızlığa Başkaldırı	*Chih Shih: Eşi ile Birlikte Savaşma	* Boudicca: Halkını Koruma *Nike: Uçabilme	*Şuaşka: Sihir (Kimyasal)		
Susan Storm (2007)	*Kraliçe Nanny: Halkını Koruma		*Yaa Asantewaa: Haksızlığa Başkaldırı *Yennenga: Evlenme İsteği	*Chih Shih: Eşi ile Birlikte Savaşma	* Boudicca: Halkını Koruma	*Şuaşka: Sihir (Kimyasal) *Inanna: Ölüp-Dirilme		
Annabeth (2010-2013)	*Kraliçe Nanny: Halkını Koruma	*Hagia Theokleia: İnandığı İnsanın Peşinden Gitme	*Kraliçe Gudrit: Düşman Irkını Yok Etme	*Nakano Takeko: Dövüş Sanatı	* Boudicca: Halkını Koruma* Athena: Strateji ve Bilgelik	Inanna: Ölüp-Dirilme		
Katniss (2012)	*Kraliçe Nanny: Kamufle Olabilme		*Yaa Asantewaa: Haksızlığa Başkaldırı		*Athena: Hayvan ile simgeleşme *Artemis: Avcılık		*İsis: Erkeği Koruma	*Tomoe Gozen: Okçuluk
Sara (2012-2016)	*Kraliçe Nanny: Halkını Koruma		*Kraliçe Gudrit: Düşman Irkını Yok Etme	*Nakano Takeko: Dövüş Sanatı *Chih Shih: Eşi ile Birlikte Savaşma	* Athena: Strateji* Boudicca: Halkını Koruma	*Anadolu Amazonları: Savaşçı Yönü ve Eğitim Inanna: Ölüp-Dirilme		*Tomoe Gozen: Okçuluk ve Ata Binme

Tablo 1: Mitolojik ve Efsanevi Kadın Savaşçıların Analizi (devamı)

Natasha (Black Widow) (2012- 2021)	*Matilda Toskana: Dil Bilgisi ve Silah Kullanımı *Grace O'Malley: Bağımsızlık		*Kraliçe Hatşepsut: Kılık Değiştirme *Yennenga: Kapatıldığı Yerden Kaçma *Kraliçe Gudit: Düşman İrkını Yok Etme	*Nakano Takeko: Dövüş Sanatı	* Athena: Strateji *Artemis: Evlenmeme	*Anadolu Amazonları: Kadın Savaşçılarla Birlikte Hareket *Şuaşka: Sihir (Kimyasal)	*Libya Amazonları: Savaşçı Yönü	*Nakano Takeko: Kadınlardan ordu kurmuştur
Yelena (2012- 2021)	*Matilda Toskana: Dil Bilgisi ve Silah Kullanımı *Grace O'Malley: Bağımsızlık		*Kraliçe Gudit: Düşman İrkını Yok Etme	*Nakano Takeko: Dövüş Sanatı	* Athena: Strateji *Artemis: Evlenmeme	*Anadolu Amazonları: Kadın Savaşçılarla Birlikte Hareket *Şuaşka: Sihir (Kimyasal)	*Libya Amazonları: Savaşçı Yönü	*Nakano Takeko: Kadınlardan ordu kurmuştur
Furiosa (2015)	*Matilda Toskana: Silah Kullanımı		*Yaa Asantewaa: Haksızlığa Başkaldırı* Hatşepsut: Erkeksi Tavrılar *Yennenga: Kapatıldığı Yerden Kaçma	*Nakano Takeko: Dövüş Sanatı		*Anadolu Amazonları: Savaşçı Yönü	*Libya Amazonları: Savaşçı Yönü	*Nakano Takeko: Kadınlardan ordu kurmuştur
Prenses Diana (2016)	*Kraliçe Nanny: Halkını Koruma	*Hagia Theokleia: İnandığı İnsanın Peşinden Gitme		*Nakano Takeko: Dövüş Sanatı	* Athena: Strateji	*Anadolu Amazonları: Savaşçı Yönü ve Eğitim * İnanna: Erkeğin Peşinden Gitme	*İsis: Erkeği Koruma *Libya Amazonları: Savaşçı Yönü	*Tomoe Gozen: Okçuluk ve Ata Binme

Değerlendirme ve Sonuç

Kadın savaşçı karakterlerin mitolojik ve efsanevi figürlerden etkilenmesi, sinemada sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bu karakterlerin özelliklerinin, mitolojik kaynaklara dayalı olarak nasıl şekillendiğini görmek, sinemanın mitoloji ve efsanelerden ne ölçüde etkilendiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Mitoloji ve efsaneler, sinemada kadın savaşçı karakterlerin oluşturulmasında önemli bir ilham kaynağıdır ve bu karakterlerin özellikleri, antik dönemden günümüze kadar uzanan bir geleneğin yansımasıdır. Mitolojik ve efsanevi kaynaklarda da sıkça görülen kadın savaşçılar, tehdit durumlarında ortaya çıkarlar, bireysel olarak veya bir orduya liderlik ederek hareket ederler ve dövüşme yeteneklerini sergilerler. Bu karakterler genellikle birbirlerinden etkilenerek hikâyeleştirilir ve mitolojik ve efsanevi örneklerden esinlenerek şekillendirilirler. Bu da sinemadaki kadın savaşçı karakterlerin mitolojik ve efsanevi kaynaklardan etkilendiğini göstermektedir.

Yunanlı kadınların saldırı anında evlerini korudukları bilinmekte ve aynı durum Yunan mitolojisinde de görülmekte olup savaşçı kadın ve tanrıçalara rastlamak mümkündür (Erbay Aslıtürk ve Dikyar,2017:609). Ayrıca Yunan mitolojisindeki diğer tanrıçalar da kadın savaşçı karakterlerin şekillendirilmesinde etkili olmuştur. Örneğin, Athena savaşın, stratejinin ve bilgeliğin tanrıçası olarak bilinirken, Artemis avcılığın, doğanın ve bağımsızlığın sembolüdür (Grimal,2012:89-97). Bu tanrıçaların özellikleri, sinemadaki kadın savaşçı karakterlerin kişilikleri ve yetenekleri üzerinde etkili olmuştur. Özellikle kadın karakterlerin mitolojik ve efsanevi öğelerle ilişkilendirilerek veya esinlenerek sinemaya uyarlanması, sinemanın sadece eğlence aracı olmasının ötesinde, toplumsal mesajlar ileten, kadınların güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet rollerine meydan okunması açısından önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Passman (1991:81)'a göre Amazonların savaşçı ruhu, doğmuş çocuklarına tek başlarına bakabilmeleri ve erkekler olmadan kendilerini koruyabilmeleri, çağdaş sinemanın kadın savaşçı karakterlerinin özelliklerine uyarlanabilir olduğunu göstermektedir. James Cameron'ın "Avatar" filmi üzerinden anaerkil ve ataerkil düzen arasındaki çatışma incelenirken, Trudy Chacon kadın karakterlerin ataerkil düzende nasıl görev aldıkları ve topluma nasıl katkı sağladıkları ele alınmıştır (Kaya Erdem ve Baydaş Sayılğan, 2012:128). Benzer şekilde, "Pan'ın Labirenti" ve "Mustang" gibi filmlerde de kadın karakterlerin ön plana çıkarılarak toplumsal normlara meydan okunması ve özgürlük arayışları işlenmiştir (Sunal; 2021; Kasap, Dolunay ve Solma, 2018: 637). Do Zen filminde kadınların eğitim hakkından mahrum bırakılması, Vakoneshe Penjom filminde ise kadının hukuk karşısındaki mücadelesi ile kadınların başkaldırıları vurgulanmaktadır (Özkan, 2021:116).

Bu çalışmalarla, incelenen karakterler arasında benzerlikler olduğu tespit edilmiştir. Furiosa, Lara Croft ve Aeon Flux gibi karakterler anaerkil ve ataerkil düzen arasındaki çatışmayı gösterirken, Angelica'nın kaptanlık yapması ve Katniss'in avlanması, ataerkil düzende kadınların kendilerine biçilen rolleri reddettiklerini göstermektedir. Anneth'in tek başına Olympos'a çıkması ve Zeyna'nın kabile lideri olması kadın karakterlerin ön plana çıkarılarak toplumsal normlara meydan okumasıdır. Bilim insanı olan Sue ve Susan Storm, dünyayı kurtarma misyonunu üstlenirken, Prenses Diana ise insanlığı, dünyaya saldıran canavardan korumuştur. Sara ise köylerden toplatılarak orduya alınmış ve eğitim hakkından mahrum bırakılmıştır. Ancak karakterlerin daha önce değinilmemiş davranışsal ve fiziksel özelliklerine de vurgu yapılması gerektiği düşünülerek Tablo 1 oluşturulmuştur.

Tablo 1'de mitolojik ve efsanevi kadın savaşçıların sinemada yer alan karakterler ile karşılaştırılmasına yer verilmiştir. Bu tabloya göre; Zeyna, Gabrielle, Lara Croft, Patience Phillips, Aeon Flux, Elektra, Sue, Susan Storm, Angelica, Annabeth, Katniss, Natasha,

Yelena, Furiosa, Prenses Diana ve Sara karakterleri incelenmiştir. Bu çalışma kapsamında mitolojik ve efsanevi kadın figürlerin benzer fiziksel ve davranışsal hareketleri olduğu tespit edilmiş ve senaristlerin bu karakterleri oluştururken bazen bir bazen birden fazla karakterden etkilenerek günümüz sinemalarına uyarladıkları tespit edilmiştir.

Efsanevi ve mitolojik kadın figürleri ile sinema karakterleri arasındaki benzerlik, cesaret ve güç bağlamında da ilişkilendirilebilir. Bu kadınlar, bağımsızlık ve özgürlük için mücadele ederken gösterdikleri cesaret ve güçleri ile tanınır. Sinemada da, karakterlerinin cesaret ve kararlılıkla hareket ettiği gözlenmiştir. Efsanevi ve mitolojik kadınlardan; Grace O'Malley, Artemis, Nike, Şuaşka, Anadolu'daki Amazonlar, Dahomey Amazonları ve Libya Amazonları'nın bu kategoride sayılabildiği ve sinemada Angelica, Annabeth ve Prenses Diana'nın güçlü ve cesur davranışlarının güçlü ve cesur kadınlardan esinlenerek karakterize edildiği söylenebilir.

Savaşçı kadınlar genellikle bağımsızlık ve özgürlük arayışı içerisindedir. Bu durum, efsanevi ve mitolojik figürlerin yanı sıra sinema karakterleri için de geçerlidir. Onlar, kendi bağımsızlıklarını kazanmak ve özgür bir hayat yaşamak için mücadele ederler. Kraliçe Boudicca, Jeanne D'arc, Matilda Toskana, Kraliçe Nanny, Hagia Theokleia, Laskarina Bouboulina, Kraliçe Gudit, Kraliçe Hatşepsut, Yennenga ve Yaa Asantewaa bağımsızlıklarını arayan kahramanlardır. Zeyna, Gabrielle, Sara ve Furiosa'da sinemaya yansıtılan konuda bağımsızlıklarını arayan ve özgür bir hayat yaşamayı hedefleyen kadın kahramanlardır.

Efsanevi ve mitolojik kadınlar savaş sanatlarında ustalık gösterirler. Savaş sanatında ustalıklı kılıç kullanabilir veya dövüş sanatında yetenekli olabilirler. Athena, Ching Shih, Nakano Takeko ve Tomoe Gozen yetenekli savaşçılardır. Filmlerdeki karakterlerden ise Katnis okçuluk ve dövüş sanatını iyi bilen bir karakterdir.

Savaşçı kadınlar adalet ve iyilik için savaşır. İnanna ve İsis bir erkeğe yardım edebilmek için savaşmış iki kahramandır. Lara Croft, Patience Phillips, Aeon Flux, Elektra, Sue, Susan Storm, Natasha Romanoff ve Yelena filmlerde kötü adamlarla savaşan ve dünyayı kurtarmak ve iyilik yapmaya çalışan kişiler olarak yansıtılmaktadır.

Tipolojik olarak incelendiğinde farklı kadın savaşçı karakterlerin fenotip özelliklerini, kültürel arketiplerini, karakterlerin kökeni, kimliği ve hatta kültürel bağlamları hakkında farklılıklar olduğu söylenebilmektedir. Savaşçı kadınların prototip olarak İtalyan, Yunan ve İspanyol kadınlara benzedikleri belirtilmiştir (Dakovic ve Horton:1996;47). Buğday ve açık ten rengi, düz ve hafif dalgalı saçlar, farklı renklerdeki gözler, belirgin elmacık kemikleri, ortalama bir boy ve ince vücut yapıları ile Gabrielle, Prenses Diana, Annabeth, Katniss ve Sara, Yunan fenotipini andırmaktadır. Sadece Zeyna beyaz tenli, siyah uzun saçlı, yuvarlak yüzlü ve mavi gözlü olup diğerlerine göre hafif kilolu bir vücut yapısı olduğu söylenebilmektedir (Koç,1987:28). Koyu renkli saçlar ve gözler, buğday ten rengi, çıkık elmacık kemikleri, ortalama bir boy ile İspanyol fenotipine en yakın Angelica'dır. Patience Phillips ise cat woman olmadan önce dalgalı saçları koyu renkli gözleri ve buğday teni ile İspanyollara benzese de afişte kendisini kamufle ettiği için fenotip olarak kesin yargıda bulunmak mümkün değildir. İngiliz fenotipi olarak açık ten rengi, açık kumral ve kahverengi saçlar, mavi-yeşil veya kahverengi, oval-yuvarlak yüz hatları ile Lara Croft, Elektra ve Aeon Flux benzetilebilir. Furiosa buğday ten rengi, kısa saçları, kahverengi gözleri, dolgun dudakları, ortalama atletik bir boy ile Afrikan fenotipine uyarlanmıştır. Natasha Romanoff ve Yelena açık ten rengi, renkli gözleri, düz bir profil ile ince bir vücuda sahip olan Rus fenotipine benzetilebilir. Fakat filmde turuncu saçları ile İrlanda fenotipini de anımsatmaktadır.

Ayrıca, İtalyan, Yunan ve İspanyol kadınların prototipe benzetilmesi, bu karakterlerin güçlü ve tutkulu bir izlenim bırakmasıyla ilişkilendirilebilir. Bu kültürlerde kadınlar genellikle güçlü ve bağımsız rollerle ilişkilendirilir, bu da kadın savaşçı karakterlerin tasvirinde bu kültürel etkilerin görülmesine yol açabilir. Kahraman kadınlar, daima siyah giyimli, azimli ve zor hayatlar yaşamış olarak tasvir edilirler (Dakovic ve Horton:1996;47). Buna göre film afişleri incelendiğinde savaşçı kadınlar genellikle deri detayların bulunduğu pantolon veya tulum gibi yekpare siyah veya koyu renkli kıyafetler giydiği görülmektedir. Sadece Natasha ve Yelena beyaz tulum ile tasvir edilmiştir. Zeyna ve Gabrielle ise Artemis, Athena ve Amazonlar gibi göğüs dekoltesi pek olmayan fakat diz kapağının üzerinde bacakları açıkta bırakan deri bir etek giymektedir. Siyah veya koyu renkli kıyafetlerin tercih edilmesi, karakterlerin kararlılığını ve güçlü duruşunu vurgularken beyaz tulumun tercih edilmesi ise masumiyet veya saflık sembolü olarak değerlendirilebilir. Deri detayların kullanılması ise genellikle güçlü, cesur ve sert bir görünümü vurgulamak için tercih edilmiş olabilir. Görünüm ve kıyafet seçimleri de karakterlerin kişiliklerini ve yaşam tarzlarını yansıtabilir. Örneğin, ateş temalı elbiseler giyen Katniss, cesur ve güçlü bir karakteri temsil ederken, Furiosa'nın biyonik kolu onun savaşçı ve belirgin bir karakter olduğunu vurgulayabilir. Sonuç olarak, saç ve görünüş özellikleri, her karakterin kişiliğini ve kimliğini vurgulamak için dikkatlice seçilmiş olabilir ve izleyicilere karakterlerin özelliklerini daha iyi anlamaları için ipuçları sağlayabilir.

Uzun saçlar genellikle daha feminen ve çekici bir görünümü vurgulamak için tercih edilirken, kısa saçlar daha maskülen ve pratik bir tarzı temsil edebilir. Ayrıca, karakterlerin saç tarzlarındaki farklılıklar, onların kişilik özelliklerini ve yaşam tarzlarını yansıtabilir. Savaşçı kadınların saçları genellikle omuz hizasında olup, Prenses Diana ve Elektra'nın saçları diğerlerine göre daha uzun olabilirken, neşeli ve enerjik bir karakter olan Zeyna'nın saçlarının omuz hizasında olması, Furiosa gibi daha sert ve askeri bir karakterin kısa saçları tercih etmesini düşündürmektedir.

Afişlerdeki kadın savaşçı karakterlerin tercih ettiği savaş aletleri veya güçlerinin vurgulanması, karakterlerin kişisel özelliklerini ve savaşma tarzlarını yansıtabilir. Kullanılan savaş aletlerinden kılıç ile Zeyna, Elektra ve Natasha, mızrak ile Gabrielle, Yelena ve Annebeth, silah ile Lara Croft ve Aeon Flux afişe yansıtılmıştır. Diğer kadınlar ise görsel olarak ayakta duran ve her an savaşmaya hazır bir şekilde ifade edilmiştir.

Sonuç olarak, film afişlerindeki tasvirler, kadın savaşçı karakterlerin güçlü, kararlı ve belirli bir prototipe uygun olarak şekillendirildiğini gösterirken, kültürel ve mitolojik etkilerin de bu tasvirlerde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Öte yandan incelenen filmlerin, kitap serilerinden ve çocuk hikâyelerinden de etkilenerek sinemaya yansıtıldığı düşünülmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda kitaplardan ve masallardan etkilenen filmlerin literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AGIZZA, R. Antik Yunan'da Mitoloji, (Ed. Nezh Başgelen) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006.
- AKMAZ, G. Mitoloji ve cinsiyet: Hint ve Yunan Mitolojilerinde Ataerkil Dönüşüm, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2019, Ankara.
- AKŞİT, O ve FAVARO. A. (2014) Siborg Figürleri Olarak Sinemada Kadın Kahramanlar, New World Sciences Academy Humanities, 9(2), 44-58.
- ALPERN, SB. (1998) Amazons of Black Sparta; The Women Warriors of Dahomey, New York: Newyork University Press.
- ARSLANTEPE, M. (2008) Popüler Sinema Filmlerinde Hikâye Anlatımı, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 5, 238-257.
- ASLAN, M. (2019). Female Characters in Nationalist Movies, Journal of Current Research on Social Sciences, 9 (1), 11-26.
- ASLAN, M. (2019), Sinemada Kadın: Başka Dilde Aşk Filmi Üzerine Bir İnceleme, Selçuk İletişim, 12(1), 199-215.
- BAYDAR, G. (2015) Feminist Aksiyon Filmin İmkânı: Mad Max Fury Road Üzerine, Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi, 2(2), 104-134.
- BROWN, S. (1998) From Woman Warrior to Peripatetic Entertainer: The Multiple Histories of Tomoe, Harvard Journal of Asiatic Studies, 58(1), 183-199.
- CAN, Şefik. Klasik Yunan Mitolojisi, Ankara: Ötüken Neşriyat, 2012.
- COOK J. (2004) Pirate Queen: The Life of Grace O'Malley 1530-1603, Ireland, Mercier Press, 1.
- ÇÖM, Ş. (2023). Sinema ve Mitoloji İlişkisi Çerçevesinde Alev Almış Bir Genç Kızın Portresi Filminin Analizi, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 22 (86), 584-597.
- DEVLEZ, MF. (2008) Issık Kurgan Yazısı ve Örtük Tarihimize Bir Bakış, Türk Yurdu, 28 (246), 48-52.
- ERBAY ASLITÜRK, G ve DİKİYAR, C. (2017). Mezopotamya – Orta Asya ve Anadolu Ekseninde İlkel Topumlardan Selçuklulara Anaerkil Kültür, Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi, 5(11), 589-620.
- ERDEMİR, F. (2011) Postmodern Sinemada Kahramanın Dönüşümü, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi, 35, 21-40.
- EVANS, MM. (2004) The Defat of Boudicca's Rebellion, Gemini Press: Towcester
- FESPACO, (2001), The Legend Of Yennanga Stallion, BBC, (http://www.bbc.co.uk/worldservice/africa/features/fespaco/entries_prizes.shtml) Erişim Tarihi: 01.08.2023
- FINNERAN, N. (2007) The Archaeology of Ethiopia. Routledge: Abington.
- GRİMAL, P. (2012) Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma, (Çev. Sevgi Tamgüç). Kabalıcı Yayınevi: İstanbul, 528-731.
- GÜNDÜZ, E. (2005). Nar ve Matrix Filmleri Ekseninde Mitolojinin Modern Enstrümanı Olarak Sinema, Gorgon Kültür-Tarih –Araştırma Dergisi, 3, 48-75.

- HAY D. J. (2000) *The Campaigns of Countess Matilda of Canossa (1046-1115): An Analysis of the History and Social Significance of a Women's Military Leadership*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) University Of Toronto, Department of Medieval Studies,1
- HOOKE, S. (1991) *Middle Eastern Mythology*, Imge Kitapevi: Ankara,
- ILBOUDO, M. (2007) "Le Féminisme Au Burkina Faso: Mythes Et Réalités." *Recherches Féministes*, 20(2), 163-177.
- KASAP, F., DOLUNAY, A. VE SOLMAN, A. (2018) *Toplumsal Cinsiyet Roller ve Türk Sinemasında Kadının Sunumu Temelinde Mustang Film İncelemesi*, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 8(4), 627-646.
- KAYA ERDEM, B., BAYDAŞ SAYILGAN, Ö. (2012). *Ataerkil ve Anaerkil Toplumun Tarihsel Savaşımının "Avatar" Filmi Bağlamında İncelenmesi*, *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 1, 111-132
- KOÇ, H. (29 Şubat 1987) *Savaşçı Prenses*, *Pazartesi Gazetesi*, 28-30.
- KÜÇÜKÖZ AYDEMİR, D. ve AĞIRTIŞ, F.B. (2022). *Sinemada Kadın Temsili ve Feminist Söylem: Eşitlik Savaşçısı Filmi*, *Uluslararası İletişim Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı*, 292-308.
- MAİNON, D., ve URSİNİ, J. (2006). *Modern Amazons: Warrior Women on Screen*. Hal Leonard Corporation.
- MUHAMMETHACI, K. (2001). *Efsane ve Rivayetlerde Tasvir edilen Kadın Tipleri Üzerine*, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*,12,713-719.
- Museum of London (2011) *Queen Boudica in London*, *Pocket Histories Exploring History Through Objects*, 1-4.
- ONAY, M. (2013) *Antik Çağdan Bugüne Tarihin Başarılı Kadın Liderleri*, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 5(2), 213-225.
- ÖVÜNÇ, E. (2020) *Hayali Evrenler: Kadın Kahramanın Fantastik Yolculuğu*, *SineFilozofi Dergisi*, Özel Sayı, 532-549.
- ÖZDAYIOĞLU, M. (2013) *Anadolu Mitolojileri ve Efsaneleri*, Ankara: Altınpost Yayınları
- ÖZKAN, H. (2021). *İran Sinemasında Kadının Temsili ve Toplumsal Konumu: Tahmineh Milani Filmleri Üzerine Bir Çözümleme*, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 105-120.
- PASSMAN, K.M. (1991). *The Classical Amazon in Contemporary Cinema*, *The Bucknell Review*, 35(1), 81.
- PELİSTER, TG. (2014) *Tarihsel Gerçeklik ve Dram İlişkisi; Gerçek ya da Yapıntı Karakter Olarak Jeanne D'arc*, *Yedi Sanat; Tasarım ve Bilim Dergisi*, 11, 27-38
- RACE, K. C. (2013). *Batwoman and Catwoman: Treatment of Women in DC Comics*. Thesis, Wright State University, ABD, 22
- ROEHRIG, CH., DREYFUS, R. ve KELLER, CA. (2005) *Hatshepsut From Queen to Pharaoh*, *The Metropolitan Museum of Art*, Newyork, 11
- SARIYER, S. (2017) *Tarihin Yazmadığı Kadınlar*, İstanbul: Karakarga Yayınları

SEARS, K. (2015), Mitoloji 101 Eski Yunan ve Roma Mitolojisi Hakkında Bilmeniz Gereken Her Şey (E. Duru Çev.) Ankara: Say Yayınları.

SEÇMEN, EA. (2014), Sinemada Süper Kahramanlık İmgesi ve Indiana Jones Filmleri Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

SEGUEDA WE. (2015) Imported Religions, Colonialism and the Situation of Women in Africa, Schriftenreihe Junges Afrikazentrum Young Africa Centre Series, 3, 3-18.

SOBOL, D.J. (1999), 'Yunan Mitolojisinde Amazonlar', (Y. Burcu Çev.). Ankara, Öteki Yayınevi

TROWBRIDGE, B. (2016) Meeting Grace O'Malley, Ireland's's Pirate Queen, (<http://blog.nationalarchives.gov.uk/blog/meeting-grace-omalley-irelands-pirate-queen/#note-28426-2>) Erişim Tarihi: 26.10.2023

SEÇMEN, E.A. (2014). Sinemada Süper-Kahramanlık İmgesi ve Indiana Jones Filmleri Örneği, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

SUNAL, G. (2020). Sinema Mitoloji İlişkisi Bağlamında Arketipsel Motiflerin Kullanımı: Pan'ın Labirenti Filmi Örneği, Social Sciences Research Journal, 9(4), 236-246.

YILMAZ, TG. (2010), Tarihsel Tiyatral Kişilik İlişkisinin Jeanne D'arc Konulu Oyunlara Yansımaları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Sahne Sanatları Ana Bilim Dalı, İzmir.

FİLMLER

Cate Shortland Yön. Black Widow, Eric Pearson vd., Scarlett Johansson, Florence Pugh, Rachel, DVD, Kevin Feiger, (2012).

Cedric Nicolas Troyan, Pamuk Prenses ve Avcı 2: Kış Savaşı, Chris Hemsworth, Jessica Chastain, Charlize Theron, DVD, Evan Spiliotopoulos, Craig Mazin, Evan Daugherty, Roth Films (2016).

Columbus, C Yön. Percy Jackson & the Lightning Thief, Logan Lerman, Kevin Mckidd, Alexandra Daddario, DVD, Caig Titley ve Rick Riordan, Michael Barnathan, Chris Columbus, Mark Radcliffe ve Karen Rosenfelt. (2010).

Freudenthal, T. Percy Jackson & Sea of Monster, Logan Lerman. Alexandra Daddario, Brandon T Jackson, DVD, Marc Guggenheim ve Rick Riordan, Bill Bannerman, Michael Barnathan vd. (2013).

Gary Ross, Yön. Açlık Oyunları, Gary Ross vd. Jennifer Lawrence, Josh Hutcherson, Liam Hemsworth vd DVD, Lionsgate&Color Force (2012).

George Miller, Yön. Çılgın Max: Öfkeli Yollar, Tom Hardy, Charlize Theronvd. George Miller, Brendan McCarthy, Nick Lathouris, DVD, Cape Town Film Studios (2015).

Joss Whedon, Yön. Yenilmezler, Joss Whedon&Zen Penn. Robert Downey JR, Chris Evans, Scarlett Johansson vd. DVD, Marvel Studyoları&Paramount (2012).

Joss Whedon, Yön. Yenilmezler; Ultron Çağı, Joss Whedon vd., Robert Downey JR, Chris Evans, Mark Ruffalo. Vd. DVD, Marvel Studyoları & Walt Disney, (2015).

Patty Jenkins, Yön. Wonder Woman Trailer, Alan Heinberg vd, Gal Gadot, Robin Wright, Connie Nielsen vd. DVD, Atlas Entertainment Cruel&Unusual Films vd. (2017).

Pitof, Yön. Cat Woman, Bob Kane vd., Halle Berry, Sharon Stone, Benjamin Bratt, Lambert Wilson, DVD, Denise Di Novi, Edward L. McDonnell, Village Roadshow Pictures, (2004).

Rob Brown, Yön. Elektra, Mark Steven Johnson vd. Jennifer Garner, Goran Visnjic, Will Yun. Lee, DVD, Twentieth Century Fox Film Corporation vd. (2005).

Rob Marshall, Yön, Karayip Korsanları Gizemli Denizlerde, Ted Elliott vd., Johnny Depp, Penelope Cruz, Ian McShane, DVD, Walt Disney vd. (2011).

Rupert Sanders, Yön. Pamuk Prenses ve Avcı, Kristen Stewart, Chris Hemsworth, Charlize Theron, DVD, Evan Daugherty, John Lee Hancock, Hossein Amini, Roth Films, (2012).

Simon West Yön. Lara Croft: Tomb Raider, Sara B vd. Angelina Jolie, Jon Voight, Iain Glen vd. DVD, (2001).

Tim Story Yön. Fantastik 4: Gümüş Sörfçünün Yükselişi, Don Payne vd. Ion Gruffudd, Jessica Alba, Chris Evans vd. DVD, Twentieth Century Fox Film Corporation vd (2007).

Tim Story Yön. Fantastik Dörtlü, Mark Frost vd. Ioan Gruffudd, Jessica Alba, Chris Evans vd. DVD, Twentieth Century Fox Film Corporation vd. (2005).

Zack Snyder, Yön. Batman v Superman: Adaletin Şafağı, Christ Terrio vd., Ben Affleck, Henry Cavill, Amy Adams, DVD, Warner Bros, Atlas Entertainment vd (2016).

EKLER

Mitolojik ve Efsanevi Kadın Savaşçıların Tasvirleri

		
<p>Şekil 1: William Faithorne, Boudicca (Boadicea) Çizgi Gravürü, 1676, Yükseklik: 291 mm. Genişlik: 158 mm. Londra Ulusal Portre Galerisi</p>	<p>Şekil 2: Jean Auguste Dominique Ingres, 1854, "Jeanne D'arc Charles VII'in Reims Katedrali'ndeki Taç Giyme Töreni'nde", Yükseklik: 2,40 m Genişlik: 1,78 m Louvre Museum,</p>	<p>Şekil 3: Gian Lorenzo Bernini, 1633-1634, "Kontes Matilda Toskana", Yükseklik: 40 cm. Genişlik: 12.1 cm. Harvard Sanat Müzesi</p>

Şekil 4: W. Beaufort delin, Grace O'Malley Kraliçe Elizabeth'e kendisini tanıtmaması (sağda), 1593, Anthologia Hibernica Vol II, page 14, (New York Halk Kütüphanesi)

Şekil 5: Rachael Minott, Marronların Nanny'si, 2013, Reading Müzesi

Şekil 6: Johann Georg Bergmüller, 1688-1762, Yükseklik: 21.8 cm, Genişlik: 13.2 cm Zodyak İşaretleri ile Athena, Boston Sanat Müzesi

7:

Leochares, M.Ö. 4. "Versailles Dianası", Yükseklik: 2 m, Louvre Müzesi

Şekil

Şekil 8: Helenistik Period, M.Ö. 190, Semadirek'in Kanatlı Zaferi, Yükseklik: 2.75 m, Louvre Müzesi

Şekil 9: Burney Rölyefi/ Gecenin Kraliçesi, Yükseklik: 49., Genişlik: 37 cm, British Müzesi

Şekil 10: Hagia Theokleia, Ayatekla Kilisesi, Silifke

Şekil 11: Melanipe, Haleplibahçe Amazonlar Mozaığı Ayrıntı, Şanlıurfa Müzesi

Şekil 12: Laskarina Boubolulina, Yükseklik: 0.99 m Genişlik: 1.24 m, Athena Ulusal Tarih Müzesi

Şekil 13: Gudit,
<https://www.linkethiopia.org/ethiopia/learn-about-ethiopia/history/>

Şekil 14: Oturur Haldeki Hatshepsut, M.Ö. 1479-1458, Yükseklik: 213 cm, Genişlik: 119 cm. Metropolitan Museum

Şekil 15: Ağaç Oyma Yennega, Ouagadougou, Burkina Faso. Fotoğraf: Brenda Gael McSweeney, 2009

Şekil 16: Yaa Asantewaa Batakarikese (resmi savaş kıyafetleri) tarihlenmemiş fotoğraf
<http://yaaasantewaahmuseum.ghana0.com/yaa-asantewaa-should-be-re-buried-in-ghana---kwame-mayor.html>)

Fotoğraf 17: Seh-Dong-Hong-Beh, Frederick E. Forbes, Dahomey ve Dahomanlar: İki Misyonun Dergilerinde Dohamey ve 1849 ve 1850 yıllarında Başkent, Vol I, London 1851, p22

Şekil 18: At Sırtında Amazon Ölüyor, Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi,
<https://www.livius.org/pictures/a/roman-empire/dying-amazon-on-horseback/>

Şekil 19: İsis Lactans, M.Ö. 664-30 Yükseklik: 4.90 cm. Genişlik: 1.78 cm., Johns Hopkins Arkeoloji Müzesi

Şekil 20: Ching Shih
<https://historydaily.org/ching-shih-the->

Şekil 21: Nakano Takeko
<https://www.warriorwomenselfdefense.org/warrior-women-nakano-takeko/>

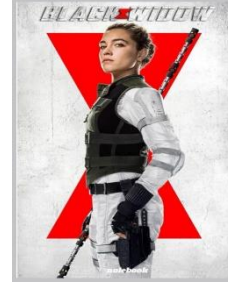
	pirate-queen	
 <p>Şekil 22: Katsukawa Shunkô II, 1762-1830, Yükseklik: 38.8 cm, Genişlik: 26.4 cm, Tomoe Gozen, Boston Sanat Müzesi</p>	 <p>Şekil 23: Zeyna</p>	 <p>Şekil 24: Gabrielle</p>
 <p>Şekil 25: Lara Croft</p>	 <p>Şekil 26: Angelica</p>	 <p>Şekil 27: Patience Philips</p>
 <p>Şekil 28: Aeon Flux</p>	 <p>Şekil 29: Elektra</p>	 <p>Şekil 30: Sue</p>
 <p>Şekil 31: Susan Storm</p>	 <p>Şekil 32: Annabeth</p>	 <p>Şekil 33: Katniss</p>

Şekil 34: Sara

Şekil 35: Natasha Romanoff

Şekil 36: Yelena

Şekil 37: Furiosa

Şekil 38: Prens Diana

A Reboot on Energy Consumption at Different Income Levels: A Panel Quantile Regression Touch

Merve KURT DEĞİRMENCİ¹, Serdar Murat KÖSE²

Arastırma Makalesi

Makale Gecmisi

Başvuru Tarihi: 13.03.2024

Kabul Tarihi: 27.05.2024

Research Article

Article History

Date of Application: 13.03.2024

Acceptance Date: 27.05.2024

Abstract

The field of energy economics is steeped in numerous studies that have centered on the relationship between energy consumption and economic growth, using multiple causality tests. However, with leveraging the previous studies, the literature needs to be expanded and enriched by harnessing modern, alternative econometric techniques. The aim of this study is to estimate panel quantile regression (PQR) models to find out the relationship between the energy consumption and the economic growth, by employing this technique on three separate models based on total, renewable and non-renewable energy consumption. With this three-tier feature built on the PQR models, our study is separated from the others and becomes a candidate to be a trailblazer. We unveil the effects of the energy usage on the economic growth at different quantile levels by using the annual dataset comprising the time span 2012-2022 for E7 countries. By and large, the aggregated numbers indicate that the renewables could be considered as a drive for the EG among higher-income countries, yet a drawback for lower-income countries. As for the renewables, while the solar EC poses a threat for the EG of the E7 countries as a whole at any level, the wind EC stands out as a driving force. On the non-renewables side of the study, the oil EC has a potential to ruin the higher-income countries as opposed to the coal EC, which supports the EG for the higher-income countries. When it comes to the gas EC, it shows a positive pattern for all countries.

Keywords: Renewable Energy, Nonrenewable Energy, Energy Consumption, Economic Growth, Panel Quantile Regression

Jel Codes: P28, N10, C33

Farklı Gelir Düzeylerinde Enerji Tüketimine Yeni Bir Soluk: Panel Kantil Regresyon Yaklaşımı

Özet

Enerji ekonomisi alanında çok sayıda çalışmanın enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ortaya çıkartılmasında çeşitli nedensellik analizleri üzerine yığıldığı görülmektedir. Ancak, gerçekleştirilen bu çalışmaların bir basamak olarak kullanılarak söz konusu literatürün modern ve alternatif ekonometrik tekniklerle genişletilmesi ve zenginleştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle, bu çalışmanın amacı toplam, yenilenebilir ve yenilenebilir olmayan enerji tüketiminin ekonomik büyümenin farklı düzeylerindeki etkisinin 2012-2022 yıllarını kapsayan bir veri seti kullanılarak E7 ülkeleri için araştırılmasıdır. Bu çalışmada panel kantil regresyon (PKR) yöntemi kullanılmış ve enerji tüketiminin toplam, yenilenebilir ve yenilenebilir olmayan enerji bazında farklı kantil düzeylerindeki etkisi üç aşamalı bir çalışma ile ortaya konulmuştur. PKR modelleri üzerine bina edilen bu üç kademeli niteliği ile çalışmamız diğer çalışmalardan ayrılmakta ve yol gösterici bir çalışma olmaya aday hale gelmektedir. Bütün olarak bakıldığında, toplam rakamlar yenilenebilir enerjinin yüksek gelirli ülkelerin ekonomik büyümeleri için bir destek, düşük gelirli gruplar için ise bir engel olarak görülebileceğine işaret etmektedir. Yenilenebilir enerji için detaylı analiz sonuçlarına göre, güneş enerjisi tüketimi tüm E7 ülkeleri

¹ Republic of Türkiye Ministry of Treasury and Finance, merve89kurt@gmail.com ORCID: 0009-0004-0864-7551.

² Republic of Türkiye Ministry of Treasury and Finance, serdarmuratkose@gmail.com ORCID: 0009-0003-3487-4750.

için her kantil düzeyinde bir tehdit oluştururken, rüzgar enerjisi kullanımı ise itici güç olarak ön plana çıkmaktadır. Çalışmanın yenilenebilir olmayan yanına ilişkin sonuçlara göre ise, petrol tüketimi yüksek gelirli ülkelerde ekonomik büyümeye zarar verebilme potansiyeline sahipken, kömür tüketimi büyümeyi destekler niteliktedir. Doğal gaz kullanımı ise, tüm ülkeler için pozitif bir kalıp sergilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Yenilenebilir olmayan Enerji, Enerji tüketimi, Ekonomik Büyüme, Panel Kantil Regresyon

Jel Kodları: P28, N10, C33

1. Introduction

In this day and age, it is undeniable that the energy consumption penetrates into our lives and affects almost every single part of it from the daily routine activities such as transportation and cooking to mass production. Considering this on a large scale, it is of a paramount importance for countries to reach their potential economic growth. Likewise, the energy usage has played a crucial role in various industries like construction, automotive, agriculture, textile and electronic industry, which are considered as the drives of the countries' economic growth, henceforth EG.

In the realm of energy consumption, henceforth EC, there are two major types of energy being consumed, renewables and non-renewables. The renewable energy is obtained from unlimited, naturally refurbished resources like the sun, wind and tides. In addition, this sort of energy could be utilized for the purpose of power generation, heating and cooling, and transportation, to name a few. The renewables offer diminished carbon emissions and air pollution that stem from energy production, lower energy costs, and job creation via manufacturing of renewable energy technologies, which are the most prominent outcomes of the clean energy. Their decent and infinite nature puts them into the eco-friendly energy category, for their desirable and ideal features support the environment and sustainable growth (The Office of Energy Efficiency and Renewable Energy, 2024). For all these reasons, a considerable number of researchers and policymakers are still on the way to come up with an idea to use them for a sustainable EG.

On the other side of the coin, the non-renewable energy refers to oil, gas, coal and nuclear energy, whose detrimental effects are proven scientifically by a plenty of studies. This type of energy comes from finite sources and creates pollution. Due to its perilous and alarming feature, it has remained as a major threat to the world to this day.

It is a given that the countries exploit energy resources to grow and flourish economically. At this point, it is critical to know that whether this growth is generated by sustainable resources or not. The sustainable growth is always considered desirable. However, when it is put under the scope, the answer may vary depending on the income level. Some studies show that the renewable EC might have a negative or positive impact on the growth depending on the income level (Uyar and Gökçe (2017); Gozgor et al. (2018)).

The literature of the energy economics clearly shows that the number of the studies is ample. However, it is observed that they are heavily piled on the causality tests applied on the total number of the EC and GDP growth to unveil the connection between them. This approach lacks of exhibiting any details about the connection between the EC and the EG, rather merely points at a causal relationship between the two variables and gives the direction of that link but nothing more.

More importantly, the vast majority of the studies in the field have run the analyses only with the aggregated figures. The reason behind this practice is that the datasources are scarce and

up until 2020 there had been no detailed information in terms of a comparable unit. This is where the British Petrol's, BP, enhancement comes in. To create comparable units, the BP promulgated that they changed their methodology and switched the energy units from million tonnes of oil equivalent to exajoules in 2020 (BP Statistical Review of World Energy, 2020). Prior to this adjustment, it was not manageable to convert the renewable resources individually into the same unit as the non-renewables, so it was a huge stumbling block for the researchers to investigate the renewables in detail. Considering this methodology upgrade as an opportunity to contribute to the literature of the energy economics, we are motivated to use this new comparable unit, exajoules, in our article, offering the reader new information along with a modern econometric approach, which we believe will help us stand out among the other studies.

To fill the void in the literature, firstly, we examine three individual PQR models, referring to total, renewables and non-renewables. Secondly, we break down both the renewables and non-renewables and analyze the effects on the EG. To do so, we aim to estimate three different models guiding the policymakers through their decision-making process and also to extend the literature of energy economics by using PQR models for the E7 group, seven emerging economies with high-growth rates namely China, India, Brazil, Mexico, Indonesia, Russia and Türkiye.

The reason why we study E7 countries in this paper is that this group is a great sample to represent emerging economies with intensified non-renewable resource depletion (Wang et al., 2024). These are the emerging economies standing out with their rapid growth levels among others. They are also placed in the same category by the World Bank's lending groups definition, IBRD. For the recent 2024 fiscal year, the World Bank has defined the countries by income based on the World Bank Atlas method, as well. The institution's announcement is as follows: "*Low-income economies are defined as those with a GNI per capita, calculated using the [World Bank Atlas method](#), of \$1,135 or less in 2022; lower middle-income economies are those with a GNI per capita between \$1,136 and \$4,465; upper middle-income economies are those with a GNI per capita between \$4,466 and \$13,845; high-income economies are those with a GNI per capita of \$13,846 or more*". (The World Bank, 2024). According to the calculation, India is classified as a lower middle-income economy; on the other hand, the rest of the E7 group falls into the upper middle-income category. As a result, instead of working with all the emerging countries in the world, which creates the data unavailability, we agreed to narrow down the sample group and work with the E7 countries for the data availability in addition to their favorable features above.

With this study, we aim to answer a burning question: Is there a neat and feasible solution for these non-renewable energy dependent economies to switch their resources from the detrimental ones to the eco-friendly alternatives without requiring any significant compromise from their high-level economic growth. If so, does it differ significantly among the income levels?

We are encouraged by the studies using only the total figures, and we acknowledge them as a foundation of our work and take them up a notch by applying an intricate method, allowing us to offer the reader as far more information as possible. We are well aware that lower-income emerging economies have been striving to upgrade their economic landscape and targeting to be a member of the higher-income economies to complete their purpose of economic development. However, they inevitably have to place emphasis on the manufacturing industry to accomplish this goal, typically prioritizing to reach for the non-renewables with a great demand of energy, leading to the destruction of the environment. To

put this notion into practice, we offer a thorough study to dive deep into this relationship by a more sophisticated method, the PQR. With this novel technique, we will be able to scrutinize the details of the EC at different income levels respectively at the quantile levels of the 5th, 10th, 25th, 50th, 75th and 90th.

In a nutshell, taking every detail into account, we desire to uncover the fact that whether the renewables could be an alternative drive for these excessively non-renewable energy consuming emerging economies, hence creating a more clean and bright environment for their futures by switching to the clean and sustainable energy.

This paper proceeds as follows: Section 2 presents a brief literature survey on the EG and EC. Section 3 introduces the data and the preliminary test results for PQR models. Section 4 sheds light on the PQR methodology. Section 5 demonstrates the empirical results of the analyses. Section 6 concludes.

2. Literature Survey

We have done a comprehensive research on the literature of the EC and the EG, and noticed there is a substantial number of studies available depending on the country, time and empirical method. In the literature, there is a myriad of country-specific studies as well as country-group studies such as G7, emerging and developing countries and advanced countries.

Despite the sheer number of studies, we detected a gap in the field. These studies differ based on their approach, data sample, and country groups and it is true that they are definitely enriching the literature. Nevertheless, some of them are too broad to help a policy maker to come to a decision, some accomplish their analysis with only total numbers without going deeper, and most of the studies are mainly clustered on the causality tests, which only prove the existence of a causal relationship and its direction but fail to go beyond. This paper; however, is designed to encapsulate the current trends in the econometrics, more detailed information, and pioneering features for the other studies further down the road.

In this section, we epitomize a laconic compilation of the researches we pored over to navigate through our analyses.

Oh and Lee (2004) handle the link between the energy usage and the EG by using two multiple time series models. The dataset covers the monthly period 1981:1-2000:4. The first model displays a demand-oriented model including GDP and energy prices. The second model, on the other hand, is a supply-oriented model that utilizes the variables of the GDP, energy, capital and labor. They prefer a VECM model to establish the cointegration, thus testing the Granger causality. The empirical results show that in Korea there is no causality between the EC and the GDP in the short run whereas there is a one-way Granger causality from the GDP to the EC in the long run. It is concluded that it is possible to apply an energy saving policy without a reconciliation with the EG. Furthermore, a sustainable growth is only manageable with the low level CO₂ emissions coming from fossil fuels.

Lee (2005) explores the co-movement and causal relationship between the EC and the GDP based on 18 developing countries for the years 1975-2001. They apply heterogeneous panel cointegration and panel-based error correction models. The empirical findings prove the existence of a long-run cointegration after allowing heterogeneous country effects. They estimate the long-run relationship through full-modified OLS. According to test results, both short-run and long-run causalities are running from the EC to GDP, but not vice versa. In conclusion, regardless of the fact that they are temporary or permanent, energy saving policies have a potential to ruin the EG in developing countries.

Narayan and Symth (2008) scrutinize the nexus between the capital formation, the energy usage and real GDP for G7 countries by harnessing the panel cointegration, Granger causality and long-run structural estimation techniques. The empirical results point out that the capital formation, the EC and the GDP are cointegrated in the long term. Moreover, the capital formation and the EC cause the GDP in the long-run. Lastly, while a 1% increase in the EC causes a 0.12-0.39% increase in the real GDP, a 1% increase in the capital formation causes a 0.1-0.28% in the real GDP.

Lee and Chang (2008) examine the causal relationship between the EC and the GDP by developing a heterogeneous panel cointegration and panel-based error correction model for 16 Asian countries over the period 1997-2002. They benefit from the aggregate production function for these models and the results strongly support a positive long-term relationship. There is no evidence for a short-term relationship; however, a one-way causality running from the EC to the EG is proven. In other words, mitigating the EC does not have an adverse effect on the growth in the short-term, but it might occur in the long-term. They suggest that these Asian countries should embrace a more vigorous energy policies.

Pao and Fu (2013) run a Granger causality test to uncover the link between the renewable EC excluding the hydroelectricity and the EG as well as employ a Johansen cointegration test in order to reveal the long-term relationship between the two for the Brazilian economy for the time period 1980-2010. The results point to a one-way Granger causality running from the renewable EC to the EG.

Ucan et al. (2014) investigate the long-term and causal relationship between the renewable and non-renewable EC and the EG for 15 EU countries over the years 1990-2011. They implement panel cointegration and panel causality tests, implying that as the renewable EC increases the real GDP goes up. Furthermore, the results prove the link between greenhouse gas emissions and the real GDP. As for the non-renewable side of this study, the EC has a negative effect on the GDP in total. However, considering the detailed analyses, there is found to be a difference between solid fuels only and petroleum only results. While the solid fuels affect the GDP negatively, total petroleum use has a positive effect on the GDP. Lastly, a one-way causal relationship running from the non-renewable EC to the EG is proven.

Zhu et al. (2016) implement a PQR to reveal the impact of foreign direct investment (FDI), the EG and the EC on carbon emissions among ASEAN-5 countries. Except for the 5th quantile, the FDI affects the carbon emissions negatively and shows a significant path at higher quantiles. The energy usage causes the carbon emissions to rise greatly at higher quantiles. For high-emission countries, a greater EG and population size seem to reduce emissions. With this study, the halo effect hypothesis is verified in the countries with high emission levels. Nonetheless, there is not sufficient evidence to advocate an inverted U-shaped curve for this sample.

Uyar and Gökçe (2017) conduct a PQR on VISTA group, which stands for Vietnam, Indonesia, South Africa, Türkiye and Argentina, to unveil whether there is a relationship between the EC and the EG by different quantiles. This research encompasses the annual dataset from 1985 to 2013. The empirical findings draw attention to the fact that the effect of oil consumption on the EG is decreasing at the high quantile levels. Nonetheless, the effect of hydroelectricity and primary energy consumption on the EG goes up at the higher quantiles.

Tang et al. (2016) analyze the connection between the EC and the EG for Vietnam. They adopt the neoclassical Solow growth framework over the period 1971-2011 to apply Johansen cointegration test and MWAL causality test so as to unearth the relationship

between these two variables in the long-run. The results suggest that the EC supports the EG. Furthermore, there is a one-way causality running from the EC to the EG. In conclusion, since Vietnam has an energy-dependent economy, any attempt offering an energy saving policy in the country could jeopardize the economic development.

Dam (2018) aims to find out how the EG and the EC affects pollution in the EU countries within the period of 2000-2015. They estimate a panel regression model that exploits the EC and the EG per capita as explanatory variables. The results are signaling that the energy usage increases pollution. In other words, the EC has a negative and significant effect on the environmental pollution, because the energy consumption heavily depends on fossil fuels. The study offers to use the renewable energy for a sustainable and clean environment.

Gozgor et al. (2018) examine the impact of the renewable and non-renewable energy usage on the EG through a panel autoregressive distributed lag (ARDL) and a PQR model for 29 OECD countries for the period from 1990 to 2013. According to their findings, both the renewable and non-renewable EC are positively connected with a higher rate of the EG. As a policy implementation, they suggest that policy makers should consider rising the non-renewable energy to propel the EG besides supporting the renewable EC.

Şanlı (2019) does a pioneering research on the long-run connection between the energy usage and export sophistication in OECD countries with a panel dataset covering 1990-2016. In this study encapsulating 31 OECD countries, they employ a panel cointegration analysis as well as a cointegration regression exploiting FMOLS and DOLS. The test results point at a strong two-way causality between the energy usage and the export sophistication, validating the feedback hypothesis between the two variables.

Doğdu (2022) scrutinizes the nexus between the energy production and the EG by running Toda-Yamamoto panel causality test for the E7 and G7 groups individually. They use the aggregated numbers for the renewables excluding the hydroelectricity and the GDP growth covering the annual dataset 2000-2015. According to the analysis results, there is proved to be a presence of a two-way causal relationship between the renewable energy production and the EG.

Liu (2022) focuses on the Grey Markov Model for the renewable energy usage and the EG over 34 sample countries for the time span 1994-2014. In this paper, they include the renewable and non-renewable energy as independent input factors in the Cobb-Douglas function. Considering the sequential correlation and endogeneity of panel data, they utilize DOLS & FMOLS techniques in order to analyze the long-term output elasticity of the panel data. On this note, they find out that the renewable EC significantly affects the EG. To wrap up, they propose a combination model of the wavelet grey and verify the grey theory method with a tangible example.

Wang et al. (2024) assess the asymmetric influence of Fintech, digital trade, and the renewables on mineral resources footprint (MF) by using a novel panel method of Moment Quantile Regression (MMQR) including 2005-2020. The empirical results show that the Fintech and the renewables diminish MF significantly at the 50th to higher quantiles, yet are negligible at the lowest grid. On the other hand, digital trade strongly supports the MF from lower levels to middle quantiles whereas it has no impact at the higher MF quantiles.

3. Data

In this research, we aim to estimate the impact of the renewable and non-renewable EC on the EG by different quantiles in the E7 countries, which consist of China, India, Brazil, Russia, Mexico, Indonesia and Türkiye, via a panel quantile regression, PQR.

The dependent variable is the Gross Domestic Product (GDP) per capita with constant prices 2015 US\$ year-on-year growth obtained from The World Bank World Development Indicators to represent income. To embody the renewable EC, we use the renewables as a total renewable EC, as well as hydroelectricity, henceforth hydro, solar, wind and geothermal, biomass and other EC, henceforth geo. On the other hand, to juxtapose the results, we incorporate the total non-renewable EC on top of oil, gas and coal consumption in the study. These are all independent variables and are acquired from the BP Statistical Review of World Energy 2023 database as exajoules. Our dataset is formed annually from 2012 to 2022, covering the E7 countries available at the time. The analyses are performed by using Stata15.

The figures regarding the EC are originally obtained from the BP Statistical Review of World Energy 2023 source. To create comparable units, the institution has changed their methodology and switched the energy units from million tonnes of oil equivalent to exajoules in 2020 (BP Statistical Review of World Energy, 2020). Before this adjustment, it was not feasible to convert the renewable resources individually into the same unit as the non-renewables, so it was a major challenge for the researchers to elaborate on the renewables. Now, taking advantage of this comparable unit, we use all the variables as exajoules different from other studies in the literature performed until 2020.

Table 1 summarizes each variable in the study. Clearly, there is no significant fluctuations in the dataset. Besides, it indicates the Jarque-Bera test results, which show the skewness and kurtosis figures of each variable to diagnose whether the series are normally distributed. The test results are pointing to the non-normality for each variable. Since the PQR is impervious to outliers, we prefer to adopt this approach considering the non-normal distribution.

Table 1. Descriptive Statistics

Variable	Mean	Std. Dev.	Minimum	Maximum	Skewness	Kurtosis	Jarque-Bera
EG	2.7350	3.5927	-9.3135	10.4294	-0.7696	3.8673	8.77**
Renewables	1.3984	2.4105	0.0047	13.3026	3.1579	13.5573	52.89***
Nonrenewables	28.1460	37.7627	4.4130	130.3026	1.8446	4.8158	24.73***
Hydro	2.7190	3.6311	0.1263	12.4962	1.7354	4.6289	22.92***
Solar	0.2757	0.7003	0.0000	4.0144	3.6250	16.4591	59.90***
Wind	0.6320	1.3223	0.0000	7.1584	3.2617	13.8641	54.22***
Geo	0.3307	0.4081	0.0041	2.0294	2.2714	8.8315	37.73***
Oil	7.7972	7.6741	1.4109	29.5219	1.8038	4.9365	24.54***
Gas	4.9227	5.2009	1.1312	17.0861	1.2922	2.9919	13.52***
Coal	15.4260	28.0497	0.1984	88.4141	1.9048	4.8569	25.57***

Note: ***, ** and * respectively refer to the statistical significance at 1%, 5% and 10%.

4. Methodology for the Fixed Effect PQR

In this paper, we proceed with the fixed effect PQR methodology to investigate the impact of the EC on the EG. Since traditional methods mainly focus on the mean effects, which might bring about under-or-overestimated coefficients or even a failure in capturing the significant

relationships, we prefer adopting a PQR model over them to practice the determinants of the EG throughout the conditional distribution, especially within the countries with the lowest and the highest income (Binder and Coad, 2011).

The quantile regression, henceforth QR, method was originally introduced by Koenker and Bassett (1978), which is a generalization of a median regression analysis to other quantiles. The QR is robust to outliers and heavy distributions. The main advantage of this method is that it is capable of minimizing the biases stemming from the outliers, and the PQR estimator is proven to be more efficient than OLS estimators when error terms are not normally distributed. Nevertheless, the QR technique does not take the unobserved heterogeneity of a country into account. In this study, following Zhu et al. (2016), we conduct the PQR technique with the fixed effects to estimate the conditional heterogeneous covariance effects of the EG, hence controlling for unobserved individual heterogeneity (Zhu et al., 2016; Gozgor et al., 2018).

More to the point, the effects of the renewable and nonrenewable EC may vary for each country at different productivity levels. The fixed effect PQR is as follows:

$$Q_{y_{it}}(\tau_k | \alpha_i, x_{it}) = \alpha_i + x'_{it} \beta(\tau_k). \quad (4.1.)$$

The major setback of the fixed effect PQR is that it includes a great deal of fixed effects (α_i), and so exposing the incidental parameters problem (Lancaster, 2000, Neyman and Scott, 1948). The estimator is inconsistent in the case that the number of individuals goes to infinity but the number of observations for each cross-sectional unit is fixed (Zhu et al., 2016). Koenker (2004) puts forward a suitable method to troubleshoot these issues. The author treats the unobservable fixed effects as the parameters to be jointly estimated with the covariate effects for various quantiles. This method introduces a penalty term in the minimization to cope with the computational problem of estimating a mass of parameters specifically. The calculation of the parameter estimate is as follows:

$$\min_{(\alpha, \beta)} \sum_{k=1}^K \sum_{t=1}^T \sum_{i=1}^N w_k \rho_{\tau_k}(y_{it} - \alpha_i - x'_{it} \beta(\tau_k)) + \lambda \sum_i^N |\alpha_i|, \quad (4.2)$$

where i stands for the countries (N), T is the index for the number of observations per country, K denotes the quantiles, x is the matrix of the explanatory variables, ρ_{τ_k} is the quantile loss function. w_k represents the relative weight given to the k -th quantile, which controls the contribution of the k -th quantile on the estimation of the fixed effect. λ is the tuning parameter that diminishes the individual effects to zero to enhance the performance of the estimate of β .

In this paper, our three separate PQR models are established as follows:

Model 1: $Q_{y_{it}}(\tau | \alpha_i, \zeta_t x_{it}) = \alpha_i + \zeta_t x_{it} + \beta_{1\tau} renewables_{it} + \beta_{2\tau} nonrenewables_{it}$

Model2: $Q_{y_{it}}(\tau | \alpha_i, \zeta_t x_{it}) = \alpha_i + \zeta_t x_{it} + \beta_{1\tau} hydro_{it} + \beta_{2\tau} solar_{it} + \beta_{3\tau} wind_{it} + \beta_{4\tau} geo_{it}$

Model 3: $Q_{y_{it}}(\tau | \alpha_i, \zeta_t x_{it}) = \alpha_i + \zeta_t x_{it} + \beta_{1\tau} oil_{it} + \beta_{2\tau} gas_{it} + \beta_{3\tau} coal_{it}$

Where the countries are denoted by i and time by time t . y_{it} is the EG. The descriptions of the variables are provided further down the paper.

5. Empirical Findings

The empirical results are based on the three separate PQR models and thus are categorized into three parts as follows:

Model 1: Total energy consumption

$$EG = f(\text{renewables, nonrenewables})$$

Model 2: Renewable energy consumption only

$$EG = f(\text{hydro, solar, wind, geo})$$

Model 3: Non-renewable energy consumption only

$$EG = f(\text{oil, gas, coal}).$$

First and foremost, it is required to test the dependency of cross-section in the panel dataset. We apply Pesaran's test of cross-section independence (CD-test) to find out whether the series display a cross-sectional dependency. Based on the outcome, we will follow either the 1st or the 2nd generation panel root unit test methodology to test the stationarity in all series.

The CD-test results are exhibited in the Table 2. The null hypothesis points at the cross-sectional independence. It is understood that all the variables except "oil" and "coal" has the cross-sectional dependency. Therefore, we will take the Maddala and Wu (1999) into account, referring to the 1st generation unit root test for "oil" and "coal", and CIPS (2007), the 2nd generation unit root test, for the rest of the variables.

Table 2. Cross-Section Dependency Test Results

Variable	CD-test	P-value	corr	abs(corr)
EG	8.42***	0.000	0.554	0.554
Renewables	14.57***	0.000	0.958	0.958
Nonrenewables	2.44**	0.015	0.161	0.428
Hydro	2.90***	0.004	0.191	0.420
Solar	14.56***	0.000	0.958	0.958
Wind	13.35***	0.000	0.878	0.878
Geo	6.87***	0.000	0.452	0.722
Oil	0.80	0.423	0.053	0.592
Gas	1.97**	0.049	0.129	0.533
Coal	-1.15	0.251	-0.075	0.617

Note: ***, ** and * respectively refer to the statistical significance at 1%, 5% and 10%.

Before performing the PQR, we must fulfil the stationarity in all series. To make sure each variable is stationary, in the light of the CD-test results, we consider the most commonly used 1st generation panel unit root test, MW from Maddala and Wu (1999), for "oil" and

“coal”, and the 2nd generation panel unit root test, CIPS from Pesaran (2007), for the rest of the variables.

Drawing on the panel unit root test results, we will continue with the “EG”, “renewables”, “solar”, “wind”, “geo” and “gas” at the first difference form, and the rest will be used at the level.

Table 3. Panel Unit Root Test Results

1st Generation Unit Root Test	MW		Result
	Constant	Constant & Trend	
Oil	18.258	29.016**	I(0)
Coal	4.705	30.161***	I(0)
2nd Generation Unit Root Test	CIPS		Result
	Constant	Constant & Trend	
	Z [t-bar]	Z [t-bar]	
EG	-0.653	-0.211	I(1)
Renewables	0.719	-0.764	I(1)
Nonrenewables	-2.902***	0.125	I(0)
Hydro	-5.617***	0.412	I(0)
Solar	2.328	0.674	I(1)
Wind	2.380	0.606	I(1)
Geo	2.030	-0.358	I(1)
Gas	0.545	2.685	I(1)

Note: (i) ***, ** and * respectively refer to the statistical significance at 1%, 5% and 10%. (ii) Optimal lag length is 1. (iii) “multipurt” command is used to generate the 1st and the 2nd generation unit root test results.

From here, capitalizing on these diagnostic test results, this paper will continue exhibiting the panel quantile regression results case by case, and elaborate on the details under each subsection.

5.1. The Effect of the Total Renewable and Non-renewable EC on the EG

As mentioned earlier in this section, this paper is created on a three-tier study of energy economics, namely the total renewable and non-renewable EC, the renewable EC and the non-renewable EC. In this section, we will examine the results of the PQR Model 1 in detail.

As seen in the Table 4, the total number of EC demonstrates that the non-renewable EC has no impact on the EG for the E7 countries whereas the renewables do. What is striking about the outcome is that the total renewable EC has a negative effect on the EG at the lower

quantiles. However, this impact turns into positive at the higher quantile levels. In conclusion, lower income economies are affected adversely by the renewable energy usage while higher income countries are influenced positively. In other words, our results underscore that the renewable EC is a drive for higher income countries in this study while a drawback for the lower income countries.

Table 4. PQR Analysis Results for Model 1: Renewable and Non-renewable EC

Dependent variable: ΔEG					
Quantiles (τ_i)					
Variables	$\tau = 0.10$	$\tau = 0.25$	$\tau = 0.50$	$\tau = 0.75$	$\tau = 0.90$
Δ Renewables	-3.0091*** (0.8677) [0.001]	-2.2344*** (0.3862) [0.000]	0.3723 (0.3008) [0.216]	2.6857** (1.0927) [0.014]	5.3848*** (2.0209) [0.008]
Nonrenewables	0.0256 (0.0509) [0.614]	0.0038 (0.0309) [0.901]	-0.0208 (0.0321) [0.516]	-0.0603 (0.0444) [0.174]	-0.0694 (0.1190) [0.560]
Constant	-3.8224*** (1.4506) [0.008]	-1.7140 (1.2538) [0.172]	0.3358 (1.0107) [0.741]	2.6288** (0.0444) [0.034]	5.9795* (3.1984) [0.062]

Note: (i) Each number in the first row refers to the estimated coefficient, the figures in brackets () indicate standard errors, and in square brackets [] show p-values. (ii) ***, ** and * respectively refer to the statistical significance at 1%, 5% and 10%. (iii) Clustered robust standard errors are used.

5.2. The Effect of the Renewable EC on the EG

In this part, we will delve into the renewable energy usage and go through the results of the PQR Model 2 in detail. In this model, we break down the renewable EC, represented by the variables hydroelectricity, solar, wind and geothermal, biomass and other EC.

As presented in the Table 5, hydroelectricity use has no significant effect on the EG at any quantile level. In addition, regardless of the income level, the solar EC ruins the EG for the E7 countries. As for the wind EC, it signals that it could be a driving force for the EG for both lower-income and higher-income countries. Surprisingly, the geothermal, biomass and other energy usage pose a threat to the EG for the lower-income countries while it has no notable impact on the higher-income countries.

Table 5. PQR Analysis Results for Model 2: Renewable EC

Dependent variable: ΔEG					
Quantiles (τ_i)					
Variables	$\tau = 0.10$	$\tau = 0.25$	$\tau = 0.50$	$\tau = 0.75$	$\tau = 0.90$
Hydro	0.3512 (0.2981) [0.239]	0.3505 (0.3161) [0.267]	0.1420 (0.1290) [0.271]	-0.1972 (0.2048) [0.335]	-0.3541 (0.2362) [0.134]
$\Delta Solar$	-21.1855*** (6.5708) [0.001]	- 20.4829*** (5.2572) [0.000]	-16.9439*** (5.2243) [0.001]	-8.0912** (3.8066) [0.034]	-6.9602** (3.2085) [0.030]
$\Delta Wind$	13.8326*** (1.9626) [0.000]	14.1462*** (1.8232) [0.000]	10.5739** (4.4108) [0.017]	9.0686*** (3.0608) [0.003]	8.2607*** (2.4944) [0.001]
ΔGeo	-8.5358** (4.1466) [0.040]	- 12.2857*** (3.0402) [0.000]	-2.4450 (12.9996) [0.851]	-6.0020 (9.7253) [0.537]	-3.1121 (7.9690) [0.696]
Constant	-3.6076*** (0.6014) [0.000]	-3.0295*** (0.7558) [0.000]	-0.5494 (0.5773) [0.341]	2.6453*** (0.5019) [0.000]	3.3804*** (0.6772) [0.000]

Note: (i) Each number in the first row refers to the estimated coefficient, the figures in brackets () indicate standard errors, and in square brackets [] show p-values. (ii) ***, ** and * respectively refer to the statistical significance at 1%, 5% and 10%. (iii) Clustered robust standard errors are used.

5.3. The Effect of the Non-renewable EC on the EG

In this stage, we will go into details of the non-renewable EC and examine the results of the PQR Model 3. In this model, we break down the non-renewable energy use, represented by the variables oil, gas and coal consumption.

The Table 6 unmistakably shows that the effect of the gas usage has a significant and positive impact on the EG at all levels. When it comes to the oil consumption, it only affects the EG at the 90th quantile and this effect is negative. To suffice it to say, the results insinuate that the oil consumption has a potential to ruin the EG for the higher-income level countries.

Regarding the impact of the coal consumption, it has a potential drive for the higher-income level countries since it displays a positive and significant impact on the EG.

Table 6. PQR Analysis Results for Model 3: Non-renewable EC

Dependent variable: ΔEG					
Quantiles (τ_i)					
Variables	$\tau = 0.10$	$\tau = 0.25$	$\tau = 0.50$	$\tau = 0.75$	$\tau = 0.90$
Oil	-3.1012 (4.6487) [0.505]	0.6573 (0.5913) [0.266]	0.0107 (0.7279) [0.988]	-3.7173 (2.2704) [0.102]	-3.9368* (2.2625) [0.082]
ΔL_{gas}	4.8692** (2.4476) [0.047]	2.8704*** (0.9169) [0.002]	3.8105*** (0.8691) [0.000]	5.2646** (2.0644) [0.011]	5.2317** (2.0474) [0.011]
Coal	1.2748 (2.1194) [0.548]	-0.3971 (0.2902) [0.171]	-0.1875 (0.3126) [0.548]	1.6546* (0.9923) [0.095]	1.7263* (0.9859) [0.080]
Constant	1.1736 (6.9280) [0.865]	-1.3828 (2.7226) [0.612]	2.0933 (1.4481) [0.148]	5.6361 (9.3421) [0.546]	6.5311 (10.0745) [0.517]

Note: (i) Each number in the first row refers to the estimated coefficient, the figures in brackets () indicate standard errors, and in square brackets [] show p-values. (ii) ***, ** and * respectively refer to the statistical significance at 1%, 5% and 10%. (iii) Clustered robust standard errors are used.

6. Conclusion

It is an undeniable fact that all economies are in the great need of the energy consumption to operate whether it is for the manufacturing, power generation, agricultural production, or so on. Every economy has its own unique feature with a different push factor to flourish. With this aspect, the type of energy being consumed is of a critical role for the environment besides the sustainability of the corresponding country economy.

Some E7-like economies tend to exceedingly exploit the non-renewable resources to reach a high-level economic growth, yet leaving the environment polluted and creating pernicious impacts in the environs. We take the seven emerging economies, E7, namely China, India, Brazil, Mexico, Indonesia, Russia and Türkiye, as a sample group because of their common characteristics such as rapid EG and heavily dependence on the non-renewable resources.

With this study, we searched for a solution for the E7-like economies that allows them to embrace the renewable resources helping continue to grow and thrive without causing any loss of EG, enabling them to cut down on their dependency on the non-renewables for a green and sustainable environment. To do so, instead of working with an entire dataset of the emerging economies, we settle for the E7 group as it is a satisfying sample to reflect this issue mentioned in the beginning and also for the data availability.

Moreover, we intend to prosper the energy economics area by following a distinct path from the other studies heavily centered on the causality tests by using aggregated numbers. To get to the bottom of the question how the effect of the EC on the EG differs from the lower-income to the higher-income economies, we apply the PQR method on the three different models. In this regard, we believe that an elaborate analysis to capture the impact of the energy usage on the EG, for the sub-renewable and sub-nonrenewable resources as well as the total numbers will contribute to the field meaningfully.

In this paper, with an access to a new comparable unit for each type of EC yearly-published by The Office of Energy Efficiency and Renewable Energy, we have capitalized on exajoules and performed a three-tier study. We started the analyses broadly taking the total consumption of renewables and non-renewables into account in the Model 1. Subsequently, as considering only total figures might be misleading, we elucidated the details for the renewables and non-renewables respectively in the Model 2 and Model 3. With this pioneering feature, we expect to open a new door into the upcoming studies.

We established the three PQR models for the E7 countries with a dataset comprehending the time period 2012-2022. The findings turned out to be striking for these countries. For the total EC in the Model 1, we understood that the renewable energy usage could be used as a drive for the EG for the higher-income countries while it is the opposite for the lower-income countries. However, it would be too soon to deduce a lesson from the aggregated figures. For a neat and appropriate decision, one has to look over the Model 2 and the Model 3.

The Model 2 for the renewable EC indicates that the hydroelectricity usage has no significant effect on the EG for the E7 countries. Regardless of the quantile levels, the wind EC signs to be a driving force while the solar EC poses a potential threat for the EG. The geothermal, biomass and other energy use, on the other hand, signals to have a destructive effect on the EG for the lower-income countries.

Finally the Model 3 for the non-renewable energy use, the gas EC stands out to be a motive for the EG for all levels of quantiles. However, the coal and oil usage has no significant impact on the EG for the lower-income countries. The oil EC has a significant-yet-negative effect only at the 90th quantile. In other words, it signs to jeopardize the highest income economies. In contrast, the coal usage supports the higher-income economies within the E7.

All in all, the results are noteworthy for this sample group. There are three takeaways from this study. First, scrutinizing the effect of the EC on the EG only with total numbers might be misguiding and/or insufficient to make an inference. Second, investigating the relationships by quantiles is a good help to avoid missing out on the real interactions. Last but not least, the consumption of gas, wind and solar are the outstanding indicators of this study. Since the gas and wind usage support the EG at all levels for the E7 group, it is not advisable to embrace energy saving policies related to these energy resources, for it would put the EG into risk. Similarly, as the solar usage plays a detrimental role in the EG, the authorities should take this into consideration and offer some adjustments in that field to avoid its repercussions.

After all is said and done, the wind energy is inferred to be a nominee to alternate the non-renewables for the E7-like countries. On that note, it is conceivable that the wind energy should be more focused by these countries for an evergreen future whose region is conducive to generate. On the contrary, the solar, and geothermal, biomass and other energy fail to offer any contribution in this matter.

References

- BINDER, M., and COAD, A. (2011). From Average Joe's Happiness To Miserable Jane And Cheerful John: Using Quantile Regression To Analyze The Full Subjective Well-Being Distribution. **Journal of Economic Behavior & Organization**, Volume 79, Issue 3, Pages 275-290, ISSN 0167-2681, <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2011.02.005>.
- BPS (2023). BP Statistical Review of World Energy 2023 Database. <https://www.bp.com/statisticalreview>. (Data accessed: 3.1.2024)
- CHAO, L. (2022), Empirical Analysis of the Relationship between Renewable Energy Consumption and Economic Growth Based on the Grey Markov Model, **Journal of Mathematics**, vol. 2022, Article ID 5679696, 11 pages. <https://doi.org/10.1155/2022/5679696>.
- DAM, M. M. (2018). Enerji ve Büyümenin Çevre Kirliliğine Etkisi: AB Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 5(2), 163-174. <https://doi.org/10.30803/adusobed.423303>
- DOĞDU, A. (2022). G7 ve E7 Ülkelerinde Gsyih Ve Yenilenebilir Enerji Üretimi İlişkisi: Toda-Yamamoto Panel Nedensellik Analizi. **Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi**, Cilt 3, s.57-79.
- GOZGOR, G., LAU, C.K., and LU, Z. (2018). Energy Consumption And Economic Growth: New Evidence From The OECD Countries. **Energy**, Volume 153, pp.27-34, <https://doi.org/10.1016/j.energy.2018.03.158>
- KOENKER, R. (2004). Quantile Regression For Longitudinal Data. **Journal of Multivariate Analysis**, Volume 91, Issue 1, Pages 74-89, ISSN 0047-259X, <https://doi.org/10.1016/j.jmva.2004.05.006>.
- KOENKER, R., & BASETT, G. (1978). Regression Quantiles. **Econometrica**, 46(1), 33-50. <https://doi.org/10.2307/1913643>.
- LEE, C. and CHANG, C. (2008). Energy Consumption And Economic Growth in Asian Economies: A More Comprehensive Analysis Using Panel Data, **Resource and Energy Economics**, Volume 30, Issue 1, 50-65, ISSN 0928-7655, <https://doi.org/10.1016/j.reseneeco.2007.03.003>.
- LEE, C.C. (2005). Energy Consumption and GDP in Developing Countries: A cointegrated Panel Analysis. **Energy Economics**, 27, pp.415-427.
- NARAYAN, PK. & SMYTH, R. (2008). Energy Consumption and real GDP in G7 Countries: New Evidence from Panel Cointegration with Structural Breaks. **Energy Economics**, 30, pp. 2331-2341.
- OH, W., and LEE, K. (2004). Causal Relationship between Energy Consumption and GDP Revisited: The Case of Korea 1970-1999. **Energy Economics**, 26, pp.51-59.
- PAO, H.T., and FU, H.C. (2013). Renewable Energy, Non-Renewable Energy And Economic Growth in Brazil. **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, Volume 25, pp. 381-392, ISSN 1364-0321, <https://doi.org/10.1016/j.rser.2013.05.004>.
- Statistical Review of World Energy (2020). 69th Edition.

ŞANLI, D. (2019). The long-run relationship between energy consumption and export sophistication in OECD countries. **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 21(2), 342-361.

TANG, C. F., TAN, B. W., and ÖZTÜRK, I. (2016). Energy Consumption And Economic Growth in Vietnam, **Renewable And Sustainable Energy Reviews**, Volume 54, PP. 1506-1514, ISSN 1364-0321, <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.10.083>.

The Office of Energy Efficiency and Renewable Energy (EERE). (2024). Renewable Energy. <https://www.energy.gov/eere/renewable-energy>. (Accessed to the website: 3.8.2024)

The World Bank (2023), Databank World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>. (Data accessed: 3.1.2024)

The World Bank (2024), <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>

UÇAN, O., ARICIOĞLU, E., & YÜCEL, F. (2014). Energy Consumption and Economic Growth Nexus: Evidence from Developed Countries in Europe. **International Journal of Energy Economics and Policy**, 4(3), 411-419.

UYAR, U., GÖKÇE, A. (2017). The Relationship between Energy Consumption and Economic Growth in Emerging Markets by Panel Quantile Regression: Evidence From VISTA Countries. **Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute**, 27, pp. 364-373.

WANG, S., LI, J., ZHAO, E. (2024). Exploring the role of financial technologies and digital trade in shaping trade-adjusted resource consumption in E7 countries, **Resources Policy**, Volume 88, Pages 1-14, ISSN 0301-4207, <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.104495>.

ZHU, H., DUAN, L., GUO, Y., and YU, K. (2016). The Effects of FDI, Economic Growth And Energy Consumption On Carbon Emissions in ASEAN-5: Evidence From Panel Quantile Regression, **Economic Modelling**, Volume 58, Pages 237-248, ISSN 0264-9993, <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.05.003>.

Hard and Soft Skills Revisited: Journalism Education at the Dawn of Artificial Intelligence

Emre DİNÇER¹

Derleme

Makale Gecmişi

Başvuru Tarihi: 31.03.2024

Kabul Tarihi: 23.05.2024

Review

Article History

Date of Application: 31.03.2024

Acceptance Date: 23.05.2024

Abstract

This study examines the evolving landscape of journalism in the context of Artificial Intelligence (AI) integration and its implications for journalism education. The purpose of this article is to investigate how AI is redefining both the hard and soft skills required by journalists, necessitating an updated educational curriculum that balances technical skills with foundational journalistic values, employing a comprehensive literature review as its methodology. The importance of this research lies in its potential to guide educational institutions in preparing journalists to navigate the challenges and opportunities presented by AI in news production effectively. As AI transforms journalism by automating tasks and enhancing data analysis, it requires journalists to develop a new skill set that includes advanced data journalism capabilities and maintains the core journalistic values of ethical discernment, critical thinking, and emotional intelligence. This article advocates for a multidisciplinary curriculum that not only equips journalists with AI technical knowledge but also emphasizes ethical judgment and creativity. It concludes with a call for collaboration among educators, technologists, and industry practitioners to forge an educational environment that prepares journalists for an AI-enhanced media landscape.

Keywords: Journalism Education, Artificial Intelligence, Hard and Soft Skills

Mesleki ve Sosyal Beceriler Yeniden Değerlendiriliyor: Yapay Zekanın Şafağında Gazetecilik Eğitimi

Özet

Bu çalışma, Yapay Zeka (YZ) entegrasyonu bağlamında gazeteciliğin değişen manzarasını ve bunun gazetecilik eğitimi üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bu makalenin amacı, yöntem olarak kapsamlı bir literatür taraması kullanarak, teknik becerileri temel gazetecilik değerleriyle dengeleyen güncellenmiş bir eğitim müfredatı gerektiren yapay zekanın gazetecilerin ihtiyaç duyduğu hem teknik hem de sosyal becerileri nasıl yeniden tanımladığını araştırmaktır. Bu araştırmanın önemi, gazetecileri haber üretiminde yapay zekanın sunduğu zorlukları ve fırsatları etkili bir şekilde ele almaya hazırlama konusunda eğitim kurumlarına rehberlik etme potansiyelinde yatmaktadır. YZ, görevleri otomatikleştirerek ve veri analizini geliştirerek gazeteciliği dönüştürürken, gazetecilerin gelişmiş veri gazeteciliği yeteneklerini içeren ve etik muhakeme, eleştirel düşünme ve duygusal zeka gibi temel gazetecilik değerlerini koruyan yeni bir beceri seti geliştirmelerini gerektirmektedir. Bu makale, gazetecileri yalnızca YZ teknik bilgisiyle donatmakla kalmayıp aynı zamanda etik muhakeme ve yaratıcılığı da vurgulayan multidisipliner bir müfredatı savunmaktadır. Makale, gazetecileri YZ ile geliştirilmiş bir medya ortamına hazırlayan bir eğitim ortamı oluşturmak için eğitimciler, teknoloji uzmanları ve endüstri uygulayıcıları arasında işbirliği çağrısı ile sona ermektedir.

Anahtar Kelimeler: Gazetecilik Eğitimi, Yapay Zeka, Meslek ve Yaşam Becerileri

¹ Öğretim Görevlisi Dr, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi UİK, edincer@adu.edu.tr Orcid: 0000-0001-5903-6356

1. Introduction

Today, the way news is done is changing rapidly. This is mainly because of new technology like Artificial Intelligence (AI) (Rouhiainen, 2018). AI is making a big difference in journalism (Stray, 2021). It helps journalists in several ways, such as doing boring tasks automatically, using data to find stories, and telling stories in new and interesting ways. By using clever computer programs, AI can even write news articles, make videos or podcasts, and create pictures. This means news can be delivered faster and in a way that interests you more (Broussard et al., 2019a).

These changes, however, also bring up some important questions. For example, some people worry that AI might replace journalists altogether (Yu & Huang, 2021). Others are concerned that AI-written news might not be accurate or truthful (Henestrosa et al., 2023). There are also questions about whether it's okay for machines to write the news. As AI starts doing more and more of the jobs (Huang & Rust, 2018) journalists used to do, like writing articles and finding patterns in data, it makes us think about how important human creativity is compared to how efficient machines can be in journalism.

This article explores how AI is potentially shaping journalism education by impacting the hard and soft skills required for the journalism profession. AI's proficiency in managing vast data sets and rapidly generating content suggests a shift towards a more technologically adept curriculum (Seldon et al., 2020). This capability allows for broader story coverage and diverse storytelling methods. Furthermore, AI's ability to unearth patterns within extensive data could revolutionize investigative journalism education, pushing for stronger data journalism skills (Stray, 2021). Additionally, the personalization of news through AI tools indicates a need for future journalists to understand and engage with audience analytics deeply, tailoring content to individual preferences and sustaining reader interest.

Even with all this new technology, journalists are still important. Things like knowing what's right and wrong, thinking critically, and understanding emotions are all essential for reporting the news. Journalists can add details, background information, and a deeper meaning to stories (Fleming, 2006), which is something machines can't do. They also make sure the news is accurate, unbiased, and tells the story from different points of view.

Since AI is becoming a bigger part of journalism, what journalists need to learn is changing too. Journalism schools now face a challenge: how to teach students both new technical skills and important personal qualities. These technical skills include understanding data and using digital tools well. The important personal qualities include strong ethical judgment and being creative. By learning both of these things, future journalists will be able to use AI tools effectively while still reporting the news honestly and in a way that feels human, which are essential parts of being a good journalist (Jamil, 2021).

In summary, AI is a whole new area for journalism, with exciting possibilities to do things differently and save time. However, it also raises questions about what's right and wrong, and how journalists will work in the future (Picard, 2015). This means we need to be careful about how we use AI in journalism. We should take advantage of what AI can do, but we also need to make sure the news stays accurate, fair, and tells all sides of the story (Davenport, 2018). As things change, our goal shouldn't be to replace journalists with machines. Instead, we should use technology to help journalists do their jobs even better, not control what they do. The purpose of this article is to investigate how AI is redefining both the hard and soft skills required by journalists, necessitating an updated educational curriculum that balances technical skills with foundational journalistic values.

2. Methodology

Building on existing knowledge is a fundamental aspect of all academic research across various disciplines. It is essential for academics to engage with this process carefully and accurately. Yet, this task is becoming increasingly complicated. In the realm of research, the production of knowledge is advancing rapidly, yet remains scattered and covers multiple disciplines. This rapid development makes it challenging to stay updated with the latest research and to lead in any particular area, as well as to evaluate the overall evidence within a specific field. Given these complexities, the literature review has become more crucial than ever as a research method. Essentially, a literature review involves a systematic approach to collecting and synthesizing prior research (Snyder, 2019)

The main aim of this literature review is to deeply understand how Artificial Intelligence (AI) influences journalism, focusing specifically on our research question: How is AI shaping the hard and soft skills necessary for journalism education? As we adopted systematic review in the study, a systematic literature review (SLR) involves identifying, selecting, and critically evaluating research to answer a specific, clearly formulated question (Dewey & Drahota, 2016). We intend to uncover the latest trends, identify missing pieces in current research, and explore various viewpoints on AI's role in supporting journalists' tasks and the evolving skills they need to navigate the AI era. To gather a broad spectrum of insights, we utilized several academic databases, searching with keywords such as "Artificial Intelligence in journalism," "AI and media," "automation in news production," "data journalism," and "ethical implications of AI in journalism." Our search was limited to materials published mostly in the last decade to ensure we're drawing from the most current and relevant discussions about AI's impact on journalism. Selection was based on how directly sources address our research question, their influence in the academic and professional realms, and the diversity of perspectives they offer.

3.The Impact of AI and Technology on Redefining Hard and Soft Skills

3.1. Redefining Hard Skills

In the past, journalists mostly needed to be good at interviewing people and writing stories. Now, they also need to know how to use data and technology. This includes things like analysing data, using computer programs, and even using AI tools to find stories and write reports. In the future, journalists will need to be just as good with computers as they are with writing.

3.1.1. Data Literacy

As Artificial Intelligence transforms journalism, the skills journalists need are changing too. One of the most important skills now is understanding data (Mikalef et al., 2018). This is because journalists are using more and more data to find stories, report the news, and even tell their stories (Bradshaw, 2017a). Since there's so much data available now, being able to analyse and understand it is just as important as the traditional skills of reporting, like interviewing people and writing well.

Understanding data is a big part of being a journalist these days (Bradshaw, 2017b). This means knowing how to find information that's available online, using special tools to dig deeper into that information, and figuring out patterns and trends hidden within the data. Journalists also need to be critical thinkers when it comes to data (Fourie, 2011). They need to ask questions about where the data comes from and whether it might be biased or incomplete. This way, they can be sure the stories they write based on data are accurate.

While understanding data is a great skill for journalists, it can also be tricky. They need to learn both the traditional reporting skills and how to analyse data (Burns & Matthews, 2018). This can be a lot to learn! News companies and schools can help by offering classes and workshops on data analysis (Song & Zhu, 2016). They can also give journalists access to special software that helps them work with data. By providing these resources, journalists can learn the new skills they need to keep up with the changing world of news.

There's even more new technology being used in journalism, like artificial intelligence (AI). This can be used for things like automatic reports, understanding large amounts of text, and even predicting what news might be important in the future (Song & Zhu, 2016). While this allows journalists to tell stories in new and interesting ways, there are also some things to consider. For example, it's important to be transparent about how AI is used and to make sure the stories are still accurate (Davenport & Miller, 2022). Journalists also need to think about whether AI might take away some of their jobs. Overall, understanding data and new technology is important, but journalists also need to think carefully about how these tools are being used.

These studies show that understanding data is becoming one of the most important skills for journalists today (Köuts-Klemm, 2019). This is because more and more news stories are based on data, not just what people say. With new technology like AI being used in journalism, this skill will only become more important. By being good with data, journalists can find new stories, make sure their reporting is accurate, and connect with readers in new ways. However, it's important for journalists to remember the core values of their profession, like being honest and transparent, even when using new technology (Koliska, 2021).

3.1.2. Advanced Technical Proficiency

Today's journalists need more than just a pen and notebook. They must be comfortable using all sorts of digital tools. This is because the news business has gone digital, and journalists now gather information, create stories, and share them online in many ways (Foust, 2017). Learning these new skills isn't just about keeping up with the times; it's about making their stories more interesting, grabbing readers' attention, and getting their work seen by as many people as possible.

The news business is going through a big change these days, and it's all because of new technology like artificial intelligence (AI) and data analysis tools. Journalists need to be much more comfortable with computers now, not just know how to use basic programs (McGregor et al., 2015). This new technology isn't just giving them fancy new tools; it's changing how they find stories, analyse information, and even present the news to the public. This means they can tell stories in more interesting ways, connect with readers better, and get the news out to people faster.

One big change is how journalists use special tools powered by Artificial Intelligence (AI) to understand giant sets of data. These tools can find patterns and hidden information much faster than ever before. This lets journalists predict what kind of stories people are interested in, make their content more engaging, and even find news stories that are just starting to happen (McGregor et al., 2015). But it's important for journalists to learn how these tools work and to double-check the information they get from them (Lecheler et al., 2019). This means journalists need new computer skills to use these AI tools effectively.

There are also programs that can automatically write some news reports, freeing up journalists for more important stories that take time to investigate (Van Dalen, 2012). However, it's important to be careful with these programs. Journalists need to understand

how they work and make sure the information they put in is accurate. This way, the automatic reports will be reliable and trustworthy, just like any other news story.

People want news in more ways than ever before, like videos, podcasts, and interactive stories (Kolodzy, 2012). This means journalists need to be good at making these different types of content. They might even use new technology like virtual reality to make their stories even more interesting. Learning these new skills takes time and creativity, but it allows journalists to tell stories in ways that grab people's attention.

There are some downsides to journalists needing to learn so many new computer skills. First, it can be hard to keep up with all the latest technology. New tools and programs seem to come out all the time! This means journalists need to be lifelong learners, always willing to take classes and learn new things (Saadia & Naveed, 2023). Second, not all news organizations have the money to buy all this new technology. This could create a bigger gap between big news companies and smaller ones. Finally, journalists need to think carefully about how they use these new tools. It's important to be ethical and responsible when using new technology (Van de Poel & Royackers, 2023).

With all this new technology like AI, automation programs, and different ways to present the news, journalists need to learn more computer skills than ever before. These skills allow them to tell stories in new and interesting ways, get information out faster, and make their reporting more accurate. However, it's important for journalists to keep learning new things and to think carefully about how they use these tools. As technology keeps changing, journalists who can adapt and use these tools well will be the ones who help shape the future of news and make sure it stays a trusted source of information for everyone.

3.1.3. Digital Publishing Skills

In today's digital world, journalists need to be good at more than just reporting the news (Glasser & Marken, 2006). They also need to know how to get their stories seen online. This means understanding how search engines work (Search Engine Optimization), using social media effectively, and putting their stories on the right websites and apps (Giomelakis & Veglis, 2015). By doing this, journalists can make sure their work reaches the people they want to reach and has a bigger impact.

One of the most important tools journalists need to know about is SEO. This stands for 'Search Engine Optimization' and it's all about getting their stories to show up at the top of search results. By understanding SEO, journalists can write stories that people are searching for online and use keywords that people are likely to type in (Codina et al., 2016). They can also structure their stories in a way that search engines like Google can understand easily. This is important because if people can't find your story online, they won't be able to read it (Watson, 1998). As search engines keep changing, journalists need to keep learning new SEO tricks to make sure their work stays easy to find.

Social media is another key tool for journalists today. Different platforms like Facebook, Twitter, and Instagram all have their own audiences and what works on one might not work on another (Larsson, 2018). Journalists need to know how to use each platform effectively (Mellado & Alfaro, 2020). This means using the right hashtags, talking to readers in the comments, and seeing how well their posts are doing. By using social media well, journalists can get their stories in front of more people and even build relationships with their readers. This turns readers from just people who see the news to people who are actually involved in the conversation.

There are many other ways for journalists to get their stories out there besides SEO and social media. They can use email newsletters, video platforms, and other websites. Each way has its own advantages. For example, some readers might prefer to get the news in their email, while others might watch videos instead (Kormelink & Meijer, 2018). Journalists can take one story and rewrite it in different ways for each platform. This way, more people will see their work. The challenge is to stand out from all the other information online. Journalists need to come up with new and creative ways to present their stories and get people to pay attention (Maiden et al., 2018).

To sum up, journalists need to be more than just good storytellers. They also need to be good at getting their stories seen online. This means understanding SEO, using social media well, and putting their work on the right websites and apps. As the internet keeps changing, journalists need to keep learning new things to make sure people can find their work. By doing this, journalists can make sure their important stories reach the people they want to reach and have a big impact on the world.

3.2. Evolving Soft Skills

Even though AI is changing the way news is made and how people get their news, some things are still important for journalists. These are the things that people can do, but computers can't. For example, journalists need to be able to understand how people feel, think critically about information, and decide what's right and wrong. In a world full of data and algorithms, these skills are more important than ever. This section will talk about these skills and why they are important for journalists in the digital age.

3.2.1. Ethical Considerations in AI Use

New technology like Artificial Intelligence (AI) is being used more and more in journalism (Broussard et al., 2019b). This raises some ethical questions. For example, how can journalists make sure their reporting is fair and accurate when some of the work is being done by computers? AI can be biased, and journalists need to be careful about this. Even with all this new technology, it's important for journalists to follow core principles like fairness and objectivity (Muñoz-Torres, 2012).

There's another concern with AI in journalism: bias. AI programs are trained on a lot of data, and if that data isn't fair, the AI program might be biased too (Das et al., 2015). This could lead to stories that aren't accurate or that stereotype certain groups of people. Journalists need to be careful about this and only use AI tools in a way that's fair and unbiased. Another issue is who's responsible if an AI story is wrong? Journalists need to figure out a way to make sure all stories, even the ones made with AI, are accurate and fair (Zweig, 2022).

So, how can journalists deal with these concerns about AI? First, they need to learn as much as they can about how AI works and how it might affect journalism (Komatsu et al., 2020). This could mean talking to experts in technology, ethics, and even the public. By understanding the threats and opportunities, journalists can make better choices about when and how to use AI tools. Most importantly, journalists need to think carefully about whether AI helps them tell a story in a fair and accurate way (Marconi, 2020). If it doesn't, they shouldn't use it.

There are also some rules journalists need to follow when using AI (Jamil, 2023). These rules would help make sure AI is used fairly and accurately. These rules might say things like how data is collected, who is responsible for mistakes made by AI, and how to avoid stories that are biased. Journalists, technology experts, and people who study ethics all need to work

together to create these rules. This way, AI tools can be used in a way that helps people and follows the core principles of good journalism.

In the age of AI and new technologies, journalists must acquire new computer skills and thoughtfully consider their application of these tools. AI can be biased, so journalists need to be extra careful to make sure their stories are fair and accurate (Roselli et al., 2019). There are also some rules that need to be created about how to use AI in journalism. If journalists can learn these new skills and follow the rules, then AI can be a great way to help them tell important stories to the public.

3.2.2. Emotional Intelligence

AI automates tasks in journalism, but emotional intelligence (EI) remains crucial. EI allows journalists to connect with audiences on a deeper level. Empathy and understanding human emotions are irreplaceable human qualities in journalism (Escudero et al., 2023). Even with new technology like AI helping journalists do some tasks, there's still one skill that a computer can't replace: emotional intelligence (EI) (Osborne, 2022). This is the ability to understand your own feelings and the feelings of others (Reeves, 2005). It also means being able to tell stories in a way that connects with people on a personal level. Journalists need to be empathetic and understand the emotions of the people they are writing about. This is what makes a story interesting and memorable, and it's something a computer can't do.

Emotional intelligence (EI) isn't just about journalists understanding their own feelings and the feelings of others. It's also about using that understanding to tell stories that really matter to people. A journalist with high EI can take a story and tell it in a way that makes people feel something, like happiness, sadness, or anger. This can make the story more interesting and memorable for readers. EI is especially important for stories about sensitive topics or people's lives (Mayer & Salovey, 1995). If a journalist can tell these stories with empathy, people are more likely to care and understand what's happening.

There's so much news out there these days, it can be hard for people to know what to pay attention to (Williamson et al., 2012). Journalists with high EI can tell stories in a way that makes people interested and want to learn more. This emotional connection is important because it helps people trust the news source and remember the stories they read or hear. In a world with so much information, being able to connect with people on an emotional level is what makes journalism important.

Emotional intelligence (EI) is also important for journalists to make good decisions about their stories. It helps them think about how their reporting might affect the people they are writing about society. For example, a journalist with high EI might decide not to share someone's name if it could put them in danger. By being empathetic and thinking carefully about the consequences of their work, journalists can make sure their stories are important and responsible.

Even with all this new technology, some things can't be replaced. Journalists will always need to be able to understand their own feelings and the feelings of others (Dworznic, 2006). This is what lets them tell stories in a way that connects with people on an emotional level. While AI can do a lot of things, it can't feel emotions or make ethical decisions. This means that journalists and AI can actually work well together. AI can help journalists with some tasks, and journalists can use their emotional intelligence to tell great stories that people will care about.

The evidence reviewed here seems to suggest, there's one skill that's more important than ever: emotional intelligence (EI). This is the ability to understand your own feelings and the

feelings of others. Journalists with high EI can tell stories that people care about and remember. While AI can help with some tasks, it can't replace the human touch that good journalism needs. The future of journalism is bright as long as journalists can use AI tools and keep telling stories that connect with people on an emotional level.

3.2.3. Creativity and Innovation

New technology like Artificial Intelligence (AI) is changing the way journalists work. AI can now do some tasks that journalists used to do, like analysing data and writing basic reports. This frees up journalists to focus on the more creative parts of their job, like finding interesting stories and telling them in new ways. AI can also help journalists find new information and come up with new ideas for stories. This means that news stories can be more interesting and engaging for readers, and they can also give people a more complete understanding of what's happening in the world.

AI isn't just making journalism faster; it's also changing the way stories are told. Journalists can use AI to create new and exciting types of stories (Caswell & Dörr, 2018), like articles that change based on what you read, or even virtual reality experiences that put you right in the middle of the story. AI can also find hidden patterns in large amounts of data, which can give journalists new ideas for stories. And finally, AI can help journalists tailor stories to each reader's interests, which can make the stories more interesting and engaging.

Despite the advancements in technology, certain things remain irreplaceable. Journalists will always need to be ethical and tell stories that are fair and accurate. AI can be a great tool to help journalists find new stories and tell them in new ways, but it's important to use AI carefully. Journalists need to make sure the stories they create with AI are truthful and unbiased. In the future, the best journalists will be the ones who can use both their creativity and new technology to tell important stories in a way that people care about.

Undoubtedly, there should be an emphasis on revolutionizing the teaching and learning process within higher education institutions. This process should consistently nurture creative thinking, ensuring that creativity is embedded in all areas of study (Mačerauskienė, 2020). To achieve this transformation, a shift in educational paradigms is essential, focusing not just on the acquisition of knowledge but also on inspiring innovative thought; schools need to change how they teach. Journalists will need to know how to use AI and other new tools to tell stories. But they also need to be creative and think carefully about how they use these tools. News organizations that encourage creativity will be the ones that tell the best stories. This way, journalism can stay important and interesting in the future.

The essence of journalism continues to revolve around the art of storytelling. AI can free up journalists to be more creative and find new ways to tell those stories (Miroshnichenko, 2018a). These stories can be more interesting and engaging for readers, and they can help people understand the world around them better. The best journalism in the future will combine the power of AI with the creativity and good judgment of human journalists.

3.2.4 Lifelong Learning

The world of journalism is changing fast, with new technology appearing all the time. This means journalists need to keep learning new things their whole career (Baya, 2020). Not only are the tools and websites they use changing, but the rules of journalism are also changing. To stay on top of everything, journalists need to keep learning and adapting. This way, they can continue to do their jobs well and report the news in a fair and ethical way.

In addition to keeping up with the changing rules of journalism, journalists also need to learn about new technology. This includes things like AI, which can be used to find patterns in data or even write basic news reports. There are also new tools for creating stories, like software that lets you make videos or interactive graphics. By learning these new skills, journalists can tell stories in ways that are more interesting and engaging for readers.

Learning new things throughout their careers is also important (Loon, 2021) because it helps journalists come up with new ways to tell stories. By trying out new tools and thinking carefully about how to use them ethically, journalists can help keep journalism interesting and important in the future.

There are many ways for journalists to keep learning new things throughout their careers. They can take workshops, sign up for online courses, join groups with other journalists, and go to conferences. These resources can help journalists learn new skills, share ideas with other journalists, and find out about the latest developments in technology and ethics.

The journalism landscape is rapidly evolving, necessitating that journalists continually update their skills throughout their careers. This is particularly crucial in light of emerging technologies such as AI. By taking classes, going to workshops, and talking to other journalists, journalists can learn new skills and make sure they're reporting the news in a fair and ethical way. This will keep journalism strong and important for years to come.

4. Discussion

New technology like Artificial Intelligence (AI) is changing the way journalism works. AI can now do some tasks that journalists used to do, like collecting data, analysing information, and even writing basic reports. This frees up journalists to focus on more important stories and get the news out to people faster. AI can also help journalists find hidden patterns in data and create stories that are more interesting to specific readers.

There are a lot of good things about AI in journalism. For example, AI can help journalists find hidden patterns in large amounts of data. This can be helpful for investigative stories, where journalists need to look at a lot of information to find a story. AI can also create news reports quickly, which means people can find out about what's happening in the world faster. And finally, AI can recommend stories to people based on what they like to read, which can make the news more interesting for them.

However, there are also some worries about AI in journalism (Simon, 2024). Some people are concerned that AI will take away jobs from journalists (Miroshnichenko, 2018b). Others are worried that stories written by AI might not be accurate or truthful (Türksoy, 2022). There's also a concern that AI might miss important parts of a story, or that it might not be able to tell stories in a way that connects with people on an emotional level.

Even though AI is changing journalism in a lot of ways, there are both good and bad things about it. AI can help journalists do their jobs faster and find new stories, but it's important to make sure the stories are accurate and truthful. The best journalists in the future will be the ones who can use both AI and their own skills to tell stories that people care about.

5. Results

In conclusion, Today's journalism education does not fully align with the opportunities and potential that new communication technologies provide. Students are expressing a desire for

updates and changes to better prepare them for the present and future landscape of journalism education (Ercan, 2018). The call to action for educators, journalists, and technologists to collaborate in redefining journalism education is a response to the transformative impact of AI on the media landscape. By working together, these stakeholders can create an educational environment that prepares students not just to survive but to thrive in the AI era, leveraging technology to enhance reporting while upholding the integrity and social responsibility that are the hallmarks of the profession. This collective effort is essential for ensuring that journalism continues to serve its vital role in society, informed by technology but driven by the enduring importance of the human element.

References

- Baya, A. (2020). Journalism education in today's fast-paced media environment. *Professional Communication and Translation Studies*, 13, 3–13.
- Bradshaw, P. (2017a). Data journalism. In *The Online Journalism Handbook* (pp. 250–280). Routledge.
- Bradshaw, P. (2017b). Data journalism. In *The Online Journalism Handbook* (pp. 250–280). Routledge.
- Broussard, M., Diakopoulos, N., Guzman, A. L., Abebe, R., Dupagne, M., & Chuan, C.-H. (2019a). Artificial Intelligence and Journalism. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 96(3), 673–695. <https://doi.org/10.1177/1077699019859901>
- Broussard, M., Diakopoulos, N., Guzman, A. L., Abebe, R., Dupagne, M., & Chuan, C.-H. (2019b). Artificial intelligence and journalism. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 96(3), 673–695.
- Burns, L. S., & Matthews, B. J. (2018). First things first: Teaching data journalism as a core skill. *Asia Pacific Media Educator*, 28(1), 91–105.
- Caswell, D., & Dörr, K. (2018). Automated Journalism 2.0: Event-driven narratives: From simple descriptions to real stories. *Journalism Practice*, 12(4), 477–496.
- Codina, L., Iglesias García, M., Pedraza, R., & García-Carretero, L. (2016). *Search engine optimization and online journalism: the SEO-WCP framework*.
- Das, S., Dey, A., Pal, A., & Roy, N. (2015). Applications of artificial intelligence in machine learning: review and prospect. *International Journal of Computer Applications*, 115(9).
- Davenport, T. H. (2018). *The AI advantage: How to put the artificial intelligence revolution to work*. mit Press.
- Davenport, T. H., & Miller, S. M. (2022). *Working with AI: real stories of human-machine collaboration*. MIT Press.
- Dewey, A., & Drahota, A. (2016). *Introduction to systematic reviews: online learning module Cochrane Training*.
- Dworznic, G. (2006). Journalism and trauma: How reporters and photographers make sense of what they see. *Journalism Studies*, 7(4), 534–553.
- Ercan, E. E. (2018). The present and the future of journalism education. *Quality & Quantity*, 52(Suppl 1), 361–366.
- Escudero, C., Prola, T. A., Fraga, L., & Flores, E. S. (2023). Emotional Management in Journalism and Communication Studies. *Przestrzeń Społeczna (Social Space)*, 23(2), 507–534.
- Fleming, C. (2006). *Introduction to journalism*. Sage.
- Fourie, P. J. (2011). Thinking about journalists' thinking (Two) 1. *Journal of African Media Studies*, 3(3), 309–327.
- Foust, J. (2017). *Online journalism: principles and practices of news for the Web*. Routledge.

- Giomelakis, D., & Veglis, A. (2015). Employing search engine optimization techniques in online news. *Studies in Media and Communication*, 3(1), 22–33.
- Glasser, T. L., & Marken, L. (2006). Can we make journalists better? In *Making journalists* (pp. 280–292). Routledge.
- Henestrosa, A. L., Greving, H., & Kimmerle, J. (2023). Automated journalism: The effects of AI authorship and evaluative information on the perception of a science journalism article. *Computers in Human Behavior*, 138, 107445.
- Huang, M.-H., & Rust, R. T. (2018). Artificial intelligence in service. *Journal of Service Research*, 21(2), 155–172.
- Jamil, S. (2021). Artificial intelligence and journalistic practice: The crossroads of obstacles and opportunities for the Pakistani journalists. *Journalism Practice*, 15(10), 1400–1422.
- Jamil, S. (2023). Automated journalism and the freedom of media: Understanding legal and ethical implications in competitive authoritarian regime. *Journalism Practice*, 17(6), 1115–1138.
- Koliska, M. (2021). Transparency in Journalism. In *Oxford Research Encyclopedia of Communication*.
- Kolodzy, J. (2012). *Practicing convergence journalism: an introduction to cross-media storytelling*. Routledge.
- Komatsu, T., Gutierrez Lopez, M., Makri, S., Porlezza, C., Cooper, G., MacFarlane, A., & Missaoui, S. (2020). AI should embody our values: Investigating journalistic values to inform AI technology design. *Proceedings of the 11th Nordic Conference on Human-Computer Interaction: Shaping Experiences, Shaping Society*, 1–13.
- Kormelink, T. G., & Meijer, I. C. (2018). What clicks actually mean: Exploring digital news user practices. *Journalism*, 19(5), 668–683.
- Köuts-Klemm, R. (2019). Data literacy among journalists: A skills-assessment based approach. *Central European Journal of Communication*, 12(24), 299–315.
- Larsson, A. O. (2018). The news user on social media: A comparative study of interacting with media organizations on Facebook and Instagram. *Journalism Studies*, 19(15), 2225–2242.
- Lecheler, S., Kruikemeier, S., de Haan, Y., Katz, J. E., & Mays, K. K. (2019). The use and verification of online sources in the news production process. *Journalism and Truth in an Age of Social Media*, 167.
- Loon, M. (2021). Practices for learning in early careers. *Academy of Management Learning & Education*, 20(2), 182–202.
- Mačerauskienė, N. (2020). Building a culture of creative thinking in business studies. *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. Proceedings of the International Scientific Conference*, 2, 15–27.
- Maiden, N., Zachos, K., Brown, A., Brock, G., Nyre, L., Nygård Tonheim, A., Apsotolou, D., & Evans, J. (2018). Making the news: Digital creativity support for journalists. *Proceedings of the 2018 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1–11.
- Marconi, F. (2020). *Newsmakers: Artificial intelligence and the future of journalism*. Columbia University Press.

- Mayer, J. D., & Salovey, P. (1995). Emotional intelligence and the construction and regulation of feelings. *Applied and Preventive Psychology*, 4(3), 197–208.
- McGregor, S. E., Charters, P., Holliday, T., & Roesner, F. (2015). Investigating the computer security practices and needs of journalists. *24th USENIX Security Symposium (USENIX Security 15)*, 399–414.
- Mellado, C., & Alfaro, A. (2020). Platforms, journalists and their digital selves. *Digital Journalism*, 8(10), 1258–1279.
- Mikalef, P., Giannakos, M. N., Pappas, I. O., & Krogstie, J. (2018). The human side of big data: Understanding the skills of the data scientist in education and industry. *2018 IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON)*, 503–512.
- Miroshnichenko, A. (2018a). AI to bypass creativity. Will robots replace journalists?(The answer is “yes”). *Information*, 9(7), 183.
- Miroshnichenko, A. (2018b). AI to bypass creativity. Will robots replace journalists?(The answer is “yes”). *Information*, 9(7), 183.
- Muñoz-Torres, J. R. (2012). Truth and objectivity in journalism: Anatomy of an endless misunderstanding. *Journalism Studies*, 13(4), 566–582.
- Osborne, N. S. (2022). *Communicating Climate Change: An Examination of Narrative Intuition, Transmedia Acumen, and Emotional Intelligence in the Presentation of the Transmedia Emotional Engagement Storytelling (TREES) Model*.
- Picard, R. G. (2015). Journalists’ perceptions of the future of journalistic work. *Reuters Institute for the Study of Journalism*, 2011–2017.
- Reeves, A. (2005). Emotional intelligence: recognizing and regulating emotions. *Aaohn Journal*, 53(4), 172–176.
- Roselli, D., Matthews, J., & Talagala, N. (2019). Managing bias in AI. *Companion Proceedings of the 2019 World Wide Web Conference*, 539–544.
- Rouhiainen, L. (2018). *Artificial Intelligence: 101 things you must know today about our future*. Lasse Rouhiainen.
- Saadia, H., & Naveed, M. A. (2023). Effect of information literacy on lifelong learning, creativity, and work performance among journalists. *Online Information Review*.
- Seldon, A., Abidoye, O., & Metcalf, T. (2020). *The Fourth Education Revolution Reconsidered: Will Artificial Intelligence Enrich Or Diminish Humanity?* Legend Press Ltd.
- Simon, F. M. (2024). *Artificial Intelligence in the News: How AI Retools, Rationalizes, and Reshapes Journalism and the Public Arena*.
- Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 104, 333–339.
- Song, I., & Zhu, Y. (2016). Big data and data science: what should we teach? *Expert Systems*, 33(4), 364–373.
- Stray, J. (2021). Making artificial intelligence work for investigative journalism. *Algorithms, Automation, and News*, 97–118.

- Türksoy, N. (2022). The Future of Public Relations, Advertising and Journalism: How Artificial Intelligence May Transform the Communication Profession and Why Society Should Care? *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 40, 394–410.
- Van Dalen, A. (2012). The algorithms behind the headlines: How machine-written news redefines the core skills of human journalists. *Journalism Practice*, 6(5–6), 648–658.
- Van de Poel, I., & Royackers, L. (2023). *Ethics, technology, and engineering: An introduction*. John Wiley & Sons.
- Watson, J. S. (1998). “If you don’t have it, you can’t find it.” A close look at students’ perceptions of using technology. *Journal of the American Society for Information Science*, 49(11), 1024–1036.
- Williamson, K., Qayyum, A., Hider, P., & Liu, Y.-H. (2012). Young adults and everyday-life information: The role of news media. *Library & Information Science Research*, 34(4), 258–264.
- Yu, Y., & Huang, K. (2021). Friend or foe? Human journalists’ perspectives on artificial intelligence in Chinese media outlets. *Chinese Journal of Communication*, 14(4), 409–429.
- Zweig, K. A. (2022). *Awkward Intelligence: Where AI Goes Wrong, why it Matters, and what We Can Do about it*. MIT Press.

Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik-25 Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Finansal Oranlarının Dupont Analizi ile İncelenmesi

Hatice BAŞKAYA¹, Abdullah ÖZDEMİR²

Araştırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 13.04.2024

Kabul Tarihi: 25.06.2024

Research Article

Article History

Date of Application: 13.04.2024

Acceptance Date: 25.06.2024

Özet

Küreselleşme sürecinde, ekonomik ve çevresel koşulların hızla değişmesi işletmeleri belirsizlikle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu nedenle, işletmeler başarılı olmak ve sürdürülebilirliklerini sağlamak için rekabet avantajı elde etmek adına politikalar izlemektedirler. Günümüzde, işletmelerin temel amacı olan kâr maksimizasyonu artık yeterli görülmemektedir. Bunun yerine, işletmelerin çevresel, sosyal ve yönetim kriterlerini göz önünde bulundurarak uzun vadeli değer yaratması gerekmektedir. Bu kapsamda, sürdürülebilir finans, sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek için önem taşımaktadır. Türkiye ve dünya genelinde, sürdürülebilir finans kavramları ve uygulama ilkeleri geliştirilmekte ve etkinlikleri artırılmaktadır. Bu doğrultuda, 2022 yılından itibaren Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik-25 endeksi oluşturulmuştur.

Bu çalışmanın ana amacı, BIST Sürdürülebilirlik-25 Endeksi'nde yer alan şirketlerin finansal performanslarını Dupont tekniğiyle analiz etmektir. Dupont analizi, bilanço ve gelir tablosu gibi temel finansal raporları analiz ederek yatırım getirisini hesaplamaktadır. Bu doğrultuda, BIST Sürdürülebilirlik endeksi kapsamında yer alan 25 işletmenin 2022 ve 2023 mali tabloları kullanılarak Dupont analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, belirli sektörlerde öne çıkan işletmelerin kârlılık açısından lider konumda olduğu ancak varlık yönetimi alanında bazı zorluklarla karşı karşıya olduğu görülmüştür. Özellikle bankacılık sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin net kâr marjı açısından öncü olduğu, holding ve yatırım şirketlerinin ise genel olarak sektör ortalamasının altında kaldığı belirlenmiştir. Benzer şekilde, imalat, taş ve metal sektörlerinde bazı işletmelerin özkaynak kârlılığı açısından sektör ortalamasının üzerinde performans sergilediği ancak diğerlerine göre daha alt sıralarda yer aldığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için özellikle bankacılık sektöründe risk yönetimi ve dijitalleşmenin artırılması, imalat sektöründe teknolojiye yatırım yapılarak maliyetlerin azaltılması ve diğer sektörlerde sürdürülebilirlik odaklı stratejilere yatırım yapılması gerekmektedir.

Ahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Finans, BIST Sürdürülebilirlik-25 Endeksi, Dupont Analizi

Analysis of Financial Ratios Of Companies in Borsa Istanbul Sustainability-25 Index Using Dupont Analysis

Abstract

In the process of globalization, rapid changes in economic and environmental conditions leave businesses in uncertainty. Therefore, businesses are adopting policies to gain competitive advantage and ensure their sustainability. Nowadays, profit maximization, which is the fundamental goal of businesses, is no longer considered sufficient. Instead, businesses need to create long-term value by considering environmental, social, and governance criteria. In this context, sustainable finance is important to support sustainable development. Globally and in Turkey, understanding and implementation principles of sustainable finance are being developed

¹ Öğr. Gör. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Aydın, hbaskaya@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6098-3999.

² Prof.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İktisat Bölümü, Aydın, aozdemir@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7506-3431.

and their effectiveness is being increased. In line with this, the Borsa Istanbul Sustainability-25 index has been created since 2022.

The main purpose of this study is to analyse the financial performance of companies listed in the BIST Sustainability-25 Index using the DuPont technique. The DuPont analysis calculates investment return by analysing basic financial reports such as balance sheet and income statement. In this regard, DuPont analysis was conducted using the financial statements of 25 companies listed in the BIST Sustainability Index for the years 2022 and 2023. According to the analysis results, although some companies stand out in terms of profitability in certain sectors, they face some challenges in asset management. It was observed that companies operating in the banking sector are pioneers in terms of net profit margin, while holding and investment companies generally fall below the sector average. Similarly, although some companies in the manufacturing, stone, and metal sectors perform above the sector average in terms of return on equity, they rank lower compared to others. In this regard, especially in order to ensure sustainability, it is necessary to increase risk management and digitization in the banking sector, reduce costs by investing in technology in the manufacturing sector, and invest in sustainability-focused strategies in other sectors.

Keywords: Sustainable Finance, BIST Sustainability-25 Index, Dupont Analysis

1. Giriş

Bir ülkenin kalkınması, sosyal refahın ilerlemesini sağlayan önemli bir hedef olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, kalkınma; artan nüfusa karşılık, bireylerin hayat standartlarını iyileştirme ve refah seviyelerini artırma amacıyla daha fazla ürün ve hizmet sunumuna yöneliktir. Ancak, bu tür girişimlerin ve üretimin sınırları olmadığı gibi, kaynak tüketimi hızlı ve düzensiz olduğunda, gelecek kuşaklara aktarılması gereken kaynaklar tehlikeye girebilmektedir. 1970 yılında MIT/Roma Kulübü tarafından hazırlanan "İktisadi Büyümenin Sınırları" raporu, ekonomik faktörlerin yanı sıra sosyal ve çevresel faktörlerin de ülke kalkınmasında önemini vurgulayan ilk belge olmuştur. Bu raporun ardından, uluslararası düzeyde çevre ve kalkınma sorunlarını tanımlamak ve çözmek amacıyla 1983 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) kurulmuştur. Komisyonun 1987'de yayımladığı Bruntland Raporu ve 1992'de düzenlenen Rio Çevre ve Kalkınma Zirvesi, sürdürülebilir kalkınma kavramının çevre politikası açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Sürdürülebilir kalkınma, gelecekteki nesillerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bugünün ekonomik, sosyal ve çevresel ihtiyaçlarının yanı sıra çevresel ihtiyaçlara da dikkat edilerek kararlar alınmasını gerektirir (OECD, 2001). Bu kavram, dünya çapındaki toplumsal ve ekonomik dönüşümde önemli bir rol oynamaktadır. İşletmeler, ekonomik, sosyal ve çevresel alanlarda belirledikleri katma değeri şeffaf bir şekilde piyasaya sunarak sürdürülebilirlik bilincinin artmasına katkıda bulunmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel, ekonomik ve sosyal olmak üzere üç temel boyutu bulunmaktadır. Çevresel boyut, yenilenebilir enerji kaynaklarının optimal şekilde kullanılması, kıt kaynakların aşırı tüketiminin önlenmesi, sıfır atık yönetimi, biyoçeşitlilik koruma, iklim değişikliği ile başa çıkma stratejileri gibi çevre politikalarının işletmeler ve bireyler tarafından benimsenerek uygulanmasını içermektedir. Sosyal boyutta sürdürülebilirlik, Birleşmiş Milletler tarafından 2030 Gündemi kapsamında belirtilen toplumda yoksulluğun ve açlığın sona erdirilmesi, sağlıklı ve kaliteli yaşam, toplumsal cinsiyet eşitliği, nitelikli eğitim, insan hakları gibi sosyal sorumluluk alanlarını hedeflemektedir. Ekonomik boyutta sürdürülebilirlik ise döngüsel tedarik zinciri kapsamında ürün ve hizmet sistemlerinin oluşturulması, ürünlerin ömrünün uzatılması için yenilenme veya yeniden üretim uygulamaları, faydalı kaynakların geri dönüşümü ile döngüsel ekonomiyi oluşturmaktadır.

Döngüsel ekonomi, kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve atık oluşumunun en aza indirilmesi üzerine kurulu bir ekonomik sistem olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik, çevresel ve sosyal boyutları ile finansal riskleri de göz önünde bulunduran bu sistem, yeşil finansın önemini ve ekonomik büyümeyi desteklediğini vurgulamaktadır. Sürdürülebilir finansman, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkı sağlayarak bireyleri, işletmeleri ve paydaşları bu kavrama dâhil etmede önemli rol oynamaktadır.

Bu doğrultuda çalışmanın ana amacı, BIST Sürdürülebilirlik-25 Endeksi'nde yer alan şirketlerin finansal performanslarını DuPont analizi ile değerlendirmektir. Bu amaçla, öncelikle sürdürülebilir finans kavramı ve BIST Sürdürülebilirlik Endeksleri ele alınmıştır. Ardından, analiz için kullanılan DuPont tekniği detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Literatür bölümünde ise benzer konularda yapılan çalışmalar ve ilgili kaynaklara yer verilmiştir. Çalışmanın ana bulgularını oluşturan DuPont analizi sonuçları sunulmuş ve yorumlanmıştır. Sonuç olarak, bulgular özetlenmiş ve nihai bir değerlendirme yapılmıştır.

2. Sürdürülebilir Finans

Avrupa Birliği (AB), yeşil dönüşüm sürecine odaklanarak 11 Aralık 2019 tarihinde Avrupa Yeşil Mutabakatı'nı oluşturmuştur. Bu mutabakat, iklim krizi ve çevre sorunlarının çözümüne yönelik uluslararası taahhütlerin belirlendiği, döngüsel ekonominin desteklediği ve sıfır emisyon gibi hedefleri içeren kapsamlı bir strateji dokümanıdır. Ayrıca, AB, sürdürülebilirlik amacıyla yapılan yatırımları teşvik etmek için çevresel olarak sürdürülebilir ekonomik faaliyetlerin sınıflandırılmasını sağlayan “AB Taksonomisi” adlı bir sistem geliştirmiştir. AB Taksonomi Yönetmeliği, 22 Haziran 2020'de AB Resmi Gazetesi'nde yayımlanarak 12 Temmuz 2020'de yürürlüğe girmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2024).

Sürdürülebilir finans, Avrupa'nın iklim ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu yaklaşım, Avrupa İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin politika hedeflerine yönelik taahhütlerin yanı sıra uluslararası taahhütleri de kapsamaktadır (AB, 2024). Geleneksel finans anlayışından farklı olarak, sürdürülebilir finans, ekonomik, sosyal ve çevresel konuları finans kavramıyla entegre ederek bu alanlarda stratejik kararlar alınmasına katkı sağlamaktadır (Schoenmaker, 2017: 8). Ayrıca, sürdürülebilir finans, çevresel, sosyal ve yönetim (Environmental, Social, and Governance - ESG) konularının finansal kararlara dahil edilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Küresel Sürdürülebilir Yatırım Derneği verilerine göre, ESG varlıkları (fonlar, bono ve tahviller vb), 2016'da 22,8, 2018'de 30,6 trilyon doları aşarak 2020'de 35 trilyon dolara ulaşmıştır. Söz konusu rakam, yönetilen toplam küresel varlıkların üçte biri olup 2025 yılına kadar küresel ESG aktiflerinin, 50 trilyon dolar seviyesine ulaşması muhtemel görünmektedir (Bloomberg, 2021: 1, akt. Özman, 2022). Bu bağlamda, sürdürülebilirlik, şirketlerde yalnızca kurumsal sosyal sorumluluk departmanlarında değil, en üst düzeyde stratejik bir yönetim konusu olarak ele alınmaktadır.

AB'de olduğu gibi, Türkiye'de de sürdürülebilir finans ve taksonomi uygulamaları aktif bir şekilde yürütülmektedir. Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından Mart 2021'de yayımlanan “Ekonomi Reformları Eylem Planı”, sürdürülebilirliğe katkı sağlayacak yatırımların finansmanını teşvik etmektedir. Ayrıca, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından 24 Şubat 2022 tarihinde hazırlanan Yeşil Borçlanma Aracı, Sürdürülebilir Borçlanma Aracı, Yeşil Kira Sertifikası ve Sürdürülebilir Kira Sertifikası Rehberi, çevreye duyarlı yatırımların finansmanı için uluslararası standartlara uyumlu bir çerçeve sunmaktadır (SPK, 2021: 1).

Bu bağlamda, sürdürülebilir finansın giderek artan bir öneme sahip olduğu ve uluslararası düzeyde çevresel ve sosyal konuların finansal kararlara entegre edilmesinin büyük önem taşıdığı vurgulanmaktadır.

3. Borsa İstanbul (BİST) Sürdürülebilirlik Endeksleri

Sürdürülebilir finansın önemi ve ilkeleri yukarıdaki gibi açıklandıktan sonra, bu bölümde Borsa İstanbul (BİST) Sürdürülebilirlik Endeksleri tanıtılacaktır. Endekslerin yapısı, amaçları ve kriterleri hakkında bilgi verilecek, bu endekslerin Türkiye'deki sürdürülebilirlik performansını ölçmedeki rolü ve önemi tartışılacaktır. Bu bölüm, BİST Sürdürülebilirlik-25 Endeksi'nde yer alan işletmelerin finansal performans analizine hazırlık niteliğindedir.

Sermaye piyasalarında kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında yürütülen sürdürülebilirlik faaliyetleri, aktif rol oynayan yatırımcılar, işletmeler ve kuruluşlar için giderek daha çekici hale gelmektedir. Bu bağlamda, BİST'de işlem gören kurumsal şirketlerin sürdürülebilirlik konusundaki farkındalığın artırılması ve yatırımcıların bu şirketleri tanımaları için çeşitli önlemler alınmıştır. 4 Kasım 2014'te Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi (XUSRD) oluşturulmuş ve daha sonra 21 Kasım 2022'de Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik-25 (XSD25) endeksleri geliştirilmiştir.

Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi, yüksek sürdürülebilirlik performansına sahip olan şirketleri içermektedir. Bu endekste yer alabilmek için şirketlerin genel sürdürülebilirlik notunun en az 50 veya üzerinde olması gerekmekte olup, her bir ana başlık notunun en az 40 veya üzerinde ve kategori notlarından en az 8'inin en az 26 veya üzerinde olması gerekmektedir (BİST, 2024).

BİST Sürdürülebilirlik-25 Endeksi ise yüksek sürdürülebilirlik performansına sahip büyük ve likit şirketlerden oluşmaktadır. Bu endekse dahil olabilmek için şirketlerin genel sürdürülebilirlik notunun en az 70 veya üzerinde olması gerekmekte olup, her bir ana başlık notunun en az 60 veya üzerinde ve kategori notlarından en az 8'inin en az 50 veya üzerinde olması gerekmektedir. Endekste yer alacak şirketler, piyasa değeri ve işlem hacmi en yüksek 25 pay arasından seçilmektedir (BİST, 2024).

Başlangıçta BIST-30 endeksinde yer alan şirketlerin değerlendirmeye alınmasıyla başlayan endeks, daha sonra Ana Pazar, Yıldız Pazar ve Alt Pazar'dan işlem gören şirketlerin gönüllülük esaslarıyla değerlendirilmesine genişletilmiştir. Endekste yer alacak şirketlerin belirlenmesinde Refinitiv Enformasyon Limited Şirketi'nin yaptığı sürdürülebilirlik değerlemesi sonuçları kullanılmaktadır. Yılda dört endeks dönemi bulunmakta olup, bu dönemler Ocak-Mart, Nisan-Haziran, Temmuz-Eylül ve Ekim-Aralık aylarına denk gelmektedir.

BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer almanın avantajları oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bu avantajlar arasında, kurumsal fırsat ve risklerin etkin bir şekilde yönetilerek rekabet avantajı sağlanması, yeni yatırım ürünlerinin geliştirilmesiyle şirketlerin sermaye ihtiyaçlarının karşılanması, şirketlerin sürdürülebilirlik faaliyetlerinin bağımsızca değerlendirilip tescil edilmesi gibi noktalar ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, endekste yer alan firmaların marka itibarlarının artması ve kurumsal yatırımcıların bu alanda yatırım yapmalarını teşvik eden fonların oluşturulması gibi faktörler de endekse katılımın önemini vurgulamaktadır (BİST, 2024).

4. Dupont Analizi

F. Donaldson Brown tarafından geliştirilen Dupont analizi, özellikle General Motors'un finansal durumunu düzeltme çabalarıyla tanınmış ve o zamandan beri finansal analizde önemli bir araç olarak kabul edilmiştir. Aslında, Dupont analizinin kökenleri, Dupont'un bir şirketi devraldığı sırada şirketin finansal durumunu anlama görevine verilen bir mühendis tarafından 1918'de ortaya konmuştur. Bu analiz yöntemi, karlılık ve verimlilik ölçütlerinin

varlık getirisini nasıl etkilediğini inceleyerek finansal performansı derinlemesine incelemek için kapsamlı bir araç olarak kullanılmaktadır (Sheela ve Karthikeyan, 2012: 85).

Dupont Analizi, bir şirketin finansal performansını değerlendirmek için kullanılan kapsamlı bir araçtır. Bu sistem, bilanço ve gelir tablosu gibi temel finansal raporları analiz ederek yatırım getirisini hesaplamak için kullanılır. Temel prensibi, bir şirketin kârlılığını, satışlardan elde edilen kâr ile toplam varlıkların bu kârı elde etmek için etkin kullanımının bir çarpımı olarak hesaplamaktır. Dupont Sistemi, şirketlerin kaynaklarını etkin bir şekilde kullanma ve performanslarını değerlendirme açısından bir dizi avantaj sunmaktadır (Kawuri vd., 2022: 1257).

Dupont Sistemi'nin bir avantajı, şirketin kaynaklarını ne kadar etkin kullandığını belirlemek için sermaye, üretim ve satış verimliliğini kapsamlı bir şekilde değerlendirmesidir. Ayrıca, şirketlerin performansını sektördeki diğer firmalarla karşılaştırarak göreceli bir değerlendirme yapma imkânı sunmaktadır. Bu sayede, şirketin güçlü ve zayıf yönleri net bir şekilde belirlenebilmektedir. Ayrıca, Dupont Sistemi, işletmelerin kârlılığını artırmak için hangi alanlarda iyileştirmeler yapabileceğine dair bilgi sağlamakta ve stratejik planlama sürecine katkıda bulunarak şirketin gelecekteki büyümesini desteklemektedir (Tijjang vd., 2020: 54).

Dupont Sistemi'nin bir başka avantajı da bir şirketin ROA'sını etkileyen faktörleri belirleyebilmesidir. Özellikle, Dupont formülü, mali tablolardaki gelir tablosu ve bilançoju bir araya getirerek ROA ve ROE olarak adlandırılan iki kârlılık ölçüm aracını birleştirmektedir. Bu genişletilmiş Dupont denklemi, kâr marjının, varlık devir dönüş oranının ve varlıkların özkaynak oranının nasıl birleştirildiğini göstermekte ve yatırımcı ROE'sini belirlemek için kullanılmaktadır. Bu sayede, işletme varlıklarının devir hızındaki değişiklikler, işletme kârı ve özsermaye çarpanı ile bu oranın değişeceği anlamına gelmektedir. Bu bilgiler ışığında, finansal yöneticiler ROE'de azalma yaratan politikalar geliştirebilmektedirler (Ayustin vd., 2023: 56).

5. Literatür Taraması

Dupont analizinin teorik çerçevesi sunulduktan sonra, bu bölümde benzer konuları ele alan önceki araştırmalar ve literatür incelenecektir. Sürdürülebilir finans, Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksleri ve Dupont analizi ile ilgili akademik çalışmalar gözden geçirilecek ve bu çalışmanın literatüre nasıl katkı sağlayacağı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bilgili ve Özdemir (2010) çalışmalarında, 2008 ekonomik krizinin bankacılık sektöründeki özel ve kamu sermayeli bankaların özelleştirilmesine etkisi Dupont tekniğiyle incelenmiştir. Türkiye'deki kamu bankalarından Halk Bankası'nın halka arz yoluyla özelleştirilmesinin başarılı olduğu ve özelleştirme sonrasında özkaynak kârlılığının arttığı belirtilmiştir. Ayrıca, bankaların aktif devir hızı rasyosu incelendiğinde, sektör ortalamasının üzerinde yer alan bankaların özel sermayeli olduğu ve bu bankaların net kar marjlarının da yüksek olduğu görülmüştür. Borçlanma oranları incelendiğinde, kamu ve özel sektördeki birçok bankanın borçlanma oranının %86 olduğu belirlenmiştir.

Herciu, Ogrea ve Belascu (2011)'nin çalışmalarında, 2009'da Fortune dergisine göre en başarılı olan 20 şirketin finansal performansı Dupont tekniğiyle incelenmiştir. Bu çalışma, en kârlı işletmenin en yüksek öz sermaye kârlılığına sahip olmadığını ve aktif karlılık ile satış farklılığı arasında değişiklik olabileceğini vurgulamıştır.

Almazari (2012) tarafından yapılan çalışmada, Ürgüp Arap Bankası'nın 2002-2009 yılları arasındaki finansal performansı öz sermaye kârlılığı açısından Dupont analiziyle incelenmiş

ve bankanın istikrarlı ve minimum ortaklığa sahip bir öz sermaye kârlılığına sahip olduğu belirlenmiştir.

Ajmera (2012) çalışmasında 07.2006-11.2010 dönemlerinde kamu sektöründe faaliyet gösteren bankalar üzerinde Dupont analizi uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, PBIDT/Satışlar (%) oranının en yüksek SBI'da, Satışlar/Net aktif oranının en yüksek Corporation Bankası'nda olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, PBDIT(amortisman, faiz ve vergi öncesi kâr) /Net aktif oranının en yüksek SBI, Dena Bankası ve Corporation Bankası'nda olduğu tespit edilmiştir. PAT/PBDIT % oranının en yüksek Dena Bank'ta, Net varlık/Net değer oranının en yüksek Baroda Bankası'nda ve ROE'si en yüksek SBI'da olduğu vurgulanmıştır.

Koşan ve Karadeniz (2013)'in çalışmalarında, Türkiye'deki imalat sektöründeki firmaların 2009-2011 yılları arasındaki finansal performansı Dupont analiziyle incelenmiştir. Araştırma sonuçları, orta ve büyük ölçekli firmaların küçük işletmelere göre daha iyi finansal performans gösterdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, bu sektörde faaliyet gösteren firmaların aktif devir hızını artırmanın kâr marjını artırabileceği ancak döviz kuru riskinin özkaynak kârlılığı açısından önemli olduğu vurgulanmıştır.

Balaj (2015)'in çalışmasında, Kosova'da faaliyet gösteren yerli ve yabancı sermayeli bankaların 2001-2007 dönemine ait finansal performansı Dupont tekniğiyle incelenmiştir. Çalışma, yabancı sermayeli bankaların diğer bankalara göre daha yüksek ROA (aktif karlılık) ve ROE (özsermaye karlılığı) oranlarına sahip olduğunu göstermiştir. Bu durumun, yabancı sermayeli bankaların daha yüksek faiz marjı ve daha iyi maliyet yönetimi ile yüksek finansal kaldıraç kullanmasından kaynaklandığı belirtilmiştir.

Rooplata (2016)'nın çalışmasında, Hindistan'daki 19 ulusal bankanın finansal performansı Dupont yöntemiyle incelenmiş ve yüksek kâr elde eden bankaların her zaman daha yüksek öz sermaye getirisi sağlamadığı sonucuna varılmıştır.

Rahman ve Mia (2018)'nin çalışmalarında, Bangladeşli ticari bankaların 2010-2016 dönemine ait finansal performansı Dupont analiziyle incelenmiştir. Araştırma, ROE'yi beş farklı faktöre ayırarak (vergi yükü, faiz yükü, kar marjı, toplam varlık devir hızı ve öz sermaye çarpanı oranları) Dhaka Bank'ın en iyi performansı gösterdiğini ve en yüksek ortalama özkaynak kârlılığına sahip olduğunu, AB Bank'ın ise en düşük performansı gösteren banka olduğunu tespit etmiştir.

Akyüz, Yeşil ve Kara (2019) çalışmalarında, imalat sektöründe faaliyet gösteren 178 işletmeyi 2015-2017 yılları arasındaki finansal performansları dikkate alarak DuPont Kârlılık Analizi incelenmiş, firma karlılıkları dikkate alınarak sektörel bakış açısıyla analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda işletmelerin 2016-2017 yıllarında varlıklarını daha verimli kullandıklarını ortaya koymuşlardır. Ayrıca finansal kaldıraç kullanımına da vurgu yapmışlardır.

Daver ve Küçükkoçaoğlu (2019)'nun çalışmalarında, Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların 2001-2017 dönemine ait finansal tabloları Dupont analiziyle incelenmiştir. Araştırma sonuçları, 2001 ekonomik krizinden sonra izlenen finansal iyileşme politikalarıyla bankacılık sektöründe iyileşmeler yaşandığını ve Türk bankacılık sektöründeki kamu sermayeli mevduat bankalarının rakiplerinden daha iyi performans gösterdiğini göstermiştir.

Arslan ve Bora (2021)'nin çalışmalarında, Türk Bankacılık Sektöründe 2015-2019 yılları arasında faaliyet gösteren mevduat bankalarının finansal performansı Dupont analiziyle incelenmiştir. Çalışma, kamu sermayeli mevduat bankalarının sektör ortalamasının üzerinde

öz kaynak kârlılığına sahip olduğunu, özel sermayeli mevduat bankalarının ise genellikle sektör ortalamasının altında kaldığını, ancak yabancı sermayeli mevduat bankalarının özellikle 2018 ve 2019 yıllarında sektör ortalamasının üzerinde öz kaynak kârlılığına sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Arslan ve Ülker (2021)'in çalışmalarında, BİST'te işlem gören ve imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin karlılıkları Dupont finansal analiz tekniğiyle incelenmiştir. Çalışma, imalat sektöründe faaliyet gösteren 140 şirketin 2017, 2018 ve 2019 yıllarına ait mali Dupont analiz tekniği hesaplanarak, bu oranların yıllar ve alt sektörler açısından ANOVA testine tabi tutulduğunu belirtmiştir. Araştırma sonucunda, işletmelerin satış kârlılığı (ROS) ve ROE oranlarının 2017 ve 2018 yıllarında azalma eğilimi gösterdiği, 2019 yılında ise bu oranların negatif değerlere ulaştığı tespit edilmiştir. Ayrıca, kimya, petrol, kauçuk ve plastik ürünler, tekstil, hazır giyim ve deri, gıda, içki ve tütün, metal eşya, makine ve ekipman imalatı, taş ve toprağa dayalı alt sektörlerinde ROA, ROE, varlık devir hızı ve sermaye çarpanı oranları açısından anlamlı bir farklılık olduğunu belirtmiştir.

Çakalı (2021)'nin çalışmasında, 2015-2020 yılları arasında BİST 100 endeksinde yer alan ve imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal tabloları Dupont analiziyle incelenmiştir. Çalışma, ortalamaya göre en yüksek net kâr marjının taş ve toprağa dayalı alt sektörde olduğunu, en düşük olanın ise ana metal sanayi olduğunu belirtmiştir. Ortalama aktif devir hızının en yüksek olduğu alt sektörün kâğıt ve kâğıt ürünleri, basım ve yayın olduğunu, en düşük olanın ise ana metal sanayi olduğunu saptamıştır. Ayrıca, ortalamaya göre en yüksek öz sermaye çarpanının metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları alt sektöründe olduğunu, en düşük olanın ise kâğıt ve kâğıt ürünleri, basım ve yayın alt sektöründe olduğunu belirtmiştir. Ortalama ROE değerlerinin en yüksek olduğu alt sektörün metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları olduğunu, en düşük olanın ise gıda, içecek ve tütün olduğunu tespit etmiştir.

Listiarti, Pratiwi ve Trimulyani (2022) çalışmalarında, 2017-2020 dönemi için Endonezya Borsası'nda (IDX) işlem gören Ulaştırma ve Lojistik Sektöründe yer alan firmaların finansal performanslarını Dupont analizi ile ölçmüşlerdir. Araştırma, Covid-19 salgınının yayılmasını önlemek amacıyla ulaşım sektörüne getirilen kısıtlamaların, belirli yerlerin kapatılmasının, ulaşım hacminin azalmasının ve eve gitme yasaklarının yolcu sayısının normal kapasiteden düşmesine neden olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma, Ulaştırma ve Lojistik Sektörü şirketlerinin Covid-19 pandemisi öncesinde ve sırasında performans farklılıkları yaşadığını tespit etmiştir. Özsermaye kârlılığı, aktif kârlılığı, net kâr marjı ve aktif devir hızında önemli ölçüde farklılıklar olduğu belirtilmiştir.

Beyazgül, Öcek ve Karadeniz (2022) ise, Covid-19 dönemine ait 2019-2020 yıllarında kara, deniz ve havayolu yolcu taşımacılığında faaliyet gösteren firmaların finansal tablolarını incelemişlerdir. Bu çalışma, firmaların likidite durumunu ve finansal başarısızlık riskine etkisini araştırarak Covid-19 döneminde tüm sektörlerin yüksek ölçüde etkilendiğini belirtmiştir. Analiz, pandemi sürecinin taşımacılık sektöründe likidite sorunlarına ve finansal başarısızlık riskinde artışa yol açtığını göstermektedir.

Pilatin ve Karamustafa (2023)'nin çalışmalarında, 2004-2014 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören 257 şirketin özsermaye karlılıklarının 2008 krizinden nasıl etkilendiği Dupont analiziyle hesaplanmıştır. Çalışma, Ticaret Endeksi hariç diğer endekslerin öz sermaye kârlılıklarının 2008 yılında krizden etkilendiğini, Elektrik ve Enerji Endeksi, Ulaştırma Endeksi ve İnşaat Endeksinin ise pozitif yönde etkilendiğini belirtmiştir. Ayrıca, kriz öncesine göre, kriz sonrasında öz sermaye kârlılıklarının daha yüksek olduğu endekslerin Elektrik ve Enerji Endeksi, Ulaştırma Endeksi, İnşaat Endeksi, Gıda Endeksi,

Kimya Endeksi, Madencilik Endeksi ve Spor Endeksi olduğunu belirlemiştir. Geri kalan diğer endekslerin ise kriz sonrasında, kriz öncesi öz sermaye kârlılık oranlarını yakalayamadığı tespit edilmiştir.

Kefe (2023) tarafından yapılan çalışmada, Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren ulaştırma sektöründeki şirketlerin 2020-2022 yılları arasındaki finansal performansları Dupont analizi ile incelenmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, ulaştırma sektöründeki firmaların aktif devir hızının yıllar boyunca pozitif olduğu, özsermaye ve aktif kârlılık oranlarının ve net kâr marjının 2020 yılında negatif olmasına rağmen diğer yıllarda pozitif doğru bir eğilim gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca, borçlanma oranlarının yıllar itibariyle arttığı belirlenmiştir. Özellikle 2022 yılında, aktif devir hızı ve net kâr marjındaki artışın özkaynak kârlılığını artırdığı vurgulanmıştır.

Açıkgöz ve Fidan (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise Türkiye'deki ulaştırma sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin 2017-3. Dönem ile 2022 2. Dönem arasındaki finansal performansları ve piyasa değeri Dupont analizi ile incelenmiştir. Araştırma sonuçları, kârlılık, verimlilik ve finansal kaldıraç oranlarının performans üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, borç kullanımındaki artışın performansı negatif yönde etkilediği belirlenmiştir.

6. Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik-25 Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Dupont Analizi

6.1. Veri Seti ve Metodoloji

Çalışmada, BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan 25 şirketin Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) tarafından açıklanan bilanço değerleri ile Dupont tekniği ile hesaplanmıştır. Veri seti hazırlanırken, Sürdürülebilirlik-25 Endeksinin Türkiye'de yayımlanmaya başladığı 2022 yılı dikkate alınmıştır. Analiz dönemi bu doğrultuda 2022-2023 olarak belirlenmiştir.

Dupont analizi, işletmelerin kârlılık oranlarından biri olan özsermaye kârlılığı, ROA ve ROE olmak üzere iki aşamalı mali finansal analizden oluşmaktadır. Söz konusu oranlar ve hesaplanma şekilleri Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1: Dupont Analizi Rasyoları ve Hesaplama Yöntemleri

$$\text{Net Kâr Marjı (\%)(A)} = \frac{\text{Dönem Kârı (Zararı)}}{(\text{Hasılat} + \text{Finans Sektörü Faaliyeti Hasılatı})} \times 100$$

$$\text{Aktif Devir Hızı (B)} = \frac{(\text{Hasılat} + \text{Finans Sektörü Faaliyeti Hasılatı})}{\text{Ortalama Toplam Varlıklar}}$$

$$\text{Aktif Kârlılığı (\%)(ROA: C = Ax B)} = \frac{\text{Dönem Kârı (Zararı)}}{\text{Ortalama Toplam Varlıklar}} \times 100$$

$$\text{Borçlanma Oranı (\%)(D)} = \frac{\text{Toplam Yükümlülükler}}{\text{Ortalama Toplam Varlıklar}} \times 100$$

$$\text{Özkaynak Kârlılığı (\%)(ROE: E)} = \frac{C}{1 - D} = \frac{\text{Dönem Kârı (Zararı)}}{\text{Ortalama Özkaynaklar}} \times 100$$

Kaynak: Merkezi Kayıt Kuruluşu (MKK)

Tablo 1'e göre, Dupont analizi kapsamında hesaplanan rasyolar; Net Kâr Marjı, Aktif Devir Hızı, Aktif Kârlılığı, Borçlanma Oranı ve Özkaynak Kârlılık oranları'dır.

Net Kâr Marjı: Bir işletmenin dönem kârının (veya zararının) toplam hasılatlara bölünmesiyle elde edilen bir karlılık ölçüsüdür. Bu oran, işletmenin faaliyetleri sonucunda elde edilen toplam hasılatın hangi oranda kâra (veya zarara) çevrildiğini göstermektedir. Net Kâr Marjının yüksek olması arzu edilir, ancak sektörden sektöre farklılık gösterebilir. Bu oranı etkileyen temel faktörler arasında, bir ülkenin ekonomik koşulları, şirketin borçlanma maliyeti ve yüksek sabit maliyetler bulunmaktadır. Ayrıca, oran işletmenin etkin bir maliyet politikası yönetimi açısından da önemlidir (Çabuk vd., 2013: 106).

Aktif Devir Hızı: Bir işletmenin toplam hasılatının (hasılat ve finansal sektör faaliyeti hasılatı) ortalama toplam varlıklara bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Bu oran, işletmenin varlıklarını ne ölçüde etkin kullandığını ve likiditesi hakkında genel bir bilgi sağlamaktadır. Aktif Devir Hızının yüksek olması, işletmenin verimli bir aktif yönetimi uyguladığını belirtir; ancak sektörden sektöre farklılık gösterebilmektedir. Genellikle, sermaye yoğun sektörlerde düşük, hizmet yoğun sektörlerde ise yüksek olma eğilimindedir (Ceylan, 2006: 6).

Aktif Kârlılığı: Bu oran, dönem kârı (zararının) ortalama toplam varlıklara bölünmesiyle bulunmaktadır. Kavram aynı zamanda varlıkların işletmede nasıl etkin kullanıldığını gösterme özelliğine sahiptir. İşletmelerde varlıklar ya yabancı kaynaklar ile ya da öz sermaye ile finanse edilmektedir. Nitekim varlıklarını yabancı kaynaklarla finanse eden bir işletmenin aktif kârlılığı, öz kaynaklarıyla finanse eden işletmeye göre daha düşük çıkacaktır. Nedeni ise, yabancı kaynaklarla finansmanın bir borçlanma maliyetinin olmasıdır. Aktif kârlılık oranı, aynı zamanda işletmenin net kâr marjı ile aktif devir hızının çarpılmasıyla da elde edilmektedir. Yüksek aktif karlılık oranı, işletmenin varlıklarını kârlı bir şekilde kullandığını ve satışlarını arttırmak için varlıklarından en iyi şekilde faydalandığı; düşük aktif kârlılık oranı ise, işletmelerin varlıklarının etkili bir şekilde atıl durumda olduğunu göstermektedir.

Borçlanma Oranı: Borçlanma oranı, toplam kısa ve uzun vadeli yükümlülüklerin (kısa ve uzun vadeli borçların) ortalama toplam varlıklara bölünmesiyle bulunur. Finansal kaldıraç oranı olarak da adlandırılan bu oran varlıkların yüzde kaçının yabancı kaynaklarla finanse edildiğini göstermektedir. Borçlanma oranı, kredi veren kuruluşlar için güvenlik sınırlarının daralmasına ve işletmenin tasfiyesi halinde alacaklarının ödenememesi riskini ortaya koyabilir. İşletme ortakları ise daha az özkaynak ayırarak daha fazla varlığa sahip olmayı ve faaliyetlerden elde edilen kazancın borçlanma faiz maliyetinden yüksek olması için kaldıraç etkisini kullanmayı talep ederler (Çabuk vd., 2013: 73).

Özkaynak Kârlılığı: Bu oran, işletme içerisinde dönem net karın (zararın) ortalama öz kaynaklara bölünmesiyle elde edilmektedir. Ortalama öz kaynaklar büyüklüğü, dönem başı ve dönem sonu özkaynak toplamının ortalaması alınmasıyla bulunmaktadır. Bir işletmenin öz kaynaklarının ne kadar verimli kullanıldığı ve her 1 (bir) TL öz sermayeden ne kadar dönem karı/zararı elde ettiğini göstermektedir. Özkaynak kârlılığı işletmenin net kârlılığı ile öz kaynakların devir hızının çarpılmasıyla da elde edilebilmektedir. Bu oran, sektörden

sektöre farklılık göstermekle birlikte öz sermayenin azalması net karın artması veya işletmede borçluluğun azalması özkaynak kârlılığını arttıran unsurlardandır.

Çalışmada Dupont analizi kapsamında 2022-2023 dönemi için Türkiye’de BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan 25 şirketin sektörlere göre dağılımı Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2: Türkiye’de BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Sektörlere Göre Dağılımları

BİST Kodları	Şirket Adı	Şirketin Bulunduğu Sektör
TCELL	Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.	Bilgi ve İletişim / Telekomünikasyon
ENJSA	Enerjisa Enerji A.Ş.	Elektrik Gaz ve Su / Elektrik Gaz Ve
EREGL	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	İmalat / Ana Metal Sanayi
PETKM	Petkim Petrokimya Holding A.Ş.	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik Ve
ARCLK	Arçelik A.Ş.	İmalat / Metal Eşya Makine Elektrikli
FROTO	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	Cihazlar ve Ulaşım Araçları
TOASO	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	
TTRAK	Türk Traktör ve Ziraat Makineleri A.Ş.	
VESTL	Vestel Elektronik ve Sanayi Ve Ticaret A. Ş.	
CIMSA	Çimsa Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.	İmalat/Taş ve Toprağa Dayalı
ENKAI	Enka İnşaat ve Sanayi A.Ş.	İnşaat ve Bayındırlık / İnşaat Ve
AKBNK	Akbank T.A.Ş.	
GARAN	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	Mali Kuruluşlar / Bankalar
ISCTR	Türkiye İş Bankası A.Ş.	
YKBNK	Yapı Ve Kredi Bankası A.Ş.	
DOHOL	Doğan Şirketler Grubu Holding A.Ş.	
KCHOL	Koç Holding A.Ş.	
SAHOL	Hacı Ömer Sabancı Holding A.Ş.	Mali Kuruluşlar / Holdingler ve Yatırım
SISE	Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.	Şirketleri
TAVHL	Tav Havalimanları Holding A.Ş.	
BIMAS	Bim Birleşik Mağazalar A.Ş.	Toptan ve Perakende Ticaret / Perakende
MGROS	Migros Ticaret A.Ş.	Ticaret
DOAS	Doğuş Otomotiv Servis ve Ticaret A.Ş.	Toptan ve Perakende Ticaret / Toptan
PGSUS	Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.	Ulaştırma ve Depolama / Ulaştırma ve
THYAO	Türkiye Hava Yolları Anonim Ortaklığı	Depolama

Kaynak: Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)/BİST Sürdürülebilirlik Endeksi Şirketleri

Tablo 2’de Türkiye’de BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’nde yer alan şirketlerin sektörel dağılımı incelendiğinde, en fazla temsil edilen sektör olarak "İmalat" öne çıkmakta olup bu sektörde altı şirket bulunmaktadır. Onu "Mali Kuruluşlar/ Bankalar" sektörü takip etmektedir, bu sektörde dört şirket faaliyet göstermektedir. "Mali Kuruluşlar /Holdingler ve Yatırım Şirketleri" sektöründe üç şirket bulunurken, "İnşaat ve Bayındırlık/İnşaat ve Bayındırlık İşleri" ve "Toptan ve Perakende Ticaret /Perakende Ticaret" sektörlerinde ikişer şirket faaliyet göstermektedir. "Bilgi ve İletişim /Telekomünikasyon", "Elektrik Gaz ve Su/ Elektrik Gaz Ve Buhar", "İmalat/Taş ve Toprağa Dayalı" ve "Ulaştırma ve Depolama/ Ulaştırma ve Depolama" sektörlerinde ise birer şirket yer almaktadır. Son olarak, "Toptan ve Perakende Ticaret/Toptan Ticaret" sektöründe bir şirket bulunmaktadır. Bu dağılım, Türkiye’deki sürdürülebilirlik çabalarının, farklı sektörlerdeki şirketler arasında değişkenlik gösterdiğini ve sürdürülebilirlik bilincinin sektörel çeşitlilik barındırdığını ifade etmektedir.

6.2. Araştırma Bulguları

Yapılan Dupont analizi sonucu oluşturulan Tablo 3 aşağıda verilmektedir. Tablo 3’te, Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi-25 kapsamında bulunan işletmelerin 2022-2023 dönemi

için Dupont rasyoları hesaplanmış ve bu rasyolar aracılığıyla işletmelerin performansları analiz edilmiştir.

Tablo 3. Türkiye’de BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde Yer alan Şirketlerin Dupont Analiz Sonuçları (2022-2023 Yılları)

Şirketler	Yıllar	Net Kâr Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	ROA Aktif Kârlılığı (%)	Borçlanma Oranı	ROE Özkaynak Kârlılığı
AKBANK	2022	53,70	0,10	5,23	0,87	39,08
	2023	44,20	0,08	3,49	0,89	31,48
	Değişim	-9,50	-0,02	-1,74	0,02	-7,60
ARÇELİK	2022	3,53	1,01	3,57	0,80	17,42
	2023	3,27	1,00	3,25	0,77	14,09
	Değişim	-0,26	-0,02	-0,32	-0,03	-3,33
BIMAS	2022	5,52	2,28	12,61	0,61	32,11
	2023	4,38	1,85	8,09	0,70	26,77
	Değişim	-1,14	-0,44	-4,52	0,09	-5,34
ÇİMSA	2022	41,51	0,74	30,71	0,47	58,31
	2023	15,01	0,53	8,02	0,39	13,14
	Değişim	-26,49	-0,21	-22,69	-0,08	-45,18
DOAS	2022	16,78	2,26	37,98	0,43	67,04
	2023	13,24	2,20	29,12	0,38	47,23
	Değişim	-3,53	-0,06	-8,86	-0,05	-19,81
DOHOL	2022	15,10	1,09	16,40	0,44	29,47
	2023	34,17	0,40	13,54	0,43	23,60
	Değişim	19,07	-0,69	-2,86	-0,02	-5,87
ENJSA	2022	17,17	1,43	24,49	0,64	67,21
	2023	2,68	1,28	3,42	1,29	7,82
	Değişim	-14,49	-0,15	-21,08	0,65	-59,39
ENKAI	2022	3,42	0,39	1,32	0,24	1,73
	2023	23,06	0,28	6,39	0,27	8,09
	Değişim	19,64	-0,11	5,07	0,03	6,37
EREGL	2022	14,60	0,73	10,67	0,32	15,72
	2023	2,93	0,48	1,40	0,62	2,26
	Değişim	-11,67	-0,25	-9,27	0,30	-13,46
FROTO	2022	10,83	1,79	19,38	0,78	86,97
	2023	11,91	1,90	22,61	1,97	67,19
	Değişim	1,07	0,11	3,23	1,20	-19,78
GARANT	2022	43,89	0,10	4,49	0,83	38,21
	2023	43,60	0,09	3,95	0,89	35,38
	Değişim	-0,29	-0,01	-0,54	0,06	-2,83
ISCTR	2022	45,01	0,09	4,03	0,78	32,88
	2023	36,84	0,08	2,92	8,74	28,47
	Değişim	-8,17	-0,01	-1,10	7,96	-4,40
KCHOL	2022	13,11	0,57	7,47	0,84	47,82
	2023	7,34	0,56	4,12	0,76	17,46
	Değişim	-5,77	-0,01	-3,35	-0,08	-30,36
MGROS	2022	3,46	2,05	7,08	0,89	63,08
	2023	4,90	1,97	9,67	0,61	24,56
	Değişim	1,44	-0,07	2,58	-0,28	-38,52
PETKM	2022	13,38	0,89	11,97	0,65	34,34
	2023	12,27	0,63	7,74	0,46	14,43
	Değişim	-1,12	-0,26	-4,23	-0,19	-19,91

PGSUS	2022	16,62	0,45	7,41	0,81	39,35
	2023	29,64	0,35	10,35	0,73	38,24
	Değişim	13,03	-0,10	2,94	-0,08	-1,10
SAHOL	2022	35,14	0,19	6,61	0,84	41,15
	2023	24,04	0,16	3,77	0,86	26,69
	Değişim	-11,10	-0,03	-2,84	0,02	-14,46
SISE	2022	21,12	0,58	12,28	0,42	21,16
	2023	12,49	0,52	6,52	0,43	11,36
	Değişim	-8,63	-0,06	-5,76	0,01	-9,81
TAVHL	2022	11,18	0,22	2,43	0,72	8,69
	2023	22,59	0,22	5,02	0,70	16,74
	Değişim	11,41	0,01	2,60	-0,02	8,05
TCELL	2022	20,51	0,53	10,91	0,69	35,77
	2023	10,32	0,43	4,47	0,51	9,04
	Değişim	-10,20	-0,10	-6,44	-0,19	-26,73
THYAO	2022	15,24	0,54	8,20	0,69	26,14
	2023	19,37	0,38	7,31	0,64	20,24
	Değişim	4,13	-0,16	-0,88	-0,05	-5,90
TOASO	2022	12,82	1,65	21,21	0,72	75,68
	2023	11,58	1,66	19,17	0,53	40,90
	Değişim	-1,24	0,00	-2,03	-0,19	-34,78
TTRAK	2022	13,61	1,58	21,54	0,74	81,66
	2023	15,99	1,80	28,78	0,53	60,67
	Değişim	2,38	0,22	7,25	-0,21	-20,99
VESTL	2022	1,90	0,93	1,76	0,79	8,40
	2023	2,06	0,70	1,44	0,82	7,87
	Değişim	0,16	-0,23	-0,32	0,03	-0,53
YKBNK	2022	48,38	0,09	4,45	0,89	41,77
	2023	43,42	0,08	3,65	0,90	53,86
	Değişim	-4,96	-0,01	-0,80	0,01	12,09

Tablo'3 verilerine göre, 2023 yılında finansal performans göstergelerindeki değişimler incelendiğinde, işletmelerin çeşitli alanlarda değişen seviyelerde performans gösterdiği tespit edilmiştir.

Tablo'3 verilerinden de görüldüğü gibi, Enka İnşaat (ENKAI) net kâr marjında %19,64 artış ve aktif kârlılıkta %5,07'lik bir artışla önemli bir performans sergilemiştir. Bu durum, şirketin kârlılık potansiyelini artırdığını ve güçlü bir performans ortaya koyduğunu yansıtmaktadır. Doğan Holding (DOHOL) da net kâr marjında %19,07'lik bir artış kaydetmiştir. TAV Havalimanları (TAVHL) ise net kâr marjında %11,41 ve aktif kârlılıkta %2,60 artışla dikkat çekmektedir. Yapı Kredi Bankası (YKBNK) ise özkaynak kârlılığında %12,09'luk bir artışla öne çıkmaktadır, bu veriler şirketin öz kaynaklarını daha etkin bir şekilde kullanarak kârlılığını artırdığını göstermektedir.

Öte yandan, olumsuz performans gösteren şirketler arasında ÇİMSA bulunmaktadır. Şirket, net kâr marjında %26,49'luk ve aktif kârlılıkta %22,69'luk bir düşüş ve özkaynak kârlılığında ise %45,18'lik bir azalma yaşamıştır. Benzer şekilde, Saha Grubu (SAHOL) da net kâr marjında %11,10, aktif kârlılıkta %2,84 ve özkaynak kârlılığında %14,46'lık bir düşüş göstermiştir.

Garanti Bankası, net kâr marjı ve özkaynak kârlılığını genel olarak korurken, aktif devir hızı ve aktif kârlılıkta azalma yaşamıştır. Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları, net kâr marjında ve aktif kârlılıkta önemli bir düşüş kaydederken, özkaynak kârlılığında daha sınırlı bir düşüş

yaşamıştır. Ford Otosan, net kâr marjında ve aktif kârlılıkta artış gösterirken, özkaynak kârlılığında bir azalma yaşamıştır. Koç Holding, net kâr marjı ve aktif kârlılıkta belirgin bir düşüş yaşamış, ancak özkaynak kârlılığında daha az bir azalma göstermiştir.

Türkiye'de Borsa İstanbul sürdürülebilirlik-25 endeksi kapsamında yer alan işletmelerin 2022 yılı Dupont analizi rasyoları olan, net kâr marjı, aktif devir hızı, aktif kârlılığı, borçlanma oranı, özkaynak kârlılık oranları hesaplanarak sektör ortalaması ile kıyaslanmıştır. Sektör ortalamaları için Merkezi Kayıt Kuruluşu (MKK) nezdinde yer alan her bir sektörün (2022 yılı) dönemsel finansal oranları dikkate alınmıştır.

Mali kuruluşlar sektörü içerisinde yer alan bankaların Dupont analizi ve sektör ortalama rasyoları aşağıda Tablo 4'te verilmektedir.

Tablo 4. Türkiye'de BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde Bulunan Mali Kuruluşlar Bankalar Faaliyet Gösteren Şirketlerin, Sektör Ortalamalarıyla Karşılaştırılan Dupont Analiz Rasyoları (2022 Yılı)

Şirketler	Net Kar Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	ROA Aktif Kârlılığı (%)	Borçlanma Oranı (%)	ROE Özkaynak Kârlılığı (%)
AKBANK	53,70	0,10	5,23	86,61	39,08
YKBANK	48,38	0,09	4,45	89,34	41,77
GARANTİ	43,89	0,10	4,49	83,30	38,21
ISCRT	45,01	0,09	4,03	78,19	32,88
Sektör Ort.	3,61	6,51	12,83	81,76	69,37

Tablo 4 incelendiğinde, Tüm bankaların net kâr marjı, sektör ortalamasının önemli ölçüde üstündedir. Bu durum, bankaların kârlılık açısından sürdürülebilirlik endeksi içinde öncü konumda olduğunu göstermektedir. Özellikle Akbank ve Yapı Kredi Bankası gibi özel sermayeli bankalar, yüksek net kâr marjı ile ön plana çıkmaktadır.

Sürdürülebilirlik endeksi içerisinde yer alan bankaların aktif devir hızı sektör ortalamasının oldukça altındadır. Bu durum, bankaların varlıklarını döndürme hızlarının sektör genelinde yavaş olduğunu ve varlık yönetiminde bazı zorluklar yaşadıklarını işaret etmektedir. Aktif kârlılık tüm bankalar için sektör ortalamasının altında bulunmaktadır. Bu durum, bankaların varlıklarının getirisinin sektör genelinde düşük olduğunu ve varlık yönetimlerinin kârlılık açısından etkin olmadığını göstermektedir.

Tüm bankaların borçlanma oranı sektör ortalamasına yakındır. Bu, bankaların borçlanma düzeyinin sektör genelinde düşük olduğunu ve finansal yapılarının sağlam olduğunu göstermektedir. Özkaynak kârlılığı da tüm bankalar için sektör ortalamasının altında bulunmaktadır. Bu, bankaların öz sermayelerinin getirisinin sektör genelinde düşük olduğunu göstermektedir.

Mali Kuruluşlar sektöründe yer alan Holdingler ve Yatırım şirketlerinin Dupont analizi ve Sektör ortalama rasyoları Tablo 5'te verilmektedir.

Tablo 5. Türkiye'de BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde Bulunan Holdingler ve Yatırım Şirketlerinin, Dupont Analizi ve Sektör Ortalama Rasyoları (2022 Yılı)

Şirketler	Net Kâr Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	ROA Aktif Kârlılığı (%)	Borçlanma Oranı (%)	ROE Özkaynak Kârlılığı (%)
DOHOL	15,10	1,09	16,40	44,34	29,47
KCHOL	13,11	0,57	7,47	84,38	47,82
SAHOL	35,14	0,19	6,61	83,93	41,15
SISE	21,12	0,58	12,28	41,98	21,16
TAVHL	11,18	0,22	2,43	72,06	8,69
Sektör Ort.	57,09	0,62	25,38	39,74	44,21

Tablo'5 verileri incelendiğinde, tüm işletmeler net kâr marjı açısından sektör ortalamasının altında performans sergilemektedir. Genel ekonomik durgunluk, yüksek faiz oranları ve holding ve yatırım şirketlerinin aktiflerinde yer alan varlıkların değer kaybetmesi net kâr marjı düşüklüğüne neden olabilmektedir. Aktif devir hızı açısından, Doğan Holding dışında tüm şirketlerin performansı sektör ortalamasının altındadır. Bu durum, varlıkların satış döngüsünün genel olarak sektörde yavaş olduğunu ile açıklanabilir. Ayrıca, Doğan Holding'in sadece bankacılık sektörü ile sınırlı olmayıp enerji, sanayi, medya sektöründe de faaliyet göstermesi aktif devir hızını arttıran önemli bir unsurdur.

Aktif kârlılık açısından da tüm şirketlerin performansı sektör ortalamasının altındadır. Bu da şirketlerin varlıklarını daha etkin bir şekilde kullanma konusunda iyileştirme potansiyeli bulunduğunu işaret etmektedir.

Koç Holding, Sabancı Holding ve TAV Havalimanı şirketlerinin borçlanma oranı sektör ortalamasının oldukça üzerindedir, bu durum şirketin yüksek borçlanma seviyesine işaret eder ve potansiyel riskler taşıyabileceğini göstermektedir. Doğan Holding ve Şişe-Camın borçlanma oranı da sektör ortalamasına yakındır.

Özkaynak kârlılığı açısından, Koç Holding'in performansı sektör ortalamasının oldukça üzerindedir, buna karşılık Sabancı Holding sektör ortalamasına yakındır, diğer tüm şirketler ise ortalamasının altında yer almaktadırlar. Doğan holding gibi Sabancı holding de bankacılık sektörünün yanında enerji, çimento, sanayi sektörlerinde de yer almaktadır. Özellikle günümüzde enerji sektörüne talebin hızla artması ve buna bağlı yatırımların yüksek sermaye gerektirmesi bu şirketlerin öz kaynaklarını güçlü kılan önemli unsurdur.

BİST Sürdürülebilirlik endeksinde yer alan ve imalat sektörü/ metal eşya makine elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektöründe faaliyet gösteren şirketler için hesaplanan Dupont analizi ve sektör ortalama rasyoları Tablo 6'da verilmektedir.

Tablo 6. Türkiye'de BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde Bulunan İmalat Sektörü/ Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar ve Ulaşım Araçları Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketlerin, Dupont Analizi ve Sektör Ortalama Rasyoları (2022 Yılı)

Şirketler	Net Kâr Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	ROA Aktif Kârlılığı (%)	Borçlanma Oranı (%)	ROE Özkaynak Kârlılığı (%)
ARCLK	3,53	1,01	3,57	79,50	17,42
FROTO	10,83	1,79	19,38	77,72	86,97
TOASO	12,82	1,65	21,21	71,98	75,68
TTRAK	13,61	1,58	21,54	73,63	81,66
VESTL	1,90	0,93	1,76	79,01	8,40
Sektör Ort.	14,46	1,28	17,98	56,87	42,91

Tablo 6 verilerine göre, tüm işletmeler sektör ortalamasının altında net kâr marjına sahiptirler. Arçelik ve Vestel ise sektör ortalamasının daha da altında kendilerine yer bulabilmektedirler. İmalat sektörü, karakteristik olarak ticari alacak, stok ve duran varlıklı bir yapıya sahiptir, ayrıca sektörde yer alan hammadde, girdi maliyetlerindeki artışlar ve yüksek rekabet ortamı şirketlerin kâr marjlarının düşmesine neden olabilmektedir. Ford Otomotiv, Tofaş ve Türk Traktörün aktif devir hızı ve aktif kârlılığı sektör ortalamasının üzerindedir. Bu durum, sektörde yer alan şirketlerin sürdürülebilirlik projeleri kapsamında yaptıkları AR-GE çalışmaları ve teknolojik yeniliklere yaptıkları yatırımlarla üretimde verimliliğin artması ile açıklanabilir.

Arçelik ve Vestel şirketlerinin aktif devir hızı ve aktif kârlılıkları sektör ortalamasına göre oldukça düşüktür. Sektörde yer alan tüm firmaların borçlanma oranı, sektör ortalamasının üstündedir. İmalat sektöründe hammadde fiyatlarında meydana gelen artış ve döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalar işletmelerin maliyetlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum, işletmelerin stok bekleme ve alacak tahsil etme sürelerine göre nakit ihtiyaçları ortaya çıkabilmekte ve faaliyetlerin finansmanına yönelik yabancı kaynak ihtiyacını da artırmaktadır. Ford Otomotiv, Tofaş Traktör, Türk Traktör sektör ortalamasının üzerinde özkaynak kârlılığına sahiptir, bu verilere göre söz konusu şirketlerin etkin bir özkaynak yönetimine sahip olduğu ifade edilebilir. Arçelik ve Vestel özkaynak kârlılığında sektör ortalamasının oldukça altındadır. Özkaynak kârlılığını etkileyen önemli unsurlardan birisi öz kaynakların azalmasıdır. İşletmelerde sermaye birikiminin genellikle yetersiz olması işletmelerin borçlanma taleplerini artırmakta bu ise özkaynak kârlılığını olumsuz etkilemektedir.

İmalat/taş ve toprağa dayalı sektörde faaliyet gösteren şirketlerin Dupont analizi ve sektör ortalama rasyoları aşağıda Tablo 7'de verilmektedir.

Tablo 7. Türkiye'de BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde Bulunan İmalat/Taş ve Toprağa Dayalı Sektörde Faaliyet Gösteren Şirketlerin, Dupont Analizi ve Sektör Ortalama Rasyoları (2022 Yılı)

Şirketler	Net Kâr Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	ROA Aktif Kârlılığı (%)	Borçlanma Oranı (%)	ROE Özkaynak Kârlılığı (%)
CIMSA	41,51	0,74	30,71	47,33	58,31
Sektör Ort.	14,82	1,34	21,81	50,36	43,85

Tablo 7 verilerine göre, Çimsa Çimento Sanayi ve Ticaret'in net kâr marjı, sektör ortalamasının oldukça üzerindedir. Bu durum, şirketin satış gelirlerinden elde ettiği kârın sektördeki diğer rakiplerine kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Çimsa Çimento Sanayi ve Ticaret'in aktif devir hızı, sektör ortalamasının altındadır. Bu durum, şirketin varlıklarını ne kadar hızlı döndürdüğünü ve işletme sermayesini ne kadar etkili bir şekilde yönettiğini göstermektedir. Düşük bir aktif devir hızı, aynı zamanda varlıkların etkin kullanılmadığına veya işletme döngüsünün yavaşladığına işaret etmektedir.

Çimsa Çimento Sanayi ve Ticaret'in aktif kârlılığı, sektör ortalamasının üzerindedir. Söz konusu veri şirketin varlıklarını ne kadar verimli bir şekilde kullandığını ve işletme faaliyetlerinden elde ettiği kârlılığın sektör ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir. Şirketin borçlanma oranı, sektör ortalamasına yakındır. Çimsa Çimento Sanayi ve Ticaret'in özkaynak kârlılığı, sektör ortalamasının üzerindedir. Söz konusu kârlılığın yüksekliği şirketin öz kaynaklarını ne kadar etkin bir şekilde kullandığını ve öz kaynaklarından elde ettiği kârlılığın sektör ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir. Bu durum, şirketin güçlü bir mali yapı ve etkin bir risk yönetimine sahip olduğuna işaret etmektedir.

İmalat/ana metal sanayi sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin hesaplanan Dupont analizi ve Sektör ortalama rasyoları aşağıda Tablo 8'de verilmektedir.

Tablo 8: Türkiye'de BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde Bulunan İmalat/Ana Metal Sanayi Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketlerin, Dupont Analizi ve Sektör Ortalama Rasyoları (2022 Yılı)

Şirketler	Net Kâr Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	ROA Aktif Kârlılığı (%)	Borçlanma Oranı (%)	ROE Özkaynak Kârlılığı (%)
EREGL	14,60	0,73	10,67	32,15	15,72
Sektör Ort.	8,45	1,47	11,78	55,05	28,94

Tablo 8 verilerine göre, Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları'nın net kâr marjı, sektör ortalamasının üzerindedir. Bu durum, şirketin satış gelirlerinden elde ettiği kârın sektördeki diğer rakiplerine kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları'nın aktif devir hızı, sektör ortalamasının oldukça altındadır. Bu oran, şirketin varlıklarını ne kadar etkin bir şekilde döndürdüğünü ve işletme sermayesini ne kadar verimli bir şekilde kullandığını ifade etmektedir.

Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları'nın aktif kârlılığı, sektör ortalamasına yakındır. Bu durum, şirketin varlıklarını ne kadar verimli bir şekilde kullandığını ve işletme faaliyetlerinden elde ettiği kârlılığın sektör ortalamasına yakın olduğunu göstermektedir. Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları'nın borçlanma oranı, sektör ortalamasının oldukça altındadır. Bu, şirketin borçlanma seviyesinin düşük olduğunu ve daha az borçlanma riski taşıdığını gösterir. Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları'nın özkaynak kârlılığı ise sektör ortalamasının altındadır. Bu, durum, demir-çelik sektörünün oldukça rekabetçi bir sektör olması, sektörde kullanılan hammadde ve enerji fiyatlarının oldukça değişken olması ve sektörde teknolojik gelişmelerin yeni yatırımların yapılmasını zorunlu kılması özkaynak kârlılığını olumsuz yönde etkileyen unsurlarla açıklanabilir.

İmalat/kimya ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin Dupont analizi ve sektör ortalama rasyoları Tablo 9'da verilmektedir.

Tablo 9. Türkiye'de BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde Bulunan İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik Ve Plastik Ürünler Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketlerin, Dupont Analizi ve Sektör Ortalama Rasyoları (2022 Yılı)

Şirketler	Net Kâr Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	ROA Aktif Kârlılığı (%)	Borçlanma Oranı (%)	ROE Özkaynak Kârlılığı (%)
PETKİM	13,38	0,89	11,97	65,13	34,34
Sektör Ort.	17,03	1,27	21,47	48,03	43,58

Tablo 9'da görüldüğü gibi, Petrokimya Holding'in net kâr marjı, sektör ortalamasının altındadır. Bu sektörde girdi maliyetleri yüksek ve yoğun rekabet ortamı söz konusudur. Bu durum, şirketin satış gelirlerinden elde ettiği karın sektör ortalamasının altında olduğunu göstermektedir. Petkim Petrokimya Holding'in aktif devir hızı da sektör ortalamasının altındadır. Bu, şirketin varlıklarını ne kadar etkin bir şekilde döndürdüğünü göstermektedir.

Petrokimya Holding'in aktif kârlılığı da sektör ortalamasının altındadır. Bu olumsuzluk, şirketin net kâr marjının ve aktif devir hızının sektör ortalamasının altında olmasıyla açıklanabilir. Ayrıca, Petkim'in ürettiği ürünlerin hammaddeleri olan petrokimyasalların fiyatlarının dünya piyasalarında sürekli dalgalanması, yurt içi ve yurt dışında rekabetin artması üretim maliyetlerinin artması kâr marjlarının düşmesine neden olabilmektedir.

Petrokimya Holding'in borçlanma oranı, sektör ortalamasının üzerindedir. Yüksek borçlanma oranı, şirketin finansal risk altında olabileceğini göstermektedir. Şirketin enerji verimliliği ve ürün kalitesindeki performansı artırmak adına yaptıkları dijital dönüşüm ve sürdürülebilirlik projeleri maliyetlerinin yüksek olması yatırımların finansmanında yabancı kaynak kullanımını artmasına neden olabilmektedir. Ayrıca genellikle siparişe dayalı üretim gerçekleşmesi finansman ihtiyacının artmasına neden olana bir diğer önemli unsurdur.

Petrokimya Holding'in özkaynak kârlılığı da sektör ortalamasının altındadır. Bu olumsuzluğun ortaya çıkmasında özellikle artan rekabete bağlı olarak yüksek üretim maliyetleri dönem net karının azalmasına veya yeni yatırımların yabancı kaynaklarla finansmanı beraberinde özkaynak maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır.

Toptan ve perakende ticaret sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin hesaplanan Dupont analizi ve sektör ortalama rasyoları aşağıda verilen Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10: Türkiye'de BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde Bulunan Toptan ve Perakende Ticaret Perakende Ticaret Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketlerin, Dupont Analizi ve Sektör Ortalama Rasyoları (2022 Yılı)

Şirketler	Net Kâr Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	ROA Aktif Kârlılığı (%)	Borçlanma Oranı (%)	ROE Özkaynak Kârlılığı (%)
BIMAS	5,52	2,28	12,61	60,72	32,11
DOAS	16,78	2,26	37,98	43,35	67,04
MGROS	3,46	2,05	7,08	88,77	63,08
Sektör Ort.	7,96	2,53	14,71	58,99	64,99

Tablo 10 incelendiğinde, BİM Birleşik Mağazalar ve Migros Ticaret'in net kâr marjı sektör ortalamasının altında bulunmaktadır. Bu durum, şirketlerin satış gelirlerinin maliyetlerine göre daha az net kar elde ettiğini gösterirken, Doğaş Kelebek Mobilya ise sektör ortalamasının üzerinde bir net kâr marjına sahiptir. Doğaş Kelebek mobilya, sektörde güçlü

bir finansal yapıya sahip olduğu ve son dönemde AR-GE'ye yapmış olduğu hibrit teknolojiyi üretim tekniklerinde kullanmasının üretim maliyetlerini azalttığı söylenebilir.

Tüm şirketlerin aktif devir hızı sektör ortalamasının altında bulunmaktadır. Bu, varlıkların döngü süresinin sektör ortalamasının altında olduğunu ve şirketlerin varlıklarını etkin bir şekilde kullanmadığını göstermektedir. Ayrıca bu sektörde, satışların genellikle vadeli yapılması uzun süreli alacak tahsil süresi firmalar aleyhine sonuçlanmakta ve sermaye ihtiyacını doğurmaktadır.

Aktif kârlılık oranları incelendiğinde, Doğtaş Kelebek Mobilya sektör ortalamasının oldukça üzerinde, BİM Birleşik Mağazalar ve Migros Ticaret aktif kârlılık oranı ise sektör ortalamasının altında bulunmaktadır. Bu durum, şirketlerin varlıklarının getirisinin düşük olduğunu ifade etmektedir. Doğtaş Kelebek mobilyanın net kâr marjının yüksek olması aktif kârlılığı da olumlu etkilemiştir.

Borçlanma oranları incelendiğinde, Migros Ticaret'in borçlanma oranında sektör ortalamasının oldukça üzerinde bulunmaktadır. Diğer iki şirket ise borçlanma oranı açısından sektör ortalamasına yakındır. Migros Ticaretin, son yıllarda yatırımlarını arttırarak yeni şubeler açması yabancı kaynak ihtiyacını arttırmıştır. Nitekim 2022 Sürdürülebilirlik raporunda, ortalama her gün bir mağaza açarak yıl içinde toplam 367 yeni mağaza açtıklarını, toplam 2.908 mağazaya ulaştığını ve çevrimiçi hizmet veren mağaza sayısının artarak (956 adet) güçlü büyüme kaydedildiği ifade edilmiştir (Migros, 2022: 4).

Doğtaş Kelebek Mobilya ve Migros Ticaret'in özkaynak kârlılık oranı sektör ortalamasına yakın iken BİM Birleşik Mağazaları sektör ortalamasının altında yer almaktadır. Bunun nedeni, BİM Birleşik Mağazalar, düşük fiyat politikası uygulamasına bağlı olarak yüksek satış hacimleri şirketin cirosunu arttırırken kar marjlarını azaltabilir. Yeni mağazalar için kaynak ihtiyacının olması özkaynak kârlılığını da olumsuz etkilemektedir.

Ulaştırma ve depolama sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin Dupont analizi ve sektör ortalama rasyoları Tablo 11'de verilmektedir. **Tablo 11:** Türkiye'de BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde Bulunan Ulaştırma ve Depolama Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketlerin, Dupont Analizi ve Sektör Ortalama Rasyoları (2022 Yılı)

Şirketler	Net Kâr Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	ROA Aktif Kârlılığı (%)	Borçlanma Oranı (%)	ROE Özkaynak Kârlılığı (%)
PGSUS	16,62	0,45	7,41	81,16	39,35
THYAO	15,24	0,54	8,20	68,64	26,14
Sektör Ort.	13,63	0,73	12,16	57,19	32,62

Tablo 11 verilerine göre, Pegasus ve Türk Havayollarının net kâr marjı, sektör ortalamasının üzerindedir. Bu durum, her iki şirketin de satış gelirlerinin maliyetlerine göre daha yüksek net kâr elde ettiğini göstermektedir. Ancak, her iki şirketin de aktif devir hızı sektör ortalamasının altındadır. Bu oranlar, şirketlerin varlıklarını daha yavaş bir hızda döndürdüğünü ve varlıklarını etkin bir şekilde kullanmadığını göstermektedir.

Pegasus ve Türk Hava Yollarının aktif kârlılığı sektör ortalamasının altındadır. Ulaşım ve depolama sektöründe yüksek sabit maliyetlerin olması, ulaşım ve depolama döngülerinin uzun süre olması, teknolojik değişimler ve artan rekabet aktif devir hızını azaltan unsurlardandır.

Her iki şirketin de borçlanma oranı sektör ortalamasının üzerindedir. Ulaşım sektöründe altyapı, araçlar ve ekipman gibi unsurların yüksek maliyetli olması, yakıt fiyatlarındaki

dalgalanmalar firmaların borçlanma maliyetlerini olumsuz etkileyebilmektedir. Türk Hava Yolları 2022 Sürdürülebilirlik raporuna göre 2022 yılında 5,5 Milyar ABD Doları yatırım yapmış ve aynı yıl içinde filolarına toplam 2.111 milyon ABD doları değerinde 31 adet yeni sipariş uçak katıldığı beyan edilmiştir (THY, 2022: 10). Pegasus 2022 Sürdürülebilirlik raporuna göre, 2022 yılında, yolcu sayısının 2021 yılına göre %34 arttığını, 57 adet A320NEO ve 18 adet A321NEO tipi uçaktan oluşan 75 adedi kesin ve buna ilave 25 adedi opsiyonlu olacak şekilde toplam 100 adet yeni uçağı kapsayan bir sipariş verdiğini belirtmiştir (Pegasus, 2022: 16).

Pegasus özkaynak kârlılığı sektör ortalamasının üzerinde iken Türk Hava Yollarının ise sektör ortalamasının altındadır. Bu oranlar, Pegasus' un öz sermaye getirisinin yüksek olduğunu ve yatırımcıların sermayelerini etkin bir şekilde kullandığını göstermektedir. Türk hava yolları ise, son yıllarda filosunu genişleterek altyapısını güçlendirmek için birçok yatırımda bulunması, özkaynak kârlılığını düşürmüştür.

Bilgi ve iletişim/ telekomünikasyon sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin Dupont analizi ve sektör ortalama rasyoları Tablo 12'de verilmektedir. **Tablo 12:** Türkiye'de BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde Bulunan Bilgi ve İletişim/Telekomünikasyon Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketlerin, Dupont Analizi ve Sektör Ortalama Rasyoları (2022 Yılı)

Şirketler	Net Kâr Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	ROA Aktif Kârlılığı (%)	Borçlanma Oranı (%)	ROE Özkaynak Kârlılığı (%)
TCELL	20,51	0,53	10,91	69,49	35,77
Sektör Ort.	14,56	0,66	9,40	72,38	32,76

Tablo 12'deki verilere göre, Turkcell'in net kâr marjı sektör ortalamasının üzerindedir, bu durum şirketin satış gelirlerinden elde ettiği karın sektör ortalamasından daha yüksek olduğunu göstermektedir. Turkcell'in aktif devir hızı sektör ortalamasının altındadır, bu ise şirketin varlıklarını sektör ortalamasına göre daha yavaş bir şekilde döndürdüğünü ve varlık yönetiminde iyileştirme fırsatları bulunduğunu göstermektedir. Turkcell'in aktif kârlılığı sektör ortalamasının üzerindedir, bu durum şirketin varlıklarını daha etkin bir şekilde kullanabildiğini ve kârlılığını artırdığını göstermektedir.

Turkcell'in borçlanma oranı sektör ortalamasının altındadır, bu oran şirketin finansmanını daha az borç kullanarak sağladığını ve finansal riski azaltmak için daha dengeli bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Turkcell'in özkaynak kârlılığı sektör ortalamasının üzerindedir, bu durum şirketin öz sermaye getirisinin sektör ortalamasından daha yüksek olduğunu ve öz sermaye kaynaklarını daha etkin bir şekilde kullandığını göstermektedir.

Elektrik gaz ve su/elektrik gaz ve buhar sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin Dupont analizi ve sektör ortalama rasyoları aşağıda Tablo 13'de verilmektedir.

Tablo 13: Türkiye'de BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde Bulunan Elektrik Gaz Ve Su/Elektrik Gaz Ve Buhar Faaliyeti Gösteren Şirketlerin, Dupont Analizi ve Sektör Ortalama Rasyoları (2022 Yılı)

Şirketler	Net Kâr Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	ROA Aktif Kârlılığı (%)	Borçlanma Oranı (%)	ROE Özkaynak Kârlılığı (%)
ENJSA	17,17	1,43	24,49	63,55	67,21
Sektör Ort.	33,53	0,68	16,45	49,62	31,64

Tablo 13 verilerine göre, Enerjisa Enerji Şirketi'nin net kâr marjı açısından sektör ortalamasının altında yer almaktadır. Aktif devir hızı bakımından, Enerjisa Enerji'nin aktif devir hızı sektör ortalamasının üzerindedir, bu da şirketin varlıklarını daha hızlı bir şekilde döndürdüğünü ve varlık yönetimi açısından etkin bir performans sergilediğini gösterebilir. Enerjisa Enerji'nin aktif kârlılığı sektör ortalamasının üzerindedir. Bu durum, şirketin varlıklarını daha etkin bir şekilde kullanabildiğini ve kârlılığını artırabildiğini göstermektedir. Enerji sektörü tekelleşme veya oligopol pazarın yoğun olduğu bir sektördür. Nitekim hızla artan talep ve buna bağlı olarak yatırım gereksinimi nedeniyle hem ulusal hem de uluslararası yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Ancak, yüksek sermaye yatırımı ve özel bilgi birikimi gerektiren bir sektör olması yeni firmaların sektöre girmesini zorlaştırırken mevcut firmaların daha fazla kâr elde etmesini sağlamaktadır.

Enerjisa Enerji'nin borçlanma oranı sektör ortalamasının üzerindedir. Bu oran, şirketin finansmanını daha fazla borç kullanarak sağladığını göstermektedir. Nitekim Enerjisa, 2022 Sürdürülebilirlik Raporunda yeşil enerji ve enerji verimliliği sağlayan ayrıca elektrikli ve verimliliği yüksek araçların yaygınlığını artırmak amacıyla eşarj uygulamalarına yatırım yaparak 2022 yılsonu itibarıyla 422 halka açık noktada, 788 şarj soketi ile Türkiye'nin ilk ve en hızlı elektrikli araç istasyon ağı konumunda olduğu belirtilmiştir (Enerjisa, 2022: 18).

Özkaynak açısından, Enerjisa Enerji Şirketi'nin kârlılığı sektör ortalamasının üzerindedir. Bu, şirketin öz sermaye getirisinin sektör ortalamasından daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca finansal açıdan güçlü olan şirketin güçlü yabancı ortaklık kurabilme yeteneğine sahip olması, devletin enerji depolama konusunda teşvik edici politikaları öz sermaye kaynaklarını daha etkin bir şekilde kullandığını göstermektedir.

İnşaat ve bayındırlık/İNŞAAT ve bayındırlık işleri sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin Dupont analizi ve sektör ortalama rasyoları aşağıda Tablo 14'de verilmektedir.

Tablo 14: Türkiye'de BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde Bulunan İnşaat ve Bayındırlık/İNŞAAT ve Bayındırlık İşleri Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketlerin, Dupont Analizi ve Sektör Ortalama Rasyoları (2022 Yılı)

Şirketler	Net Kâr Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	ROA Aktif Kârlılığı (%)	Borçlanma Oranı (%)	ROE Özkaynak Kârlılığı (%)
ENKAI	17,17	1,43	24,49	63,55	67,21
Sektör Ort.	112,79	0,54	30,34	47,47	53,11

İNŞAAT sektörü, sektörün büyük ölçüde yerli sanayiye dayanması, başta imalat sektörü olmak üzere diğer sektörlerle sıkı bir ilişkisinin bulunması nedeniyle Türkiye ekonomisinin lokomotif sektörleri arasında yer almaktadır. 2022 yılında Türkiye'de meydana gelen döviz

kurundaki değişiklikler ile inşaat maliyetlerindeki artışlar, karşılaşılan politik riskler, geleceğe yönelik belirsizlikler sektörde daralmaya neden olmuştur.

Tablo 14 verilerine göre, Enka İnşaat ve Sanayi'nin net kâr marjı sektör ortalamasının oldukça altındadır. Bu durum, şirketin satış gelirlerinden elde ettiği kârın sektör ortalamasının oldukça altında olduğunu göstermektedir. Ayrıca inşaat sektöründe yer alan birçok firma olması ile artan rekabet, inşaat-işçilik maliyetlerinin yüksek olması ve inşaat projelerinin uzun sürmesi nedeniyle alacak tahsil sürelerinin uzun olması ile açıklanabilir.

Enka İnşaat ve Sanayi'nin aktif devir hızı sektör ortalamasının üzerindedir, bu da şirketin varlıklarını daha hızlı bir şekilde döndürdüğünü ve varlık yönetimi açısından etkin bir performans sergilediğini göstermektedir. Ancak, Enka İnşaat ve Sanayi'nin aktif kârlılığı sektör ortalamasının altındadır. Bu durum, şirketin varlıklarını daha etkin bir şekilde kullanmadığını ve kârlılığını artırmak için iyileştirme alanı olduğunu göstermektedir.

Enka İnşaat ve Sanayi'nin borçlanma oranı sektör ortalamasının oldukça üzerindedir. Bu, şirketin finansmanını daha yüksek borç kullanarak sağladığını göstermektedir. Enflasyona ve döviz kuru artışına bağlı inşaat maliyetlerindeki artışlar firmaların gayrimenkul projelerine başlarken yüksek sermaye ihtiyacına neden olabilmektedir.

Özkaynak kârlılığı bakımından ise, Enka İnşaat ve Sanayi sektör ortalamasının üzerindedir. Bu, şirketin öz sermaye getirisinin sektör ortalamasından daha yüksek olduğunu ve kaynaklarını daha etkin bir şekilde kullandığını göstermektedir.

Dupont analiz sonuçlarına göre, Bist-Sürdürülebilir-25 Endeksinde yer alan tüm bankalar (Akbank, Yapı Kredi Bankası, Garanti ve İş Bankası) yüksek net kâr marjlarına sahiptir. Aktif devir hızları ve aktif kârlılığı sektör ortalamasının altında olsa bile özkaynak kârlılıkları ve borçlanma oranları yüksektir. Endekste yer alan holding ve yatırım şirketlerinin net kâr marjı, bankacılık sektöründe faaliyet gösterenlerin aksine sektör ortalamasının altında performans sergilemektedir. Bunun nedeni, holdinglerin farklı sektörlerde de faaliyette bulunması ve faaliyette bulunduğu sektörlerle bağlı farklı risklere maruz kalmasıdır. Özkaynak kârlılıkları sektör ortalamasının üzerinde olan şirket ise Koç holdingdir. İmalat Sektörü/ Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar ve Ulaşım Araçları sektöründe faaliyet gösteren Ford Otomotiv, Tofaş Traktör, Türk Traktör, Vestel ve Arçelik işletmelerinin net kar marjı sektör ortalamasının altında, aktif devir hızı ve aktif kârlılıkları sektör ortalamasının üzerindedir (Arçelik ve Vestel hariç). Arçelik ve Vestel şirketlerinin aktif kârlılığının düşük olması şirketlerin net kâr marjı ve aktif devir hızı oranlarının düşük olmasıyla açıklanabilir. Aynı sektörde yer alan tüm firmaların borçlanma oranı, sektör ortalamasının üstünde olmasına rağmen Ford Otomotiv, Tofaş Traktör, Türk Traktör sektör ortalamasının üzerinde özkaynak kârlılığına sahiptir (Arçelik ve Vestel hariç). Taş ve Toprağa Dayalı Sektörde faaliyet gösteren Çimsa'nın yüksek net kâr marjı ve aktif kârlılığı, şirketin başarılı bir performans gösterdiğini gösterir. Ana Metal Sanayi Sektöründe yer alan Ereğli Demir ve Çelik'in net kâr marjı sektör ortalamasının üzerindedir, ancak diğer performans ölçütleri ortalamasının altındadır. Kimya ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektöründe faaliyet gösteren Petkim'in net kâr marjı sektör ortalamasının altında kalsa da, borçlanma oranı ve özkaynak kârlılığı oldukça sektör ortalaması üzerindedir. Ulaştırma ve Depolama Sektöründe faaliyet gösteren Pegasus ve Türk Hava Yolları'nın yüksek borçlanma oranı olmasına rağmen yüksek net kâr marjları ve özkaynak kârlılıkları, şirketlerin karlı faaliyetler yürüttüğünü gösterir. Bilgi ve İletişim/ Telekomünikasyon Sektöründe Faaliyet Gösteren Turkcell'in yüksek net kâr marjı, aktif kârlılığı sektör ortalamasının üzerindedir, şirketin kârlılığını yansıtmaktadır. Elektrik Gaz ve Su/Elektrik Gaz ve Buhar sektöründe faaliyet gösteren Enerjisa Enerji'nin yüksek net kâr marjı ve özkaynak kârlılığı, şirketin

finansal olarak sağlam olduğunu göstermektedir. İnşaat ve Bayındırlık İşleri Sektöründe yer alan Enka İnşaat'ın net kâr marjı sektör ortalamasının altında olsa bile özkaynak kârlılığı, şirketin kârlı bir şekilde faaliyet gösterdiğini ifade etmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde, ekonomik kalkınmanın yanı sıra çevrenin korunması ve sosyal refahın sağlanması gibi unsurların önemi giderek artmaktadır. Bu nedenle, sürdürülebilir kalkınma kavramı büyük bir dikkatle ele alınmakta, ulusal ve uluslararası düzeyde birçok politika belirleyici tarafından benimsenmektedir. Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyümenin yanı sıra çevresel ve sosyal etkileri de dikkate alan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Sürdürülebilirlik endeksi bu doğrultuda, bir ülkenin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine doğru ilerlemesini değerlendirmek ve izlemek için önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Bu endeks, ekonomik kalkınma, sosyal refah ve çevrenin korunması gibi geniş kapsamlı unsurları içerir ve politika yapıcılar için bir kılavuz niteliği taşımaktadır. Politika belirleyiciler, bir ülkenin endekste ki konumunu diğer ülkelerle karşılaştırarak, iyileştirilmesi gereken alanları belirleyebilmekte ve sürdürülebilirlik çabalarının etkinliğini değerlendirebilmektedirler.

Ayrıca, sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletmelerin çevresel, sosyal ve yönetim alanlarında gösterdikleri ilerleme, sürdürülebilir kalkınma ve yeşil dönüşüm girişimlerini desteklemekte ve aynı zamanda finansal performanslarını etkilemektedir. Bu nedenle, işletmelerin sürdürülebilirlik alanında gösterdikleri ilerleme, hem toplumsal hem de ekonomik açıdan önemli bir rol oynamaktadır.

Sermaye piyasalarının önemi, ekonomik büyüme ve istikrar için temel bir gerekliliktir. Bu piyasalarda faaliyet gösteren şirketler, ortaklar, potansiyel yatırımcılar ve diğer ilgili paydaşlar, yatırımlarının getirisini anlamak ve işletmelerin kârlılık durumunu değerlendirmek istemektedirler. Bu amaçla, yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biri de Dupont analizidir. Bu çalışmada, Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik 25 Endeksi'nde yer alan işletmelerin 2022 ve 2023 mali verileri kullanılarak Dupont Analizi uygulanmıştır. Bu analiz kapsamında temel oranlar ve bu oranların bileşenleri sistematik olarak hesaplanmış, sektör için ortalama değerler belirlenmiş ve elde edilen sonuçların zaman içindeki değişimi incelenerek yorumlanmıştır.

Dupont analizi sonuçlarına göre, bankacılık sektöründeki işletmelerin 2023 yılı net kâr marjlarının 2022'ye göre düşme eğiliminde olmasına rağmen, 2022'deki performanslarının sektör ortalamasının üzerinde olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, bankaların kârlılık açısından sektörde öncü konumda olduğunu yansıtmaktadır. Özellikle, Akbank ve Yapı Kredi Bankası gibi özel sermayeli bankaların yüksek net kâr marjıyla dikkat çektiği belirlenmiştir. Genel olarak, bankaların finansal performansı incelendiğinde, net kâr marjı açısından sektörde lider oldukları ancak varlık yönetimi ve kârlılık açısından bazı zorluklarla karşı karşıya oldukları görülmüştür.

Holdings ve yatırım işletmelerindeki net kâr marjlarının 2022 sektör ortalamasının altında olduğu tespit edilmiştir, ancak her işletmenin 2022-2023 yılları arasındaki değişim oranı farklılık göstermektedir. Bu düşüşte genel ekonomik durgunluk, yüksek faiz oranları ve aktiflerdeki değer kaybının etkili olduğu değerlendirilmektedir. Özkaynak kârlılığı açısından, Koç Holding'in performansı sektör ortalamasının üzerindeyken, diğer tüm şirketlerin ortalamasının altında olduğu görülmüştür.

İmalat sektöründe, özellikle metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları alanında faaliyet gösteren işletmelerin net kar marjlarının sektör ortalamasının altında olduğu

belirlenmiştir. Bazı işletmelerin faaliyet ve diğer giderlerdeki artışlar ve zarar etmeleri nedeniyle özkaynak kârlılıklarının düştüğü gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, bazı işletmelerin özkaynak kârlılığının sektör ortalamasının üzerinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İmalat sektöründeki bazı işletmelerin, net kar marjlarının 2023'te düşme eğilimine rağmen 2022'de sektör ortalamasının üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, şirketin öz kaynaklarını etkin bir şekilde kullandığını ve kârlılığının sektör ortalamasının üzerinde olduğunu yansıtmaktadır.

Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları gibi diğer işletmelerin net kâr marjları 2023'te düşme eğilimi gösterse de 2022'de sektör ortalamasının üzerinde olduğu belirlenmiştir. Ancak, özkaynak kârlılığı açısından sektör ortalamasının altında kaldıkları görülmüştür. Bu durum, demir-çelik sektörünün rekabetçi yapısı ve teknolojik gelişmelerin özkaynak kârlılığını olumsuz etkilediği şeklinde yorumlanmaktadır. Petkim gibi kimya, ilaç, petrol, lastik ve plastik ürünler sektöründeki işletmelerin net kâr marjlarının sektör ortalamasının altında olduğu belirlenmiştir. Özkaynak kârlılığının düşük olmasının nedenlerinden biri, artan rekabet ve yüksek üretim maliyetleridir.

Toptan ve perakende ticaret sektöründe faaliyet gösteren Doğtaş Kelebek Mobilya'nın net kâr marjlarının sektör ortalamasının üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Ancak, aktif devir hızlarının sektör ortalamasının altında olması, varlıklarını etkin bir şekilde kullanamadıklarını göstermektedir. Ulaştırma ve depolama sektöründe faaliyet gösteren Pegasus ve Türk Hava Yolları'nın net kâr marjlarının artma eğiliminde olduğu ve sektör ortalamasının üzerinde olduğu belirlenmiştir. Ancak, Türk Hava Yolları'nın özkaynak kârlılığının sektör ortalamasının altında olduğu gözlemlenmiştir.

Bilgi ve iletişim sektöründe faaliyet gösteren Turkcell'in net kâr marjlarının düşme eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Ancak, özkaynak kârlılığının sektör ortalamasının üzerinde olduğu belirlenmiştir. Enerjisa Enerji Şirketi gibi elektrik, gaz ve su sektöründeki işletmelerin net kar marjlarının düşme eğiliminde olduğu ancak özkaynak kârlılığının sektör ortalamasının üzerinde olduğu belirlenmiştir. İnşaat ve bayındırlık işleri sektöründeki Enka İnşaat gibi işletmelerin net kar marjlarında artış ve özkaynak kârlılıklarında sektör ortalamasının üzerinde performans sergilediği tespit edilmiştir.

Holding ve yatırım işletmelerinin net kar marjlarının 2022 sektör ortalamasının altında olduğu ve özkaynak kârlılığının da genellikle ortalamanın altında olduğu belirtilmektedir. Bu durum, literatürdeki bazı çalışmalardaki bulgularla da uyumlu görünmektedir. Örneğin, Daver ve Küçükkocaoğlu (2019) çalışması, Türk bankacılık sektöründeki kamu sermayeli mevduat bankalarının rakiplerinden daha iyi performans gösterdiğini göstermektedir. İmalat sektöründe, özellikle metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları alanında faaliyet gösteren işletmelerin net kâr marjlarının sektör ortalamasının altında olduğu ve özkaynak kârlılıklarının düşüş eğiliminde olduğu belirtilmektedir. Bu bulgular, literatürdeki bazı çalışmalardaki sonuçlarla uyumlu görünmektedir. Örneğin, Çakalı (2021) çalışması, imalat sektöründeki firmaların net kâr marjlarının sektörler arasında farklılık gösterdiğini tespit etmiştir. Diğer sektörlerde de benzer şekilde, işletmelerin net kâr marjları ve özkaynak kârlılıkları üzerinde farklı etkilerin olduğu ve bazı sektörlerin öne çıktığı görülmektedir. Bu durum, literatürdeki çalışmalardaki çeşitli sektörlerle yönelik analizlerle paralellik göstermektedir. Örneğin, Listiarti, Pratiwi ve Trimulyani (2022) çalışması, Endonezya'daki ulaşım ve lojistik sektöründeki firmaların performansındaki değişiklikleri incelemiş ve belirli şirketlerin Covid-19 pandemisi öncesinde ve sırasında performans farklılıkları yaşadığını tespit etmiştir.

Tüm bu analiz sonuçları bir bütün olarak ele alındığında sürdürülebilirlik endeksi 25 içerisinde yer alana şirketlere yönelik alınabilecek politika önerileri şu şekilde ifade edilebilir. Bankacılık sektöründe, varlık yönetimi ve kârlılık stratejilerinin güçlendirilmesi için öncelikli olarak risk yönetimi ve dijitalleşme önem taşımaktadır. Sektördeki şirketlerin uzun vadeli sürdürülebilirliklerini sağlamak için bu bir zorunluluk olarak görünmektedir. Holding ve yatırım şirketleri, ekonomik dalgalanmalara karşı hazırlıklı olabilmek için risk yönetimini güçlendirmelidirler. Bu sayede kriz dönemlerinde sürdürülebilirliklerini korumalarına yardımcı olacaktır. İmalat sektöründe, maliyetleri azaltmak ve verimliliği artırmak için teknolojiye yatırım yapılması gerekmektedir. Bu, sadece şirketlerin rekabet güçlerini artırmakla kalmayıp aynı zamanda çevresel etkileri de azaltmakta ve sürdürülebilirliklerini artırmaktadır. Toptan ve perakende ticaret sektöründe, tedarik zinciri yönetimi ve dijitalleşme önceliklidir. Bu sayede şeffaflık artmakta, atık miktarları azalmakta ve sürdürülebilirlik açısından daha güçlü bir temel oluşturmaktadır. Ulaştırma ve depolama sektöründe, lojistik süreçlerin optimize edilmesi ve enerji verimliliğinin artırılması önemlidir. Bunun gerçekleştirilebilmesi hem maliyetleri azaltmakta hem de çevresel etkileri en aza indirebilmektedir. Diğer sektörlerde, iş süreçlerinin yeniden yapılandırılması ve sürdürülebilirlik odaklı stratejilere yatırım yapılması gerekmektedir. Bu yolla, şirketlerin uzun vadeli başarıları sağlanabilecek, toplumsal ve çevresel fayda sağlayacak yenilikçi çözümler teşvik edilebilecektir. Sonuç olarak, sürdürülebilirlik, iş dünyasında giderek daha önemli hale gelmektedir. Şirketlerin sadece kâr odaklı değil, aynı zamanda çevresel ve toplumsal etkilerini de dikkate alarak hareket etmeleri gerekmektedir. Bu öneriler, şirketlerin sürdürülebilirlik açısından daha güçlü bir pozisyona gelmelerine yardımcı olabilecektir.

Kaynakça

- AÇIKGÖZ, T. & FİDAN, A. (2023). Türkiye’de Ulaştırma Firmalarının Finansal Performansı ve Piyasa Değerini İncelemede Panel Dupont Regresyon Yaklaşımı, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 97, ss. 99-112.
- AJMERA, B. C. (2012). Analysis of Financial Health of Banking İndustry Through Dupont model, *Global Journal of Research in Management*, 2(2), pp. 58-75.
- AKYÜZ, F.- YEŞİL, T.- KARA, E. (2019). “İşletmelerin Dupont Karlılık Analiziyle Performansının Belirlenmesi: Borsa İstanbul İmalat Sektörü Örneği”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 83, ss. 61-84.
- ALMAZARİ, A. A. (2012). “Financial Performance Analysis Of The Jordanian Arab Bank by Using The Dupont System of Financial Analysis”, *International Journal of Economics and Finance*, 4(4), pp. 86- 94.
- ARSLAN, E., & BORA, A. (2021). Türk Bankacılık Sektöründe Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının Dupont Sistemine Göre İncelenmesi: 2015-2019 Dönemi, *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(43), ss. 6356-6376.
- ARSLAN, Ö., & ÜLKER, Y. (2021). İmalat Sektörünün Finansal Durumunun Dupont Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 16(1), ss. 51-66.
- AYUSTIN, I., RENOISTY, F., SUNARDI, N. (2023). Analysis of Financial Performance Assessment Based on The Dupont System on Pharmaceutical Industry Companies, *Indonesian Development of Economics and Administration Journal*, 2(1), August, pp. 53-72.
- BALAJ, D. (2015). A Comparison of Financial Performance of Domestic and Foreign Banks in Kosovo by Using Dupont Model, *Acta Universitatis Danubius. Œconomica*, 11(6), pp. 71-86.
- BEYAZGÜL, M., ÖCEK, C. & KARADENİZ, E. (2022). Covid-19 salgınının kara, deniz ve havayolu yolcu taşımacılığı sektörlerinin likidite ve finansal başarısızlık risklerine etkisinin analizi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), ss. 282-300.
- BİLGİLİ, C.; ÖZDEMİR, A. (2010). “Türkiye’de Kamu Bankalarının Özelleştirilmesi: Dupont Analizi Tekniği ile T. Halk Bankası Örneği üzerine Bir Araştırma”, *Sermaye Piyasası Dergisi*, Ekim-Aralık Sayı: 4, ss. 121-131.
- BORSA İSTANBUL (BİST), (2024). Sürdürülebilirlik Endeksleri, <https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/165/bist-surdurulebilirlik-endeksleri> (Erişim Tarihi: 04.04.2024).
- ÇABUK, A.; BAŞAR, A. B.; SEVİM, Ş.; KARAGÜL, A. A.; SAYILIR, Ö, SEVİM, E., (2013). Mali Analiz, AÖF Yayınları, Eskişehir.
- ÇAKALI, K. R. (2021). İşletmelerde Finansal Performans Analizi: Dupont Modeli Uygulaması. *İşletme Bilimi Özgün Çalışmaları*, Duvar Yayınları, ss. 122-142.
- DAVER, G.; KÜÇÜKKOCAOĞLU, G. (2019). Turkish Banking Sector Performance Analyses. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(19), ss. 382-402.
- DEĞERLİ, I. (2022). Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM) Hedeflerine Ulaşılmasında Sürdürülebilir Finansın Rolü, Avrupa Birliği Araştırma Raporu,

https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/empb/abb_ab_aratirmalari_srdrelebilir_finans_emdb_id.pdf, (Erişim Tarihi: 01.04.2024).

Doğanlar Mobilya Grubu, (2022). 2022 Faaliyet Raporu, [https://doganlarmobilyagrubu.com/Files/yatirimci-iliskileri/finansal-veriler/faaliyet-raporlari/Do%C4%9Fanlar%20Mobilya%20Grubu%2031.12.2022%20Faaliyet%20Raporu%20\(Final\).pdf](https://doganlarmobilyagrubu.com/Files/yatirimci-iliskileri/finansal-veriler/faaliyet-raporlari/Do%C4%9Fanlar%20Mobilya%20Grubu%2031.12.2022%20Faaliyet%20Raporu%20(Final).pdf), (Erişim Tarihi: 28.03.2024).

HERCIU, M., OGREAN, C.; BELASCU, L., (2011). “A Dupont Analysis of the 20 Most Profitable Companies in the World”, International Conference on Business and Economics Research. IACSIT Press, 1; pp. 45-48.

Kamuoyunu Aydınlatma Platformu (KAP), www.kap.gov.tr (Erişim Tarihi:25.03.2024).

Kamuyu Aydınlatma Platformu, (KAP) (2024). BIST Sürdürülebilirlik Endeksi Şirketleri, <https://www.kap.org.tr/tr/Endeksler> (Erişim Tarihi: 04.04.2024).

KAWURI, A. L. (2022). Financial Performance Analysis Using the Dupont System Method: A Case Study, Proceedings of the 3rd Asia Pacific International Conference on Industrial Engineering and Operations, Management, September 13-15, pp. 1256-1265.

KEFE, İ. (2023). Ulaştırma Sektörünün Finansal Performansının Dupont Finansal Analiz Sistemi Kullanılarak İncelenmesi. *The Journal of Academic Social Science*, 145(145), ss. 247-262.

KOŞAN, L.; KARADENİZ, E. (2013). Türk İmalat Sektöründe Küçük, Orta ve Büyük Ölçekli İşletmelerin Finansal Performansının Dupont Analiz Tekniğiyle İncelenmesi, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), ss. 45-62.

LISTIARTI, A. A. N., PRATIWI, C. W. & TRIMULYANI, S. (2022). Comparison of Financial Performance During Covid-19 Pandemic: A Case Study At Transportation And Logistics Sector Listed in IDX. *Nominal: Barometer Riset Akuntansi dan Manajemen*, 11(2), pp. 247- 269.

Merkezi Kayıt Kuruluşu (MKK), www.mkk.com.tr (Erişim Tarihi:27.03.2024).

Migros, (2022). İyi Gelecek, <https://migroskurumsalstr.blob.core.windows.net/migroskurumsalstr/migros-entegre-faaliyet-raporu-2022-tr-638143321091078236.pdf> (Erişim Tarihi:08.04.2024).

OECD, (2001). *Strategies for Sustainable Development- Practical Guidance For Development*. OECD Publications Service, Paris.

ÖZMAN, H., (2022). Sosyal Sorumluluklara Yönelik Yeni Nesil Fon Türü: Sürdürülebilir (ESG) Yatırım Fonları, Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi BSPAD, 6 (13), ss. 1-20.

Pegasus, (2022). Sürdürülebilirlik 2022 Raporu, https://www.pegasusyatirimciiliskileri.com/medium/image/2022-yili-faaliyet-raporu_1276/view.aspx (Erişim Tarihi: 10.03.2024).

PİLATİN, A.; KARAMUSTAFA, O. (2023). 2008 Küresel Finans Krizinin Borsa İstanbul’da İşlem Gören Şirket Kârlılıklarına Etkisi, *Journal of Economics, Finance and Sustainability*, 1(1), ss. 32-62.

RAHMAN, M. Z.; MIA, R. (2018). Deconstruction of ROE: An implementation of Dupont model on selected Bangladeshi Commercial Banks. *International Journal of Economics and Financial Research*, 4(6), pp. 165-170.

ROOPLATA, P. (2016). Dupont Analysis of Nationalised Banks in India. *International Journal of Management, IT and Engineering*, 6(12), pp. 211-223.

SCHOENMAKER, D. (2017). Investing for the Common Good: A Sustainable Finance Framework, *Bruegel Essay And Lecture Series*.

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), (2021). Yeşil Borçlanma Aracı ve Yeşil Kira Sertifikası Rehberi Taslak Metini, <https://www.spk.gov.tr/Sayfa/Dosya/1350>, (Erişim Tarihi: 02.04.2024).

SHEELA, S. C.; KARTHIKEYAN K. (2012). Financial Performance of Pharmaceutical Industry in India using Dupont Analysis, *European Journal of Business and Management*, 4(14), pp. 84-91.

TIJJANG, B., SUDIRMAN, I., EFENDY, T. (2020). Analysis of Dupont System in Measuring the Financial Performance IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM), 22(10), October, pp. 53-58.

Türk Havayolları (THY), (2022). 2022 Sürdürülebilirlik Raporu, <https://investor.turkishairlines.com/documents/surdurulebilirlik/2022-surdurulebilirlik-raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 01.04.2024).

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, (2024). Taksonomi, <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/yesil-mutabakat/surdurulebilir-finansman/taksonomi> (Erişim Tarihi: 04.04.2024).

Mondros Mütarekesi'nden Sonra Ermeni Faaliyetleri (İğdır ve Havalisinde)

Prof. Dr. Ahmet TOKSOY¹

Arastırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 17.04.2024

Kabul Tarihi: 23.05.2024

Research Article

Article History

Date of Application: 17.04.2024

Acceptance Date: 23.05.2024

Özet

Kafkasya'dan Türk ordusunun çekilmesinden sonra zor durumda kalan Türk milleti vatanlarını savunmak için milis teşkilatı esasına dayanan siyasi örgütler oluşturmaya başladılar. Olayları dikkatli bir şekilde takip eden Mustafa Kemal Paşa Samsun'da bulunduğu sırada Ermenilerin Doğu Anadolu ve Kafkasya'da yaptıkları mezalim ve bölgenin mukadderatı üzerindeki kaygılarını Paris'te toplanan Barış Konferansına katılan müttefiklere, Amerika Birleşik Devletleri'ne ve tarafsız ülke temsilcilerine birer nota ile bildirdi. Ermeni Hükümeti, 28 Mayıs 1919'da, Doğu Anadolu'nun Ermenistan sınırları içine ilhak edileceğini resmen açıkladı. Bu gelişmeler üzerine Türk Genelkurmay Başkanlığı masum Türk insanını Ermeni taarruzlarından korumak, Türk ordusunun en birinci müdafaa görevi olduğunu açıkladı. Ancak bölgede olaylara müdahale edecek elde yeterli derecede ordu yoktu ve oluşturulan milli kuvvetler de İngilizler tarafından dağıtılmıştı. Kafkasya dâhilinde Ermenilerin Türklere karşı zulüm ve baskılarını iyice artırmaları ve bu taarruzların sınıra kadar dayanmış olması, hatta Ermeni topçularının da faaliyete geçmiş olması olayları içinden çıkılmaz bir hale sokmuştu. Temmuz ayı başında Kars ve Sarıkamış bölgesinden alınan istihbarata göre, Ermenilerin bölgede ileri gelen Türkleri ve özellikle gençleri toplayarak bazılarını hapsedtiklerini ve bazılarını da öldürdüler. Ermeniler tarafından Türklere uygulanan mezalim ve katliam 1920 Ekim ayında Türk ordusunun ileri harekâtına kadar devam etti.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Türk, Mustafa Kemal Paşa, İğdır, Ermeni

Armenian Activities Following The Armistice of Mudros (In Iğdir and Its Vicinity)

Abstract

After the withdrawal of the Turkish army from the Caucasus, the Turkish people, who were in a difficult situation, started to form political organisations based on militia organisation in order to defend their homeland. Following the events carefully, Mustafa Kemal Pasha informed the allies, the United States and representatives of neutral countries participating in the Paris Peace Conference of his concerns about the atrocities committed by Armenians in Eastern Anatolia and the Caucasus and the fate of the region with a note while he was in Samsun. On May 28, 1919, the Armenian Government officially announced that Eastern Anatolia would be annexed into the borders of Armenia. In response to these developments, the Turkish General Staff declared that the protection of innocent Turkish people from Armenian attacks was the primary defence duty of the Turkish army. However, there was not enough army in the region to intervene in the events, and the national forces created had also been disbanded by the British. In the Caucasus, the Armenians had increased their persecution and oppression against the Turks and these attacks had reached to the border, and even the Armenian artillery had started to operate, which made the events inextricable. According to intelligence received in Kars and Sarıkamış in early July, Armenians rounded up prominent Turks, especially young people, imprisoned some of them and killed others. The cruelty and massacre inflicted on the Turks by the Armenians continued until the forward operation of the Turkish army in October 1920.

Keywords: Caucasia, Turk, Mustafa Kemal Pasha, Iğdır, Armenian

¹ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Orcid No: 0000 0002-9176 0165, ahmet.toksoy@adu.edu.tr

1. Mondros Mütarekesi'nden Sonra Ermeni Faaliyetleri (İğdır Ve Havalisinde)

Osmanlı Devletinde Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra karışık bir ortam ortaya çıktı. Yaşanan bu karışık ortam hiç kuşkusuz ki, on binlerce şehit vererek hâkimiyet altına aldığımız Kafkaslarda da kendini gösterdi. Kafkaslardaki olumsuz gelişmenin başında Türk ordularının ele geçirilen toprakları bırakarak geri çekilmesi ilk sırayı almaktaydı. Bilindiği gibi 1918 yılı Eylülünde Kafkas dağlarına kadar ilerleyen Türk ordusu henüz ateşkes antlaşması imzalanmadan Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın emri ile geri çekilmeye başladı. Ancak bir sorun ortaya çıktı. Bu geri çekilme nereye kadar olacaktı? Yalnızca Kafkasya ile mi sınırlı kalacaktı? Yoksa Doğu Anadolu'da bu çekilmeye dâhil miydi? Binlerce yıllık Türk yurdu düşmana nasıl teslim edilecekti? Neticede İngilizlerin emri ile 1878 yılı sınırına kadar çekilme gerçekleşti. Bu Avrupa Hunlarının batı seferi ile Türk anayurdunun bir parçası olmuş bir bölgenin düşmana terk olunması ve oluk oluk Türk kanının akıtılması anlamına geliyordu.

Türk sınırları içindeki olumsuz gelişmenin başında İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devletini parçalama planları önemli bir yer tutuyordu. Aslında bu planların ipuçları Mondros Mütarekesinin maddelerinde veriliyordu. Avrupalıların, Türk devletini parçalama istekleri önemli ölçüde Ermenilerin işine de yarıyordu². Çünkü Ermeniler, kendilerinin Türklere karşı girişecekleri her türlü hareketlerinde serbest ve özgür olarak gördükleri gibi Avrupalı devletlerden büyük destek alıyorlardı. Aslında Ermeniler, Avrupalı devletlerin emperyalist emelleri doğrultusunda kullanıldıklarının farkında bile değillerdi³.

Mondros Mütarekesinin 30 Ekim 1918'de imzalanmasından hemen sonra vatanın her köşesi işgal edilmeye başlandı. Bu karanlık günlerde herkes farklı bir yol aramaya başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta işaret ettiği gibi, *"İtilaf Devletleri ordunun silahlarını topluyor ve ateşkes antlaşmasının hükümlerine uymayı gerekli görmeyerek, birer bahane ile İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'a çıkıyor, Adana ili Fransızlar, Urfa, Maraş ve Ayıntap İngilizler tarafından işgal ediliyordu. Antalya ve Konya'da İtalyan askeri birlikleri, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askeri birlikleri bulunuyordu. Nihayet 15 Mayıs 1919'da İtilaf devletlerinin uygun bulmasıyla Yunan ordusu da İzmir'e çıktı"*⁴

Kafkasya'dan Türk ordusunun çekilmesinden sonra Türk milleti vatanlarını savunmak için milis teşkilatı esasına dayanan siyasi örgütler oluşturmaya başladılar. Batum, Ahıska, Ahılkelek, Ardahan, Oltu, İğdır, Kars, Kağızman, Sarıkamış ve Nahcivan bölgelerinde kurulan ve "Milli Şura" adı verilen bu teşekküllerin en kudretlisi Kars'ta kurulan İslam Şura'sıydı. 17 Ocak 1919'da Kars'ta toplanan bir kongre tarafından anayasa hazırlanarak "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkate-i Milliyesi" kuruldu. 19 Nisan 1919'a kadar çalışmalarına devam eden parlamentoyu İngiliz Generali Thomsen, bu tarihte basarak dağıttı ve hükümet üyelerini tutuklayarak Malta'ya sürdü⁵.

Kafkaslarda belirsizlik ve Ermeni vahşeti yaşanırken Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs'ta Samsun'a çıktıktan sonra 25 Mayıs 1919'da Sadaret Makamına bir telgraf gönderdi. Mustafa

² Fransa Dışişleri Bakanı Pichon, Fransa parlamentosunda yaptığı konuşmada, milliyetlerin haklarına sahip çıkmalarının Fransa'nın geleneklerinin ve tarihinin şerefi olduğunu söyleyerek bu gün de Ermenilere kendi kaderlerini tayin etme hakkının verilmesi için onlara yardım elini uzattıklarını belirtmiştir. Fransa Başbakanı ise 14 Temmuz 1918'de Bugos Nubar'a gönderdiği mektupta, Ermenilerin davasında yanlarında olduğunu söylemiştir. Bkz. Mim Kemal Öke, Ermeni Sorunu 1914-1923, Ankara 1991, s. 89

³ Nurcan Toksoy, Revan'da Son Günler, Ankara 2007, s. 254

⁴ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Ankara 2004, s. 1

⁵ Öke, Ermeni Sorunu 1914-1923, s. 163

Kemal Paşa, bu telgrafında, Kafkas cephesinde Ermeniler tarafından çıkarılan olaylardan bahsederek, Ermenilerin siyasi emellerini fiilen gerçekleştirmek için çeteler oluşturduklarını ve mütareke tarihinden itibaren mevsimin müsait olmasından da faydalanarak faaliyetlerini daha da artıracaklarını ifade etti. Bundan dolayı her ihtimale karşı 15. Kolordu tarafından gerekli tedbirin alınmasının lüzumlu olduğunu hatırlattı⁶. Bunun üzerine Hariciye Nezareti, Mustafa Kemal Paşa'ya "*Ermenilerin, Kafkasya'da Türk sınırına yakın bölgelerde hadise çıkarmakta oldukları haberinin alınmış olduğunu, bu olayların doğu vilayetlerinde de ortaya çıkacak olursa böylesine elim bir hadiseden dolayı hükümetin kesinlikle mesuliyet kabul etmeyeceğini söyleyerek ordu tarafından gerekli karşılığın verileceğini*" söyledi. Ayrıca İtilaf Devletleri'nin siyasi mümessillerine de Ermeni taarruzlarının devam etmesi halinde, Türk askeri gücünü artırmak zorunda kalacaklarını da bildirdiler. Bunun üzerine İngiliz temsilcisi verdiği cevapta, meselenin araştırıldığını, Kafkasya havalisinde bulunan İngiliz memurlarınca tebligat yapıldığını ve yapılan araştırmada verilen bilgilerin doğruluğunun ispat edildiğini söyledi⁷.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da bulunduğu sırada Ermenilerin Doğu Anadolu ve Kafkasya'da yaptıkları mezalim ve bölgenin geleceği üzerindeki kaygılarını Paris'te toplanan Barış Konferansına katılan Müttefiklere, Amerika Birleşik Devletleri'ne ve tarafsız ülke temsilcilerine birer nota ile bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, bu konudaki haklı endişelerini bir kere de 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e de aktardı. "*Siyasi vaziyetimizi ben çok karanlık görüyorum. İtilaf Hükümetleri hakk-ı mevzu ve meşruumuz olan toprakları çiğnemeyi Hıristiyanlık namına bir hizmet addediyorlar. Bu cümleden olarak Ermenilere vilayetlerimizi peşkeş çekmeleri de ihtimal bulunuyor. Böyle bir vaziyette İngiliz kıtaatının İzmir'de Yunanlılarla Rumlara yaptıkları gibi bu cephede de Ermenilere pişdarlık edeceği pek memuldür. Ve böyle bir harekette zorla yerleşmiş olan ahali-i mahalliye ile muhacirini bir kere daha yerlerinden oynatmak ve bu suretle ekseriyete hâkim naziresini tatbik etmek kendilerince kabil olabilir...*"⁸.

Esasen Türk ordusunun boşattığı bölgelerde İngiliz temsilcileri tarafından da bizzat doğruluğu ispatlanan Ermeniler tarafından yapılan mezalimler durdurulamadığı gibi yaptıkları katliamlar sonrasında sert tepki görmediler. Bu durum karşısında Ermeniler ise işi daha da büyüterek Türkiye'yi tehdit etmeye başladılar⁹. Özellikle Revan'daki Ermeni Hükümeti, 28 Mayıs 1919'da, Doğu Anadolu'nun ilhak edeceğini resmen açıklama cesaretini gösterdi¹⁰. Bu ilhakla beraber Büyük Ermenistan Cumhuriyeti'nin kuruluşu da ilan edilmiş oluyordu ki, buna göre, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır, Sivas, Erzurum ve Trabzon'u Ermenistan'a katmaktaydılar. Böylece Osmanlı Devleti'ne karşı resmen bir savaş ilan etmiş oluyorlardı¹¹.

⁶ B.E.O (Bâbiâli Evrak Odası), Belge No: 343464

⁷ B.E.O, Belge No: 343464

⁸ Öke, Ermeni Sorunu 1914-1923, s. 165

⁹ Paris Barış Konferansına katılan Bugos Nubar, isteklerinde o kadar ileri gitti ki Büyük Ermenistan kurmak için Çukurova'ya gözünü dikmiş ve Ermenistan'ın Akdeniz'e bir çıkış kapısı olması gerektiğini ifade etmiştir. Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum'un yanında Trabzon'un da kendilerine verilmesini söylemiştir. Bunlardan başka Maraş, Kozan, Cebel-i Bereket, Adana ve Antakya'nın da verilmesini belirtmişlerdir. Ayrıca Revam bölgesiyle Gümrü ve Kars ve çevresinin de kendilerine verilmesini açıklamışlardır. Avrupalı güçler Ermenileri durdurmak yerine daha da körüklemişlerdir. Bkz. Öke, Ermeni Sorunu 1914-1923, s. 137-138

¹⁰ Firuz Kazemzadeh, The Struggle For Transcaucasia (1917-1921), New York 1951, s. 286

¹¹ Zeki Saruhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I-IV, Ankara 1993, s. 285

9 Haziran 1919 tarihli bir telgrafta ise, İngiliz subaylarının komutası altında bulunan Ermeni askerlerinin Nahcivan ve civarındaki Türk köylerini özellikle zapt ettikleri, hatta bunların elinde top ve mitralyözlerin dahi mevcut olduğu dile getirilmekteydi. Gerçekten de İngiliz subaylarının sınırsız desteğini alan Ermeni kuvvetleri Türklere karşı saldırılarını daha da şiddetlendirdiler. Tabii ki, bu durum karşısında masum Türk insanını Ermeni taarruzlarından korumak, Türk ordusunun en birinci müdafaa görevi olacaktı. Ancak elde ordu yoktu ve oluşturulan milli kuvvetler de İngilizler tarafından dağıtılmıştı. Bu amaçla da gerekli talimatın verilerek durumdan yetkililerin haberdar edilmesi, özellikle İngiliz desteğinin var olduğu belirtilerek bu elim hadise karşısında hükümetin mesuliyet kabul etmeyeceği vurgulanmıştı. Bu durumun İtilaf Devletlerinin siyasi mümessillerine de bildirilerek bölgede asayişin sağlanması ve gerekli tedbirlerin alınması istendi¹². Ayrıca Ermenilerin, Türk sınırına yakın bazı yerlerde yığınak yaparak Müslüman Türk halkına zulüm ve saldırma hareketlerine giriştikleri öğrenilince 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir karşı tedbir alması için görevlendirildi.

İngilizlerin ve diğer Avrupalı devletlerin desteğini alan Ermeniler, bir yandan Anadolu'da katliam yaparken diğer yandan da özellikle doğu sınırında Karabağ, Zengezur topraklarında ve Gökçe Göl kuzeyinde silahlı saldırıya da başladılar¹³. Yine aynı tarihte Ermeniler, Kafkasya sınırında kuvvet toplayarak bazı Türk bölgelerine saldırıda bulunmaları üzerine ve Meclis-i Vükela tarafından gerekli tedbirler alınmaya çalışıldı. Bu alınan tedbirler üzerine, İngiltere temsilcisi, konuyla ilgili olarak gerekli ödeneğin kendilerine verilmesini talep etmiş, memurların bölgedeki hadiseleri merkeze bildireceklerini ifade etmişti¹⁴.

Doğu Anadolu ve Kafkaslarda bu olaylar devam ederken IX. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Havza'da Kolordu Komutanlarıyla ve halkın ileri gelenleriyle görüşerek Milli Mücadelenin temellerini attıktan sonra 12 Haziran'da Amasya'ya vardı¹⁵. Yine aynı gün (12 Haziran 1919) Harbiye Nezâreti'ne bir telgraf gönderdi. Mustafa Kemal Paşa, bir Ermeni tercümanla Iğdır'dan Beyazıt'a gelen bir İngiliz subayının Beyazıt Mutasarrıfına verdiği bilgiye göre, bölgede İngiliz himayesinde bir Ermeni Devletinin kurulacağını, bir aya kadar 15 bin Ermeni göçmeninin, Ermeni askeri birliklerinin koruyuculuğu altında geleceğini söylediğini bildirdi. Bu durum karşısında bölge hakkında yapılan araştırma sonucunda bir karış toprağın dahi Ermenilere verilmesinin imkânsız olduğunu ifade etti. Bu durum karşısında tek bir Ermeni askerinin bile sınırı geçerse ateşle karşı konulacağı, ancak uluslararası bir kararla, hiçbir yerde çoğunluk olmamak şartıyla Ermeni göçmenlerinden isteyenlerin memleket içinde barınabilecekleri kanısında olduğunu belirtti¹⁶. Olaylar böyle devam ederken ayrıca 18 Haziran 1919'da Karakilise civarında Ermenilerle Türkler arasında küçük çapta da olsa çarpışmalar yaşandı¹⁷.

Kafkasya dâhilinde Ermenilerin Türklere karşı zulüm ve baskılarını iyice artırmaları ve bu taarruzların sınıra kadar dayanmış olması, hatta Ermeni topçularının da faaliyete geçmiş olması olayları içinden çıkılmaz bir hale sokmuştu. Çünkü alınan haberlerden İngilizlerin, özellikle Gümrü ve civarında İngilizceyi iyi bilen Ermenilerden bir alay oluşturdukları ve bu kuvveti de Doğu Anadolu'ya gönderecekleri öğrenilmişti. Erzurum'daki İngiliz temsilcisi Rawlinson, İstanbul'daki İngiliz karargâhına durumu bildirirken, Ermenilerin faaliyetlerini artırdıklarından bahsederek, Ermeniler için “*zalimkâr*” deyimini kullanmış ve bunların biran

¹² B.E.O, Belge No: 343307

¹³ Fahir Atabek, Doğu Cephesi (1919-1921), s. 16

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH/ KMS Dosya No: 53-3, Belge No: 5

¹⁵ Öke, Ermeni Sorunu 1914-1923, s. 165

¹⁶ İhsan Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, Ankara 1984, s. 366

¹⁷ B.O.A. DH/ KMS Dosya No: 53-3, Belge No: 15

önce durdurulması gereğinden bahsetmişse de bu taleplerin pek de dikkate alınmadığı, daha sonraki gelişen olaylardan anlaşılmaktadır. Çünkü Batum'daki Müslümanların muhafazasına görevlendirilen İtilaf Devletleri askeri memurlarının, silahlarını satmaya teşebbüs etmeleri bunu ispatlamaktadır. Satılan silahları alan Ermeni ve Rumlar, Trabzon'a gönderilmek üzere çeteler dahi oluşturmuşlardı. Alınan istihbarattan İtalyanların dahi bunlarla işbirliği yaptığı öğrenilmişti. Kafkasya'yı işgal için görevlendirilen ve Batum'a kadar giden İtalyan askeri daha sonra İtalya'dan gelen emirle geri çekilmiş, böylece bölgede yalnızca İngilizler kalmıştı¹⁸.

8 Temmuz 1919'da bölgeden alınan haberlere göre, Bolşevik orduları tarafından tazyik edilen Ermenilerin tamamen sınıra çekildikleri, bu bölgelerde Ermeni ordusunda bulunan İngiliz subaylarının da Tebriz'e firar etmiş olduğu öğrenildi¹⁹. Fakat çok geçmeden 13 Temmuz 1919'da Ermeni çeteleri, askerleriyle birlikte Nahcivan ve Şerur çevresindeki 45 köye hücum ederek demir yoluna yakın köyleri, zırlı vagonlardan ateş altına aldılar. Amaçları Türkleri Aras Irmağına dökmek ve geri kalanları ise yok etmektir. Fahrettin Kırzioğlu Türklerin yok edilmesi için birliklere bu emirlerin verildiğinin ele geçen evraklardan anlaşıldığını ifade etmektedir²⁰. Bazı Ermeni askerleri 14 Temmuz tarihinde ellerindeki top ve mitralyözlerle Türk köylerine baskın yaptılar. Türklerin ellerinde bulunan silahları alarak birçok kişiyi öldürüp, ileri gelenlerini de tutukladılar²¹.

Bu arada 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir, 16 Temmuz 1919'da gönderdiği telgrafında 1918'de Revan'da yapılan zulüm ve katliamların 1919'da da hala devam ettiğini, Ermeniler tarafından yapılan zulüm ve vahşet dolayısıyla Revan, Kars ve Kağızman havalisi Müslümanlarından binlercesinin her şeylerini terk ettiklerini bildirdi. Telgrafın devamında bu Müslüman Türklerin canlarını kurtarmak maksadıyla aç ve perişan bir vaziyette Osmanlı topraklarına göç ettiğini ve her gün çaresiz Müslümanların feryatlarının işitilmekte olduğunu belirtmektedir. Ermeniler, bir taraftan Müslüman Türkleri katlederek imha ederken diğer taraftan da geride kalanları göçe mecbur ederek bunların bütün mal ve mülkünü gasp etmişlerdi. Sürekli olarak devam eden bu durum halk üzerinde de çok kötü tesir yaratmaktaydı²².

Temmuz ayı başında Kars ve Sarıkamış bölgesinden alınan istihbarata göre, Ermenilerin bölgede ileri gelen Türkleri ve özellikle gençleri toplayarak bazılarını hapsedtiklerini ve bazılarını da öldürdüklerini, Tekâlif-i Harbiye bahanesiyle Müslümanların at, araba, erzak ve diğer malzemelerini toplayarak kendi askeri kuvvetlerine verdikleri belirtilmekteydi. Yine aynı istihbaratta Kars ve Sarıkamış civarında yaşayan bir kısım halkın bu durum karşısında Allahuekber Dağına çekilmeye mecbur oldukları bildirilmekteydi. Ermeniler yapılan bu harekât Nahcivan, Zengezur ve Dereleş mıntıklarında daha kanlı bir şekilde gerçekleştirildi. Akçakale'ye bağlı dört köyü 4 Temmuz 1919'da basarak bir köy halkını tamamen ve diğer köylerden de altmışar kişiyi götürüp katletmişlerdi. Bozkuş Köyü'nden bir Müslüman'ın kardeşini, karısını ve kızını alıp götürmüşlerdi. Mescitli ve Kilyantepe Köylerinde 5 Temmuz'da saldırı yaparak Mescitli'deki Müslümanlardan dört kişiyi şehit etmiş, dört kişiyi de yaralamışlardı. Kilyantepe'de ise on kişiyi öldürmüşlerdi. Kızıllhamanlı

¹⁸ B.O.A. DH/ KMS Dosya No: 53-3, Belge No: 15

¹⁹ B.E.O, Belge No: 341351

²⁰ Fahrettin Kırzioğlu, Kars ve Çevresinde Ermeni Mezalimi, Ankara 1970, s. 56

²¹ B.O.A. DH/ KMS Dosya No: 53-3, Belge No: 15

²² B.O.A. DH/ KMS Dosya No: 53-3, Belge No: 15; Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi 1906-1918, I, Ankara 1995, s. 6; Osmanlı Erkân-ı Harbiye Umumi Dairesinde 1335 senesi Temmuz Ayı Zarfında Kafkasya'da İslamlara karşı İcra Olunduğu Haber Alınan Ermeni Mezalimi, s. 5

ve Kağızman civarındaki Curuk Köylerine de top ve makineli tüfekle taarruz ederek mallarını yağma etmiş, birkaç kişiyi öldürmüşlerdi. Kurudere'yi basarak sekiz kadın ve erkeği öldürmüşler, ayrıca 35 kişiyi de alıp götürmüşlerdi²³.

Ermeniler 5-6 Temmuz günü Revan civarında bulunan önemli bir Türk köyü olan Büyük Vedi Köyü'ne saldırmışlarsa da mağlup olarak geri çekilmişlerdi. Yapılan mücadelede 800 ölü, 1200 yaralı mevcut olup iki top ve altı makineli tüfek ve pek çok ganimet Türklerin eline geçmişti. Türk köyüne taarruz emrini veren General Mayor Şolkonikof olup, verdiği gizli emir daha sonra ele geçirilmişti. Kendisi, Türklerin tamamen imha edilerek Aras Nehrine dökülmesi emrini vermişti. Bu olayı müteakip, Revan'dan iki İngiliz subayı bölgeye gitmiş, Ermenilerle Türkleri barıştırmak isteyip, topların İngiliz kıtasına ait olduğunu söyleyerek topları alıp götürmüştü. Ancak bölgeye giden bu subayların, İngiliz üniformasını giymiş iki Ermeni olduğu daha sonra Türkler tarafından tespit edilmişti. Ermeniler, böylelikle takviye alarak tekrar köyü basmışlardı. Kısaca bu faaliyetleri ile nüfus ve parası kalmayan Ermenistan, İngilizlerin kılavuzluğuyla bölgeyi işgale kalkışmakta ve çeşitli faaliyetlerde bulunmaktaydı²⁴.

10 Temmuz 1919'da Başköy'ü işgal eden Ermeniler, Armutlu'nun batısındaki sırtlara top yerleştirerek civardaki köylere taarruz etmişlerdi. 13 Temmuz'da Çürükler, Ayıntap, Armutlu ve Başköy köylerine saldırarak Müslümanların mallarını yağma etmişlerdi. Aynı gün sınıra 2,5 saat mesafede olan Gazıkaya Köyü'nü basmak isteyen Ermeniler ile köy halkı arasında çarpışma yaşanmıştı. Aynı günlerde Nahcivan ve Şerur çevresinde 45 köye Ermeniler askeri birliklerle hücum etmişler ve şimendifer güzergâhına yakın köyleri zırhlı vagonlarla ateş altına almışlardı. Müslümanları Aras Nehri'ne dökmek ve imha etmek için birliklere emirler vermişlerdi²⁵. 19 Temmuz'da Iğrı Köyü'nün doğusunda ve sınır dışındaki Kazan Köyü'ne bir Ermeni müfrezesi baskın yapmış ve köy halkı sınıra iltica etmişti. Toroslu civarında Aralık'ta bir kadın ve bir erkek şehit edilmişti. 400 piyade ve üç top ile Suçivanık Köyü'ne giden Ermenilerin zulmünden kaçabilenler kurtulmuş, kaçamayanlar ise şehit edilmişlerdi²⁶.

24 Temmuz 1919'da Erzurum Vali Vekilinin, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; Kafkas dâhilinde yaşanan Ermeni faaliyetlerine, o bölgeye gelip gitmekte olan İngilizlerin destek verdiği anlatılmaktadır²⁷. Temmuz ayında Türk milletine uygulanan bu cinayetler, Ağustos ayında da artarak devam etmiş, Harbiye Nezaretine bölgeden gönderilen telgraflarda Ermenilerin şiddetlerini daha da artırdıkları gözlenmişti. Bölgedeki Ermeni Taşnak Cemiyeti Revan, Aras mıntıklarında ve Elviye-i Selase'de tek bir Müslüman bırakmamaya karar vererek bu kararı gizli ve açık icraatıyla göstermiş ve Müslümanları ortadan kaldırmaya azmetmiş bir komite oluşturulmuştu. Gerek bu komite, gerekse Ermeni Hükümeti ve bundan başka düzenli Ermeni askeri kıtaları, insanları katletmelerine devam etmelerinden dolayı, Kars, Sarıkamış, Iğdır, Revan havalisinde ve Aras mıntıkasında Müslümanlara yapılan mezalim hat safhayı aşmıştı. Nahcivan Müslüman Milli Şurası Başkanı Ali Sabri Kasımov, Azerbaycan Dışişleri Bakanına gönderdiği telgrafında, Ermenilerin Vedibasır bölgesinde katliama devam ettiklerini, trenlerden Müslümanları indirerek alıp götürdüklerini ayrıca

²³ Kazım Karabekir, 1917-1920 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezalimi, İstanbul 2003, s. 101-103; Toksoy, Revan'da Son Günler, s. 258

²⁴ A. Alper Gazigiray, Osmanlılardan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörünün Kaynakları, Herek1982, s. 509

²⁵ Toksoy, Revan'da Son Günler, s. 258

²⁶ Karabekir, 1917-1920 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezalimi, s. 105

²⁷ B.O.A. DH/ KMS Dosya No: 53-3, Belge No: 15

Nahcivan, Şerur ve Gümrü vilayetlerinde Müslümanların ileri gelenlerinin tutuklandığını bildirmişti²⁸.

Bundan başka Ermenistan Hükümeti, Revan Eyaletinde yaşayan Müslüman halka karşı yaptığı baskı ve saldırıları iyice artırdı. Bundan dolayı Gürcistan'da görevli Azerbaycan Diplomatik Temsilciler Grubu Başkan Yardımcısı F. Vekilof tarafından Trans-Kafkasya İngiltere Ordu Kumandanına protesto notası gönderdi. Vekilof bu notada, Ermenilerin Müttefik orduları bilgisi dâhilinde askeri güç kullanarak Müslüman köylerinde yaptığı saldırıların ağır sonuçlar doğuracağını bildirdiği gibi Britanya Ordusunun otoritesini kullanarak Ermenilerin yaptığı bu saldırı, baskı ve katliamın durdurulmasını istedi. Vekilof, ayrıca Müttefik Devletler Yüksek Komiserine de Ermenilerin Müslümanları zorla egemenlikleri altına almaya çalıştıklarını, Müslüman köylere saldırıda bulduklarını, bu saldırıların biran önce durdurulmasını da talep etmişti²⁹.

Yine Erzurum Vali Vekili bu defa, 27 Temmuz 1919'da Dâhiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta, Kafkas dâhilindeki Ermenilerin Türklere karşı yaptıkları saldırıları anlatarak, Kafkasya'dan giden şikâyetlere dikkat çekmiş ve özellikle 15. Kolordu Kumandanlığından alınan telgraflara da değinerek, bölgedeki çaresiz Türklere her hangi bir yardımda bulunulmadığını bildirdi. Ordudan sınır haricine subay ve asker göndermek imkânsız olduğundan alınan haberler karşısında çok büyük üzüntü hissedilmesine rağmen ellerinden bir şey gelmediğini ve bu durumun biran önce engellenmesi için gerekenlerin yapılmasını istedi. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, bölgede araştırma yapmak için bir subayın gönderilmesine karar veriyse de gönderilen bu subay, ancak sınıra kadar gidebilmiş ileriye geçme imkân ve cesaretini bulamadığından dolayı, katliamlar üzerine her hangi bir rapor veremedi. Ermeni katliamları giderek korkunç bir hal alırken, 31 Temmuz 1919'da Karakilise'ye kadar gelmeyi başaran Topçu Yüzbaşı Nilis, muavini Suzlan ve tercümanları İzmitli tabip muavini Osman Efendiler orada misafir edildiler. Gelen bu heyetin asıl görevi, bölgedeki Müslüman ve Ermeni nüfus miktarının ve yiyecek maddelerinin miktarının tespiti, mahalli ihtiyaçların araştırılması, Ermenilerin mezaliminin araştırılarak, umumi durumdan kendilerinin haberdar edilmesi ve bu feci mezalimlerin bütün çıplaklığıyla ortaya konulmasıydı. Nihayet heyet bölgedeki Müslüman halka reva görülen ve her geçen gün daha da şiddetlenen Ermeni mezalimlerinin araştırılması görevini tamamladı ve ardından da İstanbul ile Tiflis'teki Amerika heyetlerine de telgraflar göndererek durumu bütün çıplaklığı ile bildirdiler³⁰.

Kazım Karabekir Paşa'nın bildirdiğine göre 30 Temmuz 1919'da Karakurt'un güneydoğusundaki Darphane Köyü'ne yaklaşık 100 kişilik bir kuvvetle baskın yapan Ermeniler köyü işgal ettiler. Korkularından dağlara kaçan Müslümanları da şehit ettikleri gibi köyde kalanlardan sekiz kadın ve yedi çocuğu beraberlerinde götürdüler. Ermeniler köy hanelerinin bütün eşyalarını 45 öküz, 320 koyun ile bulabildikleri erzakı da gasp ettiler³¹.

5 Ağustos 1919'da Güneybatı Kafkas Milli Merkez Komitesi Başkanı Dr. Esat (Oktay) tarafından Güneybatı Kafkas Murahhas Heyetine gönderilen mektupta, ilgililere nakledilmek üzere bölgedeki faaliyetlerden bahsedilmişti. Buna göre, Osmanlı birlikleri mütareke antlaşmasının şartlarına göre, 1 Ocak 1919'da, Kars ve Batum illerini boşaltır boşaltmaz, Ermeniler her yandan Kars iline saldırmışlardı. Onların zulmünden kaçmış olan Revan Türklerinin yerleşmiş oldukları, Arpaçay yakınlarındaki Pegler ve Koşavenk köylerini de

²⁸ Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu, s. 68

²⁹ Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu, s. 70-84

³⁰ B.O.A. DH/ KMS, Dosya No: 53-3, Belge No: 15

³¹ Karabekir, 1917-1920 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezalimi, s. 105

yakmışlardı. Bundan sonra Ermeniler, saldırılarını Kağızman Kasabasına yöneltmişlerdi. Bunun üzerine Nizami Ermeni birlikleri bölgeye gelerek faaliyet halindeki çetelerle birleşmişlerdi. Güneybatı Kafkas Hükümetinin bu amaçla, İngilizler nezdinde yaptığı teşebbüsler hiçbir sonuç vermemişti. İngilizler verdikleri cevapta, hükümetlerinin bu hususta hiçbir bilgisinin olmadığını iddia etmiş ve Ermenileri 30 Nisan 1919'da Kars İline getirerek durumu daha da zorlaştırmışlardı. Taşınır taşınmaz mallarını bırakarak, Kars'ta, Ermenilerin terk etmiş oldukları köylere yerleşmiş bulunan Revan Türk göçmenleri, Ermeniler tarafından hemen hepsi yok edilmişlerdi. Ermeniler, onların kaldığı köyleri böylece yeniden ele geçirdikten sonra, Türk köylerine karşı da silahlı hücumla geçmişler, köyleri yağmalayarak Türkleri öldürmüşlerdi... Revan ve çevresinden göç ederek gelen Türkler, Rumlardan boşalan Sarıkamış, Oluklu, Yeni Selim ve öteki köylere yerleşmişlerdi. Bunun üzerine Ermeni Hükümeti, onlara yerleştikleri köyleri terk etmelerini isteyince, nereye sığınacaklarını bilmeyen Türkler, bu köyleri kendilerine tanınan zaman içinde bırakıp gidememişler, bunun üzerine Ermeni Kumandanı bu hareketi neden göstererek adı geçen köylerdeki Türklerin hepsini yok etmişti. Sürmeli ve çevresinde Ermeniler, 38 köyü ateşe vererek 3.500'den fazla insanı öldürmüşler, 40.000 den fazla kişiyi de evsiz bırakmışlardı. Yapılan bu mezalimlerin bahanesi olarak da Kars Milli Şura Hükümetine bağlı kalan bölge halkının, Revan'daki Ermenilerin meclis için yapılan milletvekili seçimlerine katılmakta çekimser davranması gösterilmişti. Bu çekimserlik, 6 Haziran ve 4 Temmuz'da Ermeni telgraf ajansları ile de doğrulanmıştı³².

Bu bakımdan Merkez Komitesi, Ermenilere karşı büyük devletler nezdinde protestoda bulunmalarını, konferansın ülkelerinin muhtariyetini tasdik edeceği ana kadar büyük devletlerin kontrolü altında, memleket idaresinin kendilerine emanet edilmesini ve halkın sağlık ihtiyaçlarıyla yiyeceğini karşılayabilmek amacıyla, kendilerine yardım yapılmasının sağlanmasını talep etmişti³³. Avrupalı Devletlerin, Ermeni katliamlarını sık sık tekrarlamaları sonucunda bir Türk delegesi; "*Herkes Ermenilerin katlinden bahsetmektedir, fakat aynı yerde yaşayan Müslüman Türklerin çok daha fazla öldürüldüğünden kimsenin söz ettiği yok*" diyerek tepkisini dile getirmişti³⁴. Örneğin Ocak 1919'da Zengezur'un nüfusu, 120.000 Türk, 101.000 Ermeni'den oluşuyordu. Ancak Zengezur³⁵ 1918 Temmuzundan itibaren Andranik'e bağlı çetelerin işgali altındaydı ve çeteler sürekli olarak Müslüman köylere saldırılar düzenliyorlar ve Türkleri soykırıma tabi tutuyorlardı. Hatta Thomson, 15 Ocak 1919'da Karabağ ve Zengezur Vilayetlerinin başına bir Türk vali atanmasına izin vermişti³⁶.

13 Ağustos 1919 günü Ermeniler, Yukarı ve Aşağı Katrı Köylerinin erkeklerini toplayarak birçoğunu şehit etmişlerdi. Yine aynı günlerde, Alihoca, Hamurkesen, Parçatı Köylerinin erkeklerini de aynı şekilde katletmişlerdi. Ayrıca Iğdır çevresindeki 21 köyü basarak, yakalayabildikleri erkekleri öldürmüşler, kadınlarını Eçmiyazın'e göndermişlerdi. Iğdır çevresinin ileri gelenlerini Eçmiyazın ve Karabulak taraflarına göndermişlerse de akıbetlerinin ne olduğu öğrenilememişti. Ermenilerin yaptıkları korkunç mezalim, ırz ve namusa yaptıkları saldırı, kadınları hayvanlara bindirip götürmeleri, Türkler arasında kaynaşmaya sebep olmuş ve müdafaa tedbirleri almak zorunda kalmışlardı. Sürmeli,

³² Kırzioğlu, Kars ve Çevresinde Ermeni Mezalimi, s. 78-79

³³ Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, s. 372-373; Kırzioğlu, Kars ve Çevresinde Ermeni Mezalimi, s. 78-79

³⁴ Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul 1967, s. 200

³⁵ Zengezur hakkında bkz. Dilşen İnce Erdoğan, "İngiliz Belgelerinde İngiltere'nin Kafkas Politikası Çerçevesinde Zengezur Meselesi 1919", Tarih ve Kültür Ekseninde Orta Aras Havzası Sempozyumu (17-19 Kasım 2016 Nahcivan) ATAM Yayınları Ankara 2018, s. 221-254

³⁶ Stefanos Yerasimos, 1914-1917 Rus Kafkasya'sının Sonu, İstanbul 1995, s. 318

Karasaçlı, Yağlı köylerinden ve Zilan aşiretinden 87 evin 555 nüfusu sınırdan geçerek Türkiye'ye sığınmışlardı. Ermeniler, bunlara da birçok kayıp verdirdikleri gibi sığır, koyun ve keçilerini gasp etmişlerdi³⁷.

Ermenilerin yaptıkları bu mezalimler karşısında, Türkiye'ye kaçmayı başaran bölge insanı, Türk Kumandanlığına müracaatta bulunarak ve yaşadıkları olayları anlatarak, yardım talebinde bulunmuşlardı. Karakilise'deki Zilan Aşireti Başkanı Abdulfettah, orduya gönderdiği telgrafında; *"Biz Rusya'nın Revan Vilayetinde bulunan Zilan aşiretindeniz. Bundan birkaç gün önce Ermeniler tarafından top ve tüfek zoru ile memleketimizden çıkarıldık. Bütün emlak ve tahullarımızı aldılar. Karakilise Kazasının sınır bölgesinde taşlık yerlerde geçici olarak iskân ettik. Kış yaklaşmaktadır. Bulduğumuz yerde kış hazırlığı yapmak imkânsızdır. İlerde yurdumuza dönmek mümkün olmadığı takdirde, Osmanlı topraklarında uygun bir yerde iskânımız için emir buyurulmasını istirham eyleriz"*³⁸ demiştir. Abdulfettah gibi pek çok kişi aynı mahiyette Osmanlı Devleti yetkililerinden, bölgedeki Türk Kumandanlıklarından pek çok taleplerde bulunmuşlardı.

Gazikiyan Köyü'nden Acem oğlu Osman, Veli oğlu Ahmet, Yukarı ve Aşağı Küplüce Köyü'nden Ağa oğlu Bekir, Kadir oğlu Fıka Süleyman, Mehmet oğlu Esat Efendi gönderdikleri telgrafta; *"... Karakurt Nahiyesine gelen Ermenilerin başımıza getirdikleri felaketlere Allah rızası ve Peygamber hakkı için Avrupa Devletlerine bildirin. Bildirmezsenez yarın kıyamet gününde mahşer kurulduğu zaman Allah kadı olur, Peygamber de savcı olur. Hepimiz davacı oluruz. Ermeniler, köyümüzün ileri gelenlerini ve aklı kesenlerini birer birer yakalayıp üç gün üç gece aç susuz bırakıyor ve günde elli sopa çekiyorlar. Parası olanlar kanlarını satın alıyorlar. Olmayanlar öldürülüyor. Ermeniler mal ve davarlarımızı da alıyorlar. Her gün bir iki köyümüzü top ve makineli tüfekle yakıp yıkıyorlar. Türk kadınlarına saldırıyorlar. Ermeniler dün Mescitli, Akkilise, Hayviran ve Şadırvan Köylerindeki Müslümanlara hücum ettiler. 20 kişi şehit oldu, 35 kişi de yaralandı. Eğer böyle sürerse Kars ve Revan Vilayetlerinde Müslümanların adı kalmayacak. 600 seneden beri bütün devletlerin içindeki Türklere hiçbir zaman böylesine korkunç bir zulüm yapılmamıştır. Kars, Revan, Batum vilayetleriyle yukarıda adı geçen yerlerdeki Türklere acaba ne gibi büyük günah işlemişler ki, Ermeniler kudurmuş köpek sürüleri gibi saldırdılar. Korunmamız için başka bir devlet yok muydu? Ermenilerin yaptıkları korkunç mezalim Şeddat, Nemrut, Firavun zamanlarında dahi olmamıştır. Şimdi hepimizin hayatı tehlikededir. Gördüğümüz zulümleri gerekli makamlara biran önce bildirmenizi dileriz"*³⁹ diyerek çektikleri sıkıntıları dile getirmişler ve biran önce kendilerine yardım yapılmasını talep etmişlerdi.

26 Ağustos 1919'da Kazım Karabekir, Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği telgrafında, Ermeni Taşnak Komitesinin, Revan ve Aras bölgesinde ve Elviye-i Selase'de bir tek Türk bırakmamaya karar vermiş olduklarını ve bu kararlarını da uygulamaya başlamış olduklarını da yazarak, uçakla bölgedeki köy ve yaylaları bombaladıklarını, camilerde ezan okunmasına engel olduklarını, özellikle Türk kadınlarına saldırdıklarını bildirmişti⁴⁰. Ermenilerin yaptığı bu katliamları görmeyen veya görmek istemeyen Amerikalı Amiral Bristol, 23 Ağustos 1919'da Türk Hükümetine gönderdiği telgrafında; *"Şayet siz Türklere, Ermenilere bir şey yaparsanız Başkan Wilson sert tedbirler alacak. Kudretimiz yok diye bir bahane de*

³⁷ Hocaoğlu, Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, s. 823

³⁸ Hocaoğlu, Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, s. 824

³⁹ Hocaoğlu, Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, s. 826-827

⁴⁰ B.O.A, HR. SYS. 2602-1; Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, s. 374; Hocaoğlu, Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, s. 840

dinlemeyiz. Şayet Ermenilere en küçük bir hal olursa ilerde Türk hükümlerine diye bir şey kalmaz⁴¹” diyerek katliamlara çanak tutmuştur.

Amiral Webb ise İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a gönderdiği bir telgrafında, Sadrazamın bu tehditten büyük telaşa kapılarak Erzurum Valisinden aldığı hakaret dolu bir mektubu kendisine gösterdiğini, halkın sesinin hükümetin sesinden farklı olduğunu, halkın sesinin de gerçek ses olduğunu belirtmişti⁴². Amiral Bristol’un yaptığı tehdidi Balfour, Lord Curzon’a gönderdiği 31 Ağustos 1919 tarihli telgrafında da bildirmiş ve şayet Ermenilere bir şey olursa kendilerinin de son adamlarına kadar ortadan kaldırılacağını söylemişti⁴³. Bundan da anlaşıldığı gibi, Amerikalılar da Avrupalılar gibi Ermenileri ısrarla himaye ediyorlar, ancak bunu daha sinsice ve politik oyunlarla yapmak istiyorlardı.

Kazım Karabekir, 2 Eylül 1919’da Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafında, bölgedeki Ermeni faaliyetlerinden uzun uzadıya bahsetmiş, hatta Kafkasya dâhilindeki duruma tam olarak vakıf olmadıklarını, asayişin tamamen bozuk olduğunu, hemen her gün çarpışmalar yaşandığını ve bu haberleri de Kafkas gazetelerinden öğrendiklerini bildirmişti. Ermeni mezaliminden kaçarak sınıra gelen Müslüman Türkler, Ermenilerin kendilerine yaptıkları mezalimi anlatarak, muntazam askeri birlikler ile top ve makineli tüfeklerle köyleri tahrip edip halkını katlettiklerini söylüyorlardı. Hatta bu katliamı yaşayan pek çok insan, Ermeni vahşetini ve barbarlığını yazdıkları feryatnameleri, Türk tarafına göndererek yardım istemişlerdi. Onların bu yaşadıklarının aynısı Kafkas gazetelerinin neşriyatlarında da teyit edilmekteydi⁴⁴.

3 Eylül 1919’da Kafkas bölgesindeki Ermenilerin durumunu değerlendiren Harbiye Nazırı, Ermenilerin Türk sınırına civar noktalarda, özellikle Revan ve çevresinde pek çok kuvvet toplayarak durumlarını daha da güçlendirip faaliyetlerini şiddetlendirmekte olduklarını söyleyerek, tıpkı İzmir’de olduğu gibi İtilaf Devletlerinin önderliğinde Ermenilerin Paris Konferansı’nın hükümlerine dayanarak, Doğu vilayetlerine saldırmak suretiyle, henüz yerleşmiş olan muhacirleri bir kere daha yerlerinden oynatmaya teşebbüs edebilecekleri ihtimalini göz önünde bulundurarak, buna göre hazırlanılması gerektiğini vurgulamıştı. Hatta bunu önemli bir vazife hükmünde görmekte, böyle bir durum karşısında ordunun hareketini düzenlemenin çok önemli olacağını, bu meselenin kesinlikle bir karara bağlanması gerektiğini de vurgulamıştı⁴⁵.

Bir yandan yaşananlar ve yapılan katliamlar nedeniyle Türk Ordusu ve yetkili makamlar tedbirler almaya çalışırken, diğer yandan Ermeni faaliyetleri bir türlü dinmek bilmiyordu. Şöyle ki Eylül ayında faaliyetlerini tamamen artırmışlardı. 17 Eylül 1919’da, Iğdır’ın 6 km. doğusundaki Oba köyünün halkını tamamen ve bu köye bir kilometre mesafede bulunan 300 haneli Yağcı Köyü halkını kısmen feci bir şekilde katletmişlerdi. Iğdır mezalimine karşı isyan eden çevre halkı silahlanarak Iğdır üzerine yürümüş ve 21 Eylül’de Iğdır’a girmişler ve Ermenilerin karşı taarruzları üzerine Iğdır’ı terk etmişlerdi. Ermeniler bu tarihlerde Çomkanlı ve Bavlı İslam aşiretlerine de taarruz ederek bunlara 24 şehit ve 24 yaralı vermişlerdi. Ermeniler bir taraftan bu cinayetleri yaparken diğer taraftan da hileli beyannamelerle bölgedeki aşiretleri kandırmaya çalışmışlardı⁴⁶.

⁴¹ Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 191

⁴² Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 205

⁴³ Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 206

⁴⁴ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Nisan 1987, S. 86, s. 119–120

⁴⁵ B.E.O, Belge No: 343307

⁴⁶ Karabekir, 1917–1920 Arasında Erzincan’dan Erivan’a Ermeni Mezalimi, s. 132

1919 yılına ait başka bir belgede ise, Ermeni katliamlarından kaçarak mülteci durumuna düşen Müslümanların, köylerine dönemedikleri için, sıkıntılı günler geçirdiklerini, hatta açlıktan ölenlerin olduğunu, kış aylarında bu ölümlerin artabileceği, Revan, Eçmiyazin, Yeni Beyazıt, Sürmeli, Zengezur eyaletleri başta olmak üzere bu bölgelere acil yiyecek ve sağlık yardımının ulaştırılması gerektiği bildirilmişti⁴⁷. Bu durumu öğrenen Azerbaycan Dışişleri Bakanı Caferov, Ermenistan Dışişleri Bakanına gönderdiği notada, Eçmiyazin, Sürmeli, Revan, Yeni-Beyazıt eyaletlerindeki Müslümanların, Ermeniler tarafından öldürülmesini protesto etmiş ve aynı notayı ayrıca Trans-Kafkasya'daki Müttefik Devletler Yüksek Komiseri V. N. Gaskel'e de göndererek, Revan'daki Müslümanlara yapılan katliamın durdurulmasını istemişti⁴⁸. Ermeniler, müezzinleri ezan okurken taşıyıp sövmüşler, kadınlara pek çok işkencede bulunmuşlar, topladıkları Müslüman kadınları çıplak bir halde kendi askerleri arasında gezdirmişlerdi. Her türlü sınırı aşan vahşet ve zulümler sınır dışındaki Müslüman halk arasında umumi bir galeyana sebep olmuş, Müslümanların bir kısmı göç etmek ve sığınmaktan vazgeçerek hayatlarını ve namuslarını müdafaa etmek için Ermenilere karşılık vermeye ve bu şekilde mertçe ölmeye karar vermişlerdi⁴⁹.

1919'da yapılan katliamlar hakkında bir Ermeni, anılarında; "...Biz de Ermenistan'daki Türk problemini halletmeye giriştik. Türklerin kaçmalarına imkân verecek yolları ve dağ geçitlerini tutarak kapattık. Hemen yok etme işine giriştik. Birliklerimiz birbiri ardına köyleri kuşatıyorlardı. Topçu ateşiyle köy evleri toprak yığını haline geliyor ve köylüler köyde yaşayamaz bir hale gelerek köy dışındaki kırlara kaçmaya başlayınca da tüfek mermileri ve süngülerle işlerini tamamlıyorduk... Şimdi Bu köylerde buralarda kalmış ölü insanların kemiklerini bulmak için gelmiş kurt ve çakalların ulumalarından başka bir ses duyulmaz⁵⁰" diyerek, işlenen Türk soykırımının boyutlarını ortaya koymuş ve bizzat itiraf etmiştir.

İngiliz belgelerinde ise Ermenilerin, Türk komşularını kesmesinden şüphe edilmemiş ve Revan'ı kontrol altında tutan Taşnak çetesine en küçük bir itimat gösterilmemesi gerekliliği de vurgulanmıştı⁵¹. Fakat ne yazık ki Ermenilere güvenmediklerini söylemelerine rağmen yine de onları desteklemeye devam etmişlerdi. Hem de bunu yaparken insanlık ve demokrasi adına hareket ettiklerini söyleyebilecek kadar da ileri gitmişlerdi. Özellikle, Avrupa'daki Ermenileri silahlandırıp, Batum üzerinden Ermeni ordusuna takviye birlikleri dahi göndermişlerdi. Bu gerçek Sivas'taki 3. Kolordu Kumandanı Selahattin Paşa'nın 4 Eylül 1919'da Harbiye Nezaretine gönderdiği telgraftan anlaşılmaktadır. Telgraf şöyledir; "Revan Ermeni Hükümetinin 30 bine yakın kuvveti bulunmaktadır. Bu gün Trakya'daki Ermenilerin, Ermenistan'da hizmet etmek üzere askere yazılmaları hakkında, İngiliz temsilcileri tarafından davet edildikleri ve bu maksatla Samsun'a gelen İngiliz nakliye vapurlarıyla bir kaç Ermeni'nin Batum'a gittiği ve Amerikalı Albay Haskil tarafından Batum'daki İngiliz birliklerinin Revan'a gönderilmekte olduğunu Samsun'daki İran konsolosuna haber vermiştir⁵²".

Ermeni Generali Nazarbekof komutasındaki Ermeni kuvveti Revan, Çıldır, Gümrü, Kars, Göle, Ardahan, Iğdır, Kağızman ve Sarıkamış bölgesine yerleşmişti. Nazarbekof, 7-8 bin kişi olduğu tahmin edilen kuvvetini 20 bine çıkaracağı söylentisi bölgedeki Türkler arasında epeyce tedirginlik yaratmıştı. Bunun yanında Andranik'in emrinde de yaklaşık olarak üç bin

⁴⁷ Azerbaycan Belgelerinde, s. 71-72

⁴⁸ Azerbaycan Belgelerinde, s. 74-75

⁴⁹ B.O.A. HR. SYS. No: 2877/77

⁵⁰ İskender Yılmaz, Gümrü Antlaşması, Ankara 2001, s. 23-24

⁵¹ Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 215

⁵² Hocaoğlu, Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, s. 849

kişi kadar Taşnak çetecisi mevcuttu. Bu sıralarda Rus Bolşevik Ordusu da Kuzey Kafkasya'da Denikin'in ordusunu yenerek güneye doğru ilerlemeye başlamıştı⁵³.

Ancak Ermenilere verilen vaatlerin ulusal ve devletlerarası gerçeklerden uzak olduğunu zamanla müttefikler itiraftan kaçınmayacaklardır. San Remo'na Nisan 1920'de Lord Curzon, Doğu Anadolu'da çok az Ermeni'nin bulunduğunu nüfusun hemen tamamıyla Türklerden-Müslümanlardan oluştuğunu kaydedecektir. Müttefiklerin böyle bir politika değişikliğine gitmesi Anadolu'da gittikçe güçlenen Mustafa Kemal'in karşısındaki acizliklerinin kabullenilmesiydi. Türk milliyetçiliğinin Anadolu'da Mustafa Kemal'in önderliğinde gelişmesinin, İngilizleri oldukça kaygılandırıldığını Lloyd George'un konuşmasında da ifade edildi. *"Erzurum Ermenistan'a verilecek olursa müttefik devletler için Ermenistan'ı (Doğu Anadolu'yu) korumak için kuvvet göndermek değil, yeni topraklar fethetmek için kuvvet göndermek söz konusu olacaktır. Doğu Anadolu'nun yolsuz, dağlık bir ülke olduğu söyleniyor. Askeri danışmanlarımız kendilerine Mustafa Kemal'le başa çıkmak için dev bir orduya gereksinim olduğunu söylemişlerdir. Kimsenin de böyle bir kuvveti yeniden oluşturmaya en ufak bir niyeti yoktur"*⁵⁴.

İngiliz Başbakanı Lloyd George, Avam Kamarasında, Ermenilerin faaliyetlerini değerlendirirken, İngiliz politikası hakkında şunları söylemişti. *"Güçlük şuradadır ki, Ermenilere vermek istediğimiz geniş araziye Ermenileri yerleştirmek için kuvvetimiz yetersizdir. Askeri danışmanlarımız bu işi başarabilmek için, çok büyük ve örgütlenmiş bir birliğe ihtiyaç duymaktadırlar. Hiçbir hükümette, Ermeniler adına bu kadar büyük bir araziye ele geçirip korumak istemez. Ermeni delegeleri bize kendi kuvvetleri hakkında yanlış bilgi verdiler. Aşırı rakamlar sundular. Edindiğimiz bilgiye göre, Ermeni kuvvetleri ancak kendi cumhuriyetlerini savunabilecek miktardadır. Askeri gelenekten yoksun Ermenilerin, istedikleri geniş toprakları askeri tecrübesi mükemmel olan bu düşmanın elinden almalarını ummak boşunadır"*. Lloyd George bu konuşmasında gerçeklere değinmiş ve bölgede bağımsız bir büyük Ermenistan'ın kurulamayacağını farkına vardığından ve kendilerine de ağır yük getireceğinden dolayı Türkler karşısında Ermenileri desteklemenin hayalden öteye gidemeyeceğini anlamıştı. Ne yazık ki, Ermeniler, bu gerçeği anlamakta geç kalmışlardı. Her geçen gün faaliyetlerini daha da artırmışlardı.

Ermeniler ise İngilizlerin kendilerine sırt çevirmesini, büyük bir kayıp olarak görmeyip kendileri için sürekli olarak alternatif üreten diğer devletlerle ittifak içinde olmaktan çekinmemişlerdi. Sovyetlerle anlaştıktan sonra serbest kalan kuvvetleriyle, Şahtahtı-Nahcivan karayolunu kesmek için Zengibasar Şura Hükümetine bir kesin uyarı vererek bir gün sonra da Zengibasar bölgesine kuzeyden ve doğudan taarruza geçmişlerdi. Zengibasar Şura kuvvetleri, yapılan bu taarruz karşısında, büyük bir cesaretle karşı koymuşlarsa da büyük kayıplar vererek Aras Nehri güneyine çekilmek zorunda kalmışlardı. Bölge halkı ise perişan bir durumda, Aras Nehri güneyine ve İran'a göç etmişti. Böylece Zengezur bölgesinde, ortalama iki bin piyade, iki top ve sekiz makineli tüfekten oluşan bir Ermeni kuvveti bölgeyi ele geçirdikten sonra güneybatı yönünde ilerlemişti. Bu durumu önlemek için, Doğu Beyazıt'taki 2. Kafkas Tümeni Şahtahtı'na gönderilmiş ve Ermenilere yapılan taarruz sonucunda Ermeniler yenilip geri çekilirlerken de pek çok köyü yakmışlardı⁵⁵.

Türk vatanını bölüp parçalamak amacıyla XIX. yüzyılda uygulamaya konulan projelerden birisi de Ermeni sorunudur. Önce Ruslar tarafından ortaya atılan Doğu Anadolu'da bir devlet kurma planı daha sonra İngiltere tarafından sahiplenilmiş ve bu proje Birinci Dünya

⁵³ Firuz Kazemzadeh, *The Struggle For Transcaucasia (1917-1921)*, New York 1951, s. 216

⁵⁴ Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, s. 135-137

⁵⁵ Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, s. 376-378

Harbinden sonra uygulama alanına sokulmuşsa da başarılı olunamamıştır. 1890'lerden başlayarak artan bir şekilde devam eden Türklerin toplu olarak öldürülmesi Birinci Dünya Harbinde de devam etmiştir. Bunun sonucunda “Sevk ve İskân” kanunu çıkarılmış ise de katliamlar daha sonra devam etmiştir. Erzurum, Erzincan, Bitlis, Van ve diğer Türk şehirlerinde devam eden katliamlar, Iğdır ve havalisi de devam etmiş binlerce Türk insanı hayatını kaybetmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

B.E.O, Belge No: 343464

B.E.O, Belge No: 343464

B.E.O, Belge No: 343307

B.E.O, Belge No: 343307

B.E.O, Belge No: 341351

B. O. A. DH/ KMS Dosya No: 53-3, Belge No: 5

B. O. A. DH/ KMS Dosya No: 53-3, Belge No: 15

B. O. A. DH/ KMS Dosya No: 53-3, Belge No: 15

B. O. A. DH/ KMS Dosya No: 53-3, Belge No: 15

B. O. A. DH/ KMS Dosya No: 53-3, Belge No: 15

B. O. A. DH/ KMS Dosya No: 53-3, Belge No: 15

B. O. A. DH/ KMS Dosya No: 53-3, Belge No: 15

B.O.A. DH/ KMS, Dosya No: 53-3, Belge No: 15

B.O.A. DH/ KMS, Dosya No: 53-3, Belge No: 15

B.O.A. DH/ KMS, Dosya No: 53-3, Belge No: 15

B.O.A., HR. SYS. 2602-1

B.O.A. HR. SYS. No: 2877/77

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Nisan 1987, S. 86,

Osmanlı Erkân-ı Harbiye Umumi Dairesinde 1335 senesi Temmuz Ayı Zarfında Kafkasya'da İslamlara karşı İcra Olunduğu Haber Alınan Ermeni Mezalimi,

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi 1906-1918, I, Ankara 1995

Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu, Ankara 2001

Atabek, Fahir, Doğu Cephesi (1919-1921)

Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, Ankara 2004

Erdoğan, Dilşen İnce, "İngiliz Belgelerinde İngiltere'nin Kafkas Politikası Çerçevesinde Zengezor Meselesi 1919", Tarih ve Kültür Ekseninde Orta Aras Havzası Sempozyumu (17-19 Kasım 2016 Nahcivan) ATAM Yayınları Ankara 2018

Gazigiray, A. Alper, Osmanlılardan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörünün Kaynakları, Herak 1982

Hocaoğlu, Mehmet, Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, İstanbul 1976

Kaçaznuni, Ovanes, Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansına Rapor), İstanbul 2005

Karabekir, Kazım, 1917–1920 Arasında Erzincan’dan Erivan’a Ermeni Mezalimi, İstanbul 2003

Kazemzadeh, Firuz, The Struggle For Transcaucasia (1917-1921), New York 1951

Kırzıoğlu, Fahrettin, Kars ve Çevresinde Ermeni Mezalimi, Ankara 1970

Öke, Mim Kemal, Ermeni Sorunu 1914-1923, Ankara 1991

Sakarya, İhsan, Belgelerle Ermeni Sorunu, Ankara 1984

Saruhan, Zeki, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I-IV, Ankara 1993

Toksoy, Nurcan, Revan’da Son Günler, Ankara 2007

Ulubelen, Erol, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul 1967

Yerasimos, Stefanos, 1914–1917 Rus Kafkasya’sının Sonu, İstanbul 1995

Yılmaz, İskender, Gümrü Antlaşması, Ankara 2001

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihsel Perspektifte Çine*

Uğur AVCI¹

Araştırma Makalesi

Makale Gecmişi

Başvuru Tarihi: 15.05.2024

Kabul Tarihi: 25.06.2024

Research Article

Article History

Date of Application: 15.05.2024

Acceptance Date: 25.06.2024

Özet

Aydın ve Menteşe gibi iki büyük sancağın sınır bölgesinde yer alan Çine, Menteşe Sancağı'nın Büyük Menderes'e açılan bir kapısı niteliğindedir. Osmanlı Dönemi'nde küçük bir taşra şehri olan Çine, 20. yüzyıla kadar gelişim göstermiştir. Şehirde bulunan tekke ve zaviyeler ile bölgenin önemli bir eğitim yuvası haline gelmiş; Balkan Savaşları sonrasında Anadolu'ya göçen halka kucak açmış, muhacirler için yeni yerleşim yerleri kurulmuştur. Milli Mücadele Dönemi'nde ise Yunanlar karşısında İtalyan işgal bölgesinde kalmıştır. İtalyanların bölgede uyguladığı ılımlı politikadan dolayı Türk askerleri ve bölge halkı için "sığınacak bir liman" özelliği taşımıştır. Böylelikle bu çalışmada, küçük bir Osmanlı şehriden, Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin ilk tohumlarının atıldığı önemli bir şehir konumuna yükselen Çine'nin yaşadığı değişim ve dönüşüme odaklanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Çine Kazası, Milli Mücadele, Kuva-yı Milliye

Çine in Historical Perspective from Ottoman to Republic

Abstract

Çine, situated at the boundary between two major sanjaks, Menteşe and Aydın, serves as the entrance to Büyük Menderes and is a gate of Menteşe Sanjak. The development of Çine, a minor provincial city that existed during the Ottoman Period, continued into the 20th century. As a result of the lodges and zaviyas situated within the city, it has emerged as a significant hub for education in the region. Post-Balkan Wars migration to Anatolia was met with the establishment of new settlements to accommodate the immigrants. It remained in the Italian occupation zone throughout the War of Independence, not the Greeks. As a consequence of the Italians' moderate approach to regional affairs, the area became a sanctuary for Turkish troops and local inhabitants. Therefore, the present study centers on the evolution and revolution that Çine underwent. From a minor Ottoman city, it ascended to become a significant center, where the initial seeds of the Kuva-yı Milliye (National Forces) were deposited in Western Anatolia.

Keywords: Ottoman Empire, Çine District, War of Independence National Forces.

* Bu çalışma Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2017 yılında tamamlanan "XIX. Yüzyılda Çine Kazası'nın Demografik Yapısı" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Dr., uguravc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6945-134X.

1. Giriş

İnsanların yaşamını ve geçimini sürdürmek amacıyla, bitkisel ve hayvansal besin üretimi için ekim, dikim, bakım, toplama başta olmak üzere gerçekleştirdiği tüm faaliyetler, *tarım* veya *tarımsal faaliyet* olarak ifade edilmektedir (Suvla, 1942). Tarımı yalnızca doğal kaynaklar ve işgücü desteğiyle ortaya konulan bitkisel üretim olarak tanımlamak eksik olacaktır. Daha geniş ifadeyle tarım; tohum, toprak, gübre, su, güneş gibi yardımcı girdiler desteğiyle üretilen bitkisel ve hayvansal besin üretimi olarak tanımlanabilir (Aksöz, 1972; Açıl, 1980). Bu çerçevede tarımsal çalışmalar sadece tarımsal üretimle sınırlı olmayıp; hayvancılık, ormancılık, seracılık başta olmak üzere çok sayıda sektörü içinde barındırmaktadır (Sarç, 1983).

Osmanlı Devleti'nde taşra idaresi, en küçük birimden en büyük birime doğru, köy (karye), nahiye, kaza, sancak (liva) ve eyalet şeklinde teşkilatlanmıştır. Köylerle birlikte nahiyelerin birleşmesiyle kazalar, kazaların birleşmesiyle sancaklar, sancakların birleşmesiyle de eyaletler oluşmuştur (Halaçoğlu, 2014: 85). Bu yapılanma içerisindeki küçük birimlerden birisi olan Çine, coğrafî olarak Muğla ve Aydın gibi iki büyük sancağın sınır bölgesinde yer alıyordu. İki sancak arasında bir geçiş güzergâhı olan Çine, ayrıca Muğla'nın Büyük Menderes'a açılan bir kapısı olma özelliğine sahiptir. Sancakların kesişim noktası olarak adlandırabileceğimiz Çine, iki sancak arasında idarî bakımdan çok sık yer değiştirmiştir.

1426'da II. Murad döneminde Cüneyd Bey ve ailesinin ortadan kaldırılmasıyla birlikte Aydınoğlu Beyliğine kesin olarak son verilmişti.² Böylelikle İzmir ve Aydın toprakları Osmanlı hâkimiyetine girmiş, Menteşe ve Hamid topraklarında ise yeniden merkezi idare kurulmuş (Emecen, 2003: 50) ve oluşturulan Aydın Sancağı beyliğine ise Halil Yahşi Bey atanmıştır (Akın, 1968: 84). Saruhan, Aydın ve Menteşe gibi Batı Anadolu beylikleri Yıldırım Bayezid tarafından zapt edilmişse de fetih süreci II. Murad zamanında tamamlanmış,³ idarî yapılarında da hiçbir değişiklik yapılmamıştı. 1430'larda Anadolu'da 16 sancak, II. Bayezid zamanında ise 17 sancak bulunuyordu. Menteşe ve Aydın da bu sancaklardan ikisiydi (Emecen, 2003: 95; Akbulut, 2008: 123-129).

II. Murad, II. Mehmed'e tahtı bırakarak (1443) Manisa'ya dinlenmeye çekildiği zaman Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarını kendisine senelik ödenek olarak kalmasını şart koşmuştu (Akın, 1968: 84). Buradan da anlaşılıyor ki, bu beylikler tamamıyla Osmanlı'ya bağlanmıştı (Witteck, 1986: 103-104).

II. Murad'ın vefatının ardından Karamanoğlu İbrahim Bey, Aydın, Germiyan ve Menteşe eyaletlerine elçiler göndererek beyliklerin halefleri oldukları iddiasında bulunmuş ve onları isyana teşvik etmişti. Fakat II. Mehmed'in bizzat Karaman üzerine sefere çıkmasıyla bu isyan teşebbüsten öteye gidememişti. Edirne'ye geri dönen II. Mehmed, İshak Paşa'yı Anadolu'da bırakmış, Menteşe bölgesini kontrol altında tutmuştu. Daha sonra bu bölgede, merkezi Muğla olan Menteşe adıyla bir sancak oluşturulmuştu (Witteck, 1986: 104-105).

II. Mehmed zamanında Gelibolu Sancakbeyi olarak gözden düşen Yunus Bey, Menteşe Sancağı'na vali olarak atanmıştı. 1478-1479 tarihleri arasında şehzade Cem ve II. Bayezid zamanında, 1490 tarihinde ise Şahinşah sancakbeyliği yapmıştır (Witteck, 1986: 105-106).

² Cüneyd Bey ve Aydınoğulları Beyliği'nin yıkılmasının ardından soyun durumu için bkz: (Haykıran, 2019a: 89-102).

³ Zekai Eroğlu, Menteşe Beyliğinin II. Murad zamanında değil de Fetret Devri'nin sonlarında, Çelebi Mehmed'in kardeşi İsa Çelebi'yi yenilgiye uğrattıktan sonra, onu destekleyen beyleri de ortadan kaldırdığını ve bu beyler arasında Menteşe Beyinin de olduğunu belirtmektedir (Eroğlu, 2011: 127).

Bu ortamda Aydın ve Menteşe gibi iki büyük beyliğin arasında bir sınır bölgesi konumunda olan Çine Kazası'nın gelişim sürecine odaklanılacaktır. Batı Anadolu'da küçük bir yerleşim birimiyken 19. yüzyılda yaşadığı değişim ve gelişim, ardından Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, özellikle Milli Mücadele'de oynadığı kritik rol, küçük bir Osmanlı şehrinin nasıl önemli bir konuma geldiği süreci üzerinde durulacaktır.

2. Osmanlı Dönemi Çine Kazası

Çine Kazası bulunduğu coğrafi konumdan dolayı, tarihsel süreç içerisinde pek çok kez sancakların idarî teşkilatları içerisinde geçiş yapmıştı.⁴ 15 ve 16. yüzyıl tahrirleri incelendiğinde bölgede oldukça geniş bir idarî alana sahip olan Aydın Sancağı⁵ sınırları dışında kalmış, güneyde, Menteşe Sancağı sınırlarına dâhil edilmişti.⁶ Fakat Kanuni'nin Rodos Seferi için Kütahya ve Aydın üzerinden Marmaris'e (Uzunçarşılı, 1999: 314) ulaşmak isteyen Osmanlı kara ordusunun Aydın İli'nde bulunan Çine Ovası'nda çadır kurduğu bilgisi (Gökbel-Şölen, 1936: 105; Ertaş-Kılıçaslan, 2017: 12, 33) Çine Kazası'nın o tarihlerde Aydın Sancağı'na bağlanmış olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

16. yüzyılın ortaları ve 17. yüzyılın başlarında hemen hemen bütün Anadolu'da büyük bir mahallî ayaklanma ortaya çıkmıştır. Anadolu genelinde bu ayaklanmanın başını çeken Kalenderoğlu ve Karayazıcı gibi reislerin etkileri Batı Anadolu'da da karşılık bulmuştur. Aydın ve Menteşe sancaklarının kargaşa ortamı içerisinde, 1608 tarihinde Aydın Muhassılı Zor Mehmed Paşa'nın kâhyası Yusuf Paşa Celâlılere karışmış ve Cennetoğlu İsyanı'nın baş göstermesi sancaktaki kargaşa ortamını daha da ilerletmiştir (Gökbel-Şölen, 1936: 105).⁷

Bu isyan süresince pek çok sadrazam değişmişti. Kuyucu Murad Paşa'nın sadrazamlığı sırasında isyanı önlemek için hazırlıklar başlamış ve "Osmanlı tavşanı araba ile avlar" deyiminde olduğu gibi isyancıların 100 bininden fazlasını öldürülmüş ve isyana liderlik yapan Kalenderoğlu, Muslu Çavuş ve Aydınli Yusuf Paşa'nın kelleleri alınmıştır. İsyanın bastırılması sonucu bütün Anadolu'da huzur ortamı oluşsa da Aydın Sancağı'nda zaman zaman mahallî ayaklanmalar da olmuştur (Gökbel-Şölen, 1936: 106).

16. yüzyılın ikinci yarısında, muhtemelen 1571-73 tarihlerinden itibaren, bazı kazalar yeni bir sancak oluşturacak şekilde Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlanmıştır. Sıgla adı verilen bu yeni sancağın idarî yapılanmasını, Aydın Sancağı'na bağlı İzmir, Ayasuluğ, Çeşme, Akçeşehir (Söke) kazaları ile Menteşe Sancağı'na bağlı Çine ve Balat kazaları oluşturmuştur (Emecen, 1991: 236; Baykara, 1988: 179-180). Ancak Çine Kazası, Sıgla Sancağı içerisinde, muhtemelen 10 sene gibi kısa bir süre kalmıştır. Çünkü 1517-1563 yılları arasındaki tahrir kayıtlarında Menteşe Sancağı'na bağlı, 1583 tarihli tahrirlerde ise Aydın Sancağı sınırları içerisinde bulunmaktaydı.⁸ Mete ise, Çine ve Balat kazalarının 1571 tarihinde Menteşe

⁴ Osmanlı idari yapısındaki değişiklikler için bkz: (Baykara, 1988).

⁵ 15. ve 16. yüzyıl tahrirlerine göre Aydın Sancağı Birgi, Tire, Güzelhisar, Sultanhisar, Arpaz, Bozdoğan, Kestel, Yenişehir, Ayasuluk, İzmir, Çeşme, Alaşehir ve Sart kazalarından oluşmaktadır (Emecen, 1991: 236).

⁶ Menteşe bölgesiyle ilgili ulaşılabilen en eski tahrir defteri II. Bayezid dönemine aittir. Bu deftere göre Menteşe Sancağı Pınaz, Çine, Milas, Peçin, Bozöyük, Muğla, Tavas ve Köyceğiz Kazalarından oluşmaktadır (Yiğit, 2009: 7). 1530 tarihinde ise Sancağa Balat, Mazon, Isravalos ve Megri kazaları da eklenerek idari bölgesi genişlemiştir (Akbulut, 2008: 12-13).

⁷ Bu isyanlar hakkında detaylı bilgi için bkz: (Uluçay, 1944: 31-36; Başaran-Sarıbey Haykıran-Özçelik, 2018: 55-108).

⁸ Eserde cemaat isimleriyle birlikte kökenlerinden yerleştikleri yerlere ve tutulan kaydın arşiv koduna kadar pek çok bilgi bulunmaktadır. Eserde Balyabalı Cemaati, Aydın Sancağı'na bağlı Çine Kazası'nda yerleştiği görülmekle birlikte Selim Şah Tiri Cemaati, Aydın Sancağı'na bağlı Çine

Sancağı'ndan ayrılıp Sığla Sancağı'na bağlandığını, ancak kısa bir süre sonra tekrar Menteşe Sancağı idaresi altına girdiğini belirtmiştir (Mete, 2004: 151). 1831 tarihinde Muğla Sancağı'na bağlı gözüken Çine Kazası,⁹ 1845 tarihinden sonra Aydın Sancağı sınırları arasında bulunmuştu (Pullukçuoğlu Yapucu, 2007: 41). Fakat bazı çalışmalar kazanın 1850 tarihinde Aydın Livası'na bağlandığı bilgisini aktarmıştır (Gökbel-Şölen, 1936: 111; Baykara, 1988: 237).

1867 tarihinde yapılan vilayet nizamnamesiyle¹⁰ bölgede köklü değişikliklere gidilmiş ve Aydın Eyaleti İzmir, Aydın, Denizli, Saruhan ve Menteşe olmak üzere beş sancağa ayrılmıştı. Yeni oluşturulan Aydın Sancağı içerisinde Aydın, Nazilli, Çine, Bozdoğan, Söke Kazaları ve bunlara bağlı 19 nahiye bulunuyordu (Emecen, 1991: 237). 1867 yılında yapılan değişiklikle Çine, Aydın merkez kazasına bağlı bir nahiye olmuş, 1882 yılında ise kaza statüsüne yükselmişti (Gökbel-Şölen, 1936: 111). Aydın Vilayet Salnâmelerini incelendiğinde 1878-1881 tarihleri arasında Çine'nin nahiye olarak gözüktüğü,¹¹ 1881 tarihinde ise kaza haline getirildiği ve kaymakam olarak da Hüsnü Bey'in atandığı görülmektedir. Kazada ilk belediye teşkilatının da bu tarihte oluşturulmuş ve başına Sadık Bey getirilmişti (Avcı, 2017: 44).

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin kayıt tutma sistemi değişmiş ve 1831 yılında ilk nüfus sayımı gerçekleştirilmişti. Bu sayımda Çine Kazası'nda üç Ermeni, 54 Reaya ve 3.951 Müslüman olmak üzere toplamda 4.008 erkek nüfus bulunuyordu (Karal, 1997: 208). Aynı tarihlerde tutulan bir başka nüfus defterinde Müslüman nüfusu 3.931'di. 1841 yılında kazada bulunan aşiretler de kayda geçse de nüfusta 3.615'e düşmüştü (Avcı, 2017: 68). Ancak 1844-45 yılında tutulan temettuat defterinde ise nüfus 4.445 olarak kayda geçmişti (Budak, 2018: 1).

1881-1893 yılları arasında yapılan sayımların verileri incelendiğinde Çine'nin nüfusunda ciddi bir artış yaşanmış, 25.542'ye yükselmişti (Karpat, 2010: 261). Nüfustaki bu önemli artışın nedeni kadınların da birey yerine koyularak kayıt altına alınmış olmalarıydı.

93 Harbi'nin ardından Balkanlardan Anadolu'ya pek çok göç gerçekleşmişti. Bu göçlerden kalabalık bir kısmı Çine Nahiyesi'ne yerleştirilmiş ve Şevketiye adında bir mahalle

Nahiye'sinde yerleştiği bilgisi verilmektedir. Bu iki cemaatle ilgili belge tarihleri de aynı olmasına rağmen (Şubat 1583), Çine hem kaza hem de nahiye olarak gözükmektedir (Halaçoğlu, C. I, 2009: 238; Halaçoğlu, C. V, 2009: 2012).

⁹ Enver Ziya Karal, 1831 tarihli nüfus sayımında sancak ve kazalar listesinde Muğla'yı Menteşe Sancağı içerisinde merkez kaza olarak göstermiş, listenin devamında merkez kazası İzmir olan bir Muğla Sancağı görülmektedir (Karal, 1997: 14, 15). Eldeki bilgilere bakıldığında bu sancağın Sığla olma ihtimali yüksektir. Çünkü Sığla Sancağı'nın merkez kazası olan İzmir, 1867 tarihindeki düzenlemeden sonra sancağa adını vererek İzmir Sancağı halini almıştır (Gökbel-Şölen, 1936: 111). Nüfus defterleri incelendiğinde ise Çine Kazası "Kaza-i Çine Der-Liva-i Sığla" şeklinde kaydedilmişti (Avcı, 2017: 62).

¹⁰ Baykara, bu nizamnamenin 1864 tarihinde yapıldığını, fakat yeni düzenlemelerin daha çok 1867 tarihinde yapıldığı için bu şekilde anıldığını belirtmektedir. Ayrıca kanun maddelerinin gerçeklerden çok Avrupalı uzmanların etkilerini yansıttığını ileri süren Baykara, Maraş'ın Halep'e bağlanmasının bile bunu gösterdiğini söylemektedir. Ayrıca, bu nizamnameyle birlikte ülke genelinde 13 vilayette düzenlemeler yapılmış ve eskiden Şam Vilayeti'nin bulunduğu bölge, Osmanlı idaresi altında hiçbir zaman geçmeyen "Suriye" adıyla yeni bir vilayet oluşturulmuştur (Baykara, 1988: 130). Vilayet Nizamnameleri hakkında detaylı bilgi için bkz: (Önen-Reyhan, 2011: 155-252).

¹¹ 1878 tarihinde nahiye müdürü olarak Cemil Efendi, 1879 tarihinde Mehmed Şevki Efendi, 1880 tarihinde ise nahiye kaymakamı olarak Hüsnü Efendi gözükmektedir (Avcı, 2017: 43, dp. 42).

kurulmuştur (Ressamoğlu, 1952: 70).¹² Bu göçmenlerin gelmesiyle nüfusu iyice artan Kiroba, Hamitabad¹³ ve Şevketiye adında iki mahalleye bölünmüş ve 1882 tarihinde kaza statüsüne yükseltilmiştir. Göçmenlerin II. Abdülhamid'in saltanatı zamanında yaşadığı için Kiroba'nın adı Hamitabad'a çevrilmiştir (Gökbel-Şölen, 1936: 262).

Çine Kazası'nda belediye teşkilatı kurulduktan bir yıl sonra, belediye meclisine Kostanti Efendi adında bir Gayrimüslimin aza olarak girdiğini görülmektedir. Rum olduğu anlaşılan aza, kaza genelinde az bir nüfusa sahip olan Gayrimüslim halkın sözcüsü olmuştur. Kaza hakkındaki salnâmelerdeki ilk nüfus bilgisini bir sonraki yıl, 1883 tarihli 252 Ermeni, 280 Rum ve 21.976 Müslüman olmak üzere kazanın toplam nüfusu 22.508 olarak verilmiştir (Avcı, 2017: 44, 76, 81).

19. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Çine'nin nüfusu artış gösterse de büyük oranda stabil kalmıştı. 1884 yılında 25.209; 1890'da 25.542; 1893'te 30.333; 1894'te 30.266; 1897'de 30.109; 1898'de 29.729; 1899'da 29.730; 1902'de 31.555; 1905'te 30.145 kişiydi. 1908 yılında ise 36.804'e yükselmiştir (Avcı, 2017: 77, 78, 81, 82).

1884-1885 tarihlerinde Çine Kazası'na bağlı Hamidabad Karyesi'nde bir okul bulunuyordu. Zaman içerisinde okul ve öğrenci sayıları artmış, 1908-1909 tarihinde bir Rüştüye ve bir İbtidaiye Mektepleri olmak üzere toplamda 195 öğrencileri bulunmaktadır. Ayrıca Rüştüye'de bir, İbtidaiye'de dört olmak üzere beş öğretmen bulunuyordu. Bu öğretmenler arasında İbtidaiye Mektebi'nde bir tane muallime de vardı. Kazadaki ilk askeri tabur ise Nazilli Alayı'na bağlı, 1893-1894 tarihlerinde dört bölük halinde teşkilatlanmıştı (Avcı, 2017: 44-45).

Selanik ve Manastır tarafında rejime karşı hareketlenmelerin başladığını gören II. Abdülhamid, Anadolu redif taburlarının Selanik'e geçmesine izin vermiş ve Aydın, Çine, Nazilli, Karacasu ve Kuşadası redif taburlarını silahaltına çağırılmıştır. Redif taburları önce İzmir'e, oradan da Selanik'e sevk edilmiştir. Fakat bu askerlerden bir kısmı İzmir'den, bir kısmı da Selanik'ten geri dönmeye başlamışlardı. Çünkü Abdülhamid'in saltanatı son bulmuş ve Meşrutiyet ilan edilmiştir (Gökbel-Şölen, 1936: 123).

II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinin ardından Bosna, Hersek ve Girit'in Osmanlı'dan ayrılması aleyhine büyük gösteriler yapan Çine halkı, Büyük Kabine'nin iktidara gelmesiyle birlikte (1910) matbuat özgürlüğünün verdiği bütün imkânları kullanarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı eleştiren yayınlar yapmışlardı. Yine Meşrutiyet'in getirdiği serbest ortam Çinelilerin daha çok çalışıp kazanmalarını ve iktisadî gelişimin gözle görülür bir şekilde artmasını sağlamıştır (Gökbel-Şölen, 1936: 263).

Kısa bir süre sonra Balkan Savaşı'nın patlak vermesinin ardından seferberlik ilan edilmiş, Aydın'dan bir tabur asker savaşa katılmak üzere İzmir'e doğru trenle yola çıkmıştı. Tren Aziziye-Selçuk İstasyonları arasında raydan çıkarak devrilmiş ve taburun önemli bir kısmı orada hayatını kaybetmişti (Gökbel-Şölen, 1936: 263).

Tasavvufî hayatın oldukça canlı olduğu anlaşılan Çine Kazası'nda pek çok tekke ve zaviyenin de bulunduğu görülmektedir. Bu açıdan bir dönemin önemli bir eğitim merkezi haline gelen Çine'de başlıcaları Baba Sultan, Ahmed Gazi, Ahi Bayramlı, Ahi İsmail, Hoca Durmuş, Kuş Baba, Hamza Bey, Halifet Baba, Ahi Yunus, Ahi Debbağ gibi tekke ve

¹² Pullukçuoğlu Yapucu'da bu tarihlerde Çine Kazası'na yapılan bir göçten bahseder ve 66 hanelik muhacir topluluğunun gelip Hamidiye adında bir mahalle oluşturduğunu belirtir (Pullukçuoğlu Yapucu, 2007: 247).

¹³ Hamitabad, Kiroba'nın eski adı olmaklar birlikte, Vilayet Salnâmeleri'nde daha çok Hamidabad şeklinde geçmektedir (Avcı, 2017: 44).

zaviyeler bulunmaktadır (Barkan, 2020: 238-229; Yiğit, 2009: 75; Haykıran, 2019b: 45-54; Avcı, 2017: 45).¹⁴

3. Milli Mücadele Dönemi Çine Kazası

I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından Osmanlı Devleti, İstanbul Hükümeti ve padişahın tüm ağır koşullarına rağmen bir başarı gibi gördükleri Mondros Mütarekesi'ni 30 Ekim 1918 tarihinde imzalamıştır. Hükümetin bu mütarekeyi olumlu gösterme çabalarına rağmen halk ve askerî sınıf antlaşmanın ağır koşullarından oldukça etkilenmiştir. Bu yüzden siyasal ve askerî alanlarda çalışmaya başlanmış ve Mustafa Kemal Anadolu'ya geçmiştir. Mustafa Kemal, Anadolu'da yapılan bölgesel kurtuluş planlarını bir ulusal kurtuluş hareketine dönüştürmek için çalışmıştır. İşte bu çalışmalarında ve düşüncelerinde Batı Anadolu ve Aydın önemli bir yer tutmuştu (Başaran, 2012: 257).

İtalya, 19. yüzyılın sonlarına doğru, etkin bir güç olmanın ve zenginleşmenin tek yolunun sömürge politikasında olduğunu anlamıştır. İngiltere ve Fransa'nın Tunus, Mısır, Fas ve Cezayir'i işgal etmelerinin ardından İtalya'ya, coğrafi konum olarak yakın olan Trablusgarp kalmıştı. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olan Trablusgarp, Avrupa desteğini arkasına alan İtalya tarafından işgal edilse de önemli bir direnişle karşılaşmış ve hedefini Adalara çevirmek zorunda kalmıştır. Balkan Savaşı'nın patlak vermesi Osmanlı Devleti'ni sarsıntıya uğratmıştı. Bu durumdan yararlanan İtalya, Osmanlı'yla 18 Ekim 1912 tarihinde Uşi Antlaşması'nı imzalayarak On İki Ada, Rodos ve Trablusgarp'a yerleşmiştir (Çelebi, 2013: 149).

Uşi Antlaşması'ndan sonra hedefini Güneybatı Anadolu'ya çeviren İtalya, bu bölgede Osmanlı'ya karşı izleyeceği politikayı Dış İşleri Bakanı Sangiuliano *bir an önce demiryolu hatları inşa etmek, çeşitli imtiyazlar almak ve bölgeyi gelecekteki İtalyan hâkimiyetine hazırlanması gerektiği* şeklinde açıklamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin paylaşılması durumunda İtalya da bölgede söz sahibi olmak istiyordu (Çelebi, 2013: 149).

İtalya'nın, Güneybatı Anadolu'ya yerleşmek için uyguladığı politika diğer devletlerden farklı olmuştur. İtalya'nın amacı bölgedeki yeraltı ve yerüstü kaynakları, tarımsal anlamdaki verimliliği, hayvancılığı ve madenleri kullanmak ve İtalyanlar için yeni bir iş kapısı açmak olduğu için halkla iyi geçinmiş, güç kullanmak yerine onların yararına faaliyetlerde bulunarak bölgeye eğitim ve sağlık hizmetleri getirmiş ve bir seyyar hastane dahi kurmuşlardır. Tüm bunları yaparken de savaş gemilerinin Akdeniz kıyısında kendilerini göstermesini sağlamış ve askerî gücünü de göstermeyi ihmal etmemiştir (Çelebi, 2013: 150).

Mondros Mütarekesi'nin ardından gerçekleşen Paris Barış Konferansı'nda Batı Anadolu Yunanlara verilmiştir. Mütareke'nin yedinci maddesini de kullanan Yunanistan, Batı Anadolu'ya yönelik işgal sürecini meşrulaştırmak adına bölgede, özellikle Menderes Ovası ve çevresinde çeşitli karışıklıklar, isyanlar çıkartmaya ve desteklemeye başlamıştı. Çünkü Venizelos bu ovaya büyük önem vermekte ve 300 bin Yunan muhacirini yerleştirmek istemekteydi (Güneş, G., 2007: 208). Desteklenen isyanlardan bir tanesi de Aydın'a bağlı Söke Kazası'nın Akköy Nahiyesi'nin Yoran Köyü'nde yaşayan Rumların 19 Şubat 1919 tarihinde çıkarttıkları isyandır.¹⁵ Bölgede karışıklığa neden olan bu isyan, tam da

¹⁴ Çine Kazası vakıfları hakkında detaylı bilgi için bkz: (Yiğit, 2009: 75-91, 185-193). Bölge vakıfları ile ilgili detaylı bilgi için bkz: (Erdoğru-Değerli, 2020).

¹⁵ Söke'ye bağlı Akköy Nahiyesi'nin Yoran Köyü'nde -günümüzde Yenihisar- oturan Rumlar, köydeki jandarma karakolunu basarak burada bulunan az sayıdaki askeri kaçmak zorunda bırakmışlardır. Artık köyde karşılarında bir güç kalmamış olan Rumlar, köye yakın olan Kovala

Venizelos'un Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın isteklerini savunduğu ve Yunan İşler Komisyonu'nun bu istekleri desteklemek adına yaptığı araştırmalara denk gelmekteydi. Bu konferansın hemen ardından da Amerika Başkanı T. Woodrow Wilson da bu konferansta Aydın'ın Yunanistan'a bırakılmasını savunmuş ve *Yunanları kendi yurtlarında, her şeye hâkim yapabilmek için İzmir ve civarının, Yunanistan'la birleştirilmesini* talep etmiştir (Başaran, 2012: 259).

Heathcote Smith, 23 Şubat 1919 tarihinde yayımladığı raporunda Türklerin *yenildiklerini idrak edemediklerini* vurgulamıştır. Çünkü Türkler, Mustafa Kemal'in gönderdiği telgraftan da anlaşılacağı üzere¹⁶ yenildiklerini kabul etmemişler ve direnme amacı peşinde koşmuşlardı. İzmir işgali sonrasında 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey (Aker), Harbiye Nezareti'ne bir yazı göndermiş ve *durumun düzeltilmesi için Kuva-yı Milliye teşkilatı vücuda getirmenin en iyi tedbir olacağını* belirtmiştir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevad Paşa bu yazıyı inceleyerek teklifin çok önemli olduğunu belirtmiş ve *gereğinin yerine getirilmesi için acele edilmesi gerektiği* notunu düşmüştür (Başaran, 2012: 259).

Peki, bu Kuva-yı Milliye hareketi nedir? Batı Anadolu'daki ilk tohumları Çine'de atılan bu hareketin tam bir tanımı olmamakla birlikte Başaran şu genel tanımı yapmıştır:

Mondros Ateşkes sonrasında İstanbul'daki hükümetin gücünü yitirmesi, özellikle Damat Ferit Paşa hükümetinin Batı Anadolu'da olup bitenlere seyirci kalması, Anadolu'nun idarî, malî, sosyal sorunlarına ve işgalcilerin yarattıkları olumsuzluklara bir çözüm getirememesi sonucu yaşanan felaketlerin karşısında, Anadolu insanlarının aralarında güç birliği etmesi ile oluşan ve ilk kurşunla başlayıp, 23 Nisan 1920'de hukuksal bir nitelik kazanarak devam eden, daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran maddî ve manevî gücün adıdır (Başaran, 2006: 17).

Amerikalı yazar M. L. Smith Milli Mücadele'nin başlangıcını şu ifadelerle anlatmıştır:

Türkiye Kastamonu, Ankara ve Konya vilayetlerini içine alan, acınacak haldeki küçük bir Anadolu tahıl ambarına dönüştürülecekti (...) [Ancak] bu boyun eğmenin altında her an patlayabilecek ulusal nefret duyguları yatıyordu. Anadolu'nun denetlenmeyen iç bölgelerindeki saklı silahlar ortaya çıkarılacak ve yepyeni bir Türk Anka Kuşu savaşın külleri arasında doğup yükselecekti (Başaran, 2007: 125).

Aydın'ın Yunanlar tarafından işgalinin ardından 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey, Harbiye Nezareti'ne, tümenini Çine'ye çekeceğini bildirmiştir. Nezaret, demiryolundan uzak kalacağı için bu çekilmenin Denizli yönünde olmasını istemişse de İtalyan bölgesinde bulunmanın avantajlı olacağını düşünen Albay Şefik Bey tümenini Çine'ye çekmiştir. Çünkü İtalyan bölgesi olduğundan halkı Yunanlara karşı daha rahat örgütleyebileceğini (Başaran, 2006: 23), Yunan askerî birliklerini yan cepheden tehdit altına alabileceğini ve Menteşe

Limanı'nın gümrük memurunu ve karısını dövmüş, ellerini bağlayarak köy meydanında teşhir etmişlerdi. Jandarma karakolunda bulunan silahlara el koyan Rumlar, etrafa saldıracak şiddet sahalalarını genişletmişlerdi. Köyden kaçan erler nahiye merkezine giderek nahiye müdürüne olayı anlatmışlar, müdür -ki o sıra Söke'ye telefon olup olmadığı bilinmemektedir- kaymakamı haberdar etmiştir. Nahiye müdürünün bu isyanı bastırmaya yetecek kadar adamının olmaması sonucunda isyan büyümüş ve nahiye kadar ulaşmıştır. Ayrıca Rumlar pusuya düşürdükleri birkaç askeri de şehit etmişlerdi. Git gide büyüyen isyan ancak İzmir'deki 56. Tümen ve Aydın'daki 57. Tümen'den gelen askerler sayesinde bastırılabilmiştir (Gökbel, 1964: 28-30).

¹⁶ Mustafa Kemal'in Havza'da bulunduğu sırada, 3 Haziran 1919 tarihli bir yazışmada şu ifadeler kullanılmıştır: *İzmir, Manisa, Aydın'ın işgalinden heyecanlanan ve endişelenen halkın her tarafta milli bağımsızlığı kurtarmak gayesiyle yaptığı etkili gösteriler, yapılan müracaatlardan ve (...) bana gelen telgraflardan anlaşılıyor* (Başaran, 2012: 259).

Bölgesi'ndeki mühimmatın Çine'ye getirmenin daha kolay olacağını düşünmüştür (Aker, 1937: 3).¹⁷

Yunanların Nazilli'yi işgal etmeleri üzerine Çine halkı büyük bir endişeye kapılmıştı. Rum Papazı, Müftü Ahmet Zühtü Efendi'ye *Yunanların nasıl olsa Çine'ye geleceğini, davetle gelmeleri halinde bir zararları olmayacağını* söylemişti. Müftü Efendi, Papazla arasında geçen bu konuşmayı kasaba halkın anlatmış, bu durumu öğrenen Papaz, Yunanların gelmemesi halinde kendisini kötü bir sonuç beklediğini anlamış ve bazı Rumlarla gizlice Aydın'a kaçmıştı (Aker, 1937: 23; Başaran, 2006: 26).

Nazilli'nin işgali sonrasında halkın büyük bir kısmı iç kesimlere doğru göç etmek zorunda kalmıştır. Göç edilen yerlerden birisi olan Çine'ye, bu dönemde gelen insan sayısı 25 bini bulmuştur. Burada biriken insanlar, İstanbul Hükümeti'ne ve İtilaf Devletleri'ne durumlarını anlatabilirlerse işgalden kurtulacaklarını düşünmüşler ve üç kişilik bir heyeti İstanbul'a göndermişlerdir.¹⁸ Fakat bir sonuç elde edememişlerdi. Yunanların bu bölgeye doğru yaklaşımları, zaten tedirgin olan halkı iyice endişelendirmiş ve Çine'den Muğla'ya doğru bir göç hareketi başlatmıştır. (Güneş, G., 2007: 235).

Aydın'ın Yunanlar tarafından işgalinin ardından Menderes'in güneyine çekilmekte olan 175. Piyade Alayı Birinci Taburu ile Teğmen Şerafettin Bey, emrindeki makineli tüfek bölüğünü Çine'nin girişindeki Yanık Han'a, Teğmen Mahmut Bey komutasındaki topçu birlikleri de kasabanın güneyindeki kırlara yerleşmiştir (Gökbel, 1964: 142). Bu sırada Çine'ye çekilmiş bulunan Albay Şefik Bey ve tümeni, Yunanlara karşı hazırlıklar yapmaya başlamıştır.¹⁹ Ancak, bölge idarecilerinden ve jandarmadan destek alamayınca sözü dinlenen bir vaiz olan Aksekili'nin yanına giderek halka çağrıda bulunmasını ve Yunanlara karşı destek vermelerini istemişlerdir. Aksekili "hükümetin memuru" olmasını ileri sürerek olumsuz yanıt vermiş, bunun üzerine, Muğla bölgesinde sevilen, hitabeti güçlü ve vatansever bir din adamı olan Boz büyük Karyesi'nden Hatip Hacı Süleyman'ın çağrılması istenmiştir (Aker, 1937: 25-26).²⁰

Bölge idarecilerinden ve sözü dinlenen insanlarından istediği yardımı elde edemeyen Şefik Bey, halkın savaştan bıktığını ve kurulacak bir örgütlenmeye katılmayacaklarını anlamıştır. Özellikle zenginler ve tüccarlar ilk baştan beri direnişe katılmamışlardı. Bu yüzden bölgede yaygın olan efeliğin, çeteciliğin tekrar canlandırılmasına karar verilmiştir.²¹ Bu karar doğrultusunda Yağcılar Köyü'nde oturan Yörük Ali Efe ve Kılıoğlu Hüseyin Efe ile irtibat

¹⁷ Nitekim Yunanlar bile yıllar sonra yazdıkları tarih kitaplarında Çine ve çevresinin *Türk teşkilatının merkezi* olduğunu söyleyerek Çine'ye çekilmenin aslında ne kadar da doğru bir hareket olduğunu vurgulayacaklardır (Aker, 1937: 19).

¹⁸ İstanbul'a giden bu heyet şunlardır: Aydın Belediye Reisi Peştemalcizâde Reşat, Hilal-i Ahmar (Kızılay) Cemiyeti Reisi Gümülcinelî Hoca Esat (İleri) ve Reşat Bey'in kayınbiraderi Şemsettin Bey'dir (Gökbel, 1964: 303).

¹⁹ İtalyan komutan Bongiovanni'nin Kuva-yı Milliye için *bütün işgal bölgesinde bir galeyanın olduğu ve fanatik Türk milliyetçiliğinin merkezinin 57. Tümen olduğu* bilgisini vermesi, 57. Tümen'in önemini arttırmıştı (Elmacı, 2009: 47).

²⁰ Sıtkı Aydın, Cavit Aker'in anılarından aktardığına göre Hacı Süleyman Efendi'nin Çine'ye davet edilmesinde Albay Şefik Aker'in rolüne ait hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Milli Mücadele'ye karşı Çine halkı ve yöneticilerinin hiçbir şey yapmamaları sonucunda Muğla, bu duruma sessiz kal(a)mamış ve Hacı Süleyman Efendi'yi buraya göndererek halkı bilinçlendirmek ve hareketlendirmek istemiştir (Aydın, 1993: 90, dp. 52).

²¹ Efeler ve faaliyetleri için bkz: (Özkurt, 2019; Özdemir, 2021; Başaran, 2019).

kurulmuştu (Aker, 1937: 27-28).²² Gece yarısı köye gelip komutanlarla görüşen efeler, Şefik Bey'in kendilerine silah, cephane ve bomba temin edebileceğini, isteğinin ise demiryolu çevresindeki Yunan müfrezelerine baskınlar yapılması olduğunu söylemesinin ardından Efeler *bundan sonra tek işimiz Yunan ile uğraşmaktır* yanıtını vermişlerdir (Aker, 1937: 41; Başaran, 2006: 26-27).²³

Yörük Ali Efe önderliğinde kurulan Milli Mücadele'nin ilk teşkilatı 17 kişiden oluşmuş, gün geçtikçe de bu sayı çoğalmıştır. Teşkilat ilk başkan olarak oy birliğiyle Yörük Ali Efe'yi seçmiştir (Aydinel, 1993:89). Teşkilatın sayısı katılan gönüllülerle sayesinde günden güne artmıştır. Yörük Ali Efe'nin mektup göndererek çağrıda bulunması üzerine Mesutlulu Mestan Efe, Habib'in Ali, Ortakçılı İnce Mehmed Efe, Girit göçmeni olan Sökeli Cafer Efe, Danişmendli İsmail Efe, Sancakdarın Ali Efe, İsabeyli'den Ese Efe, Tekeli İsmail Efe ve Kara Durmuş Efe'lerde bu teşkilata katılmıştır (Özkurt, 2013: 68). Yörük Ali Efe'den mektup alanlardan birisi de Demirci Mehmet Efe'ydi. Efe mektubunda *efelik, zeybeklik*

²² Albay Şefik Aker, zeybeklik ve kökenlerini ve Anadolu'daki tarihsel gelişimini anlatmış, daha sonra zeybekliği üç ana başlığa ayırmıştır:

Birincisi: Hiç kimseye hatta hükümete boyun eğmemek maksadıyla eline, silahına, zekâsına güvenerek hâkim ve müstakil yaşamak için zeybekliği kabul edenler.

İkincisi: Elinden istemeyerek bir cinayet çıkması ve buna benzer bir cürüm işlemesi üzerine kanundan kaçmak maksadıyla zeybekliği kabul edenler.

Üçüncüsü: Sırf cinayet işlemek, hırsızlık, uğursuzluk etmek gibi sefil maksatlarla zeybek olup çıkanlar (Aker, 1937: 34).

Kitabın üçüncü cildinde ise zeybeklerden gördükleri yararları şu on maddede sıralamıştır:

1. *Ulusal Savaş için taraftar bulamıyorduk, bunlar [zeybekler] bize en önce el uzattılar ve ulus adına düşmana en önce silâh attılar.*

2. *Ulusal savaşa yanaşmayan nüfuzlu tabaka ve sınıfların isteyerek istemeyerek bu savaşa taraftar olmalarına müessir oldular.*

3. *Ulusal savaşın icap ettirdiği mal, can fedakârlıklarının umuma teşmilinde icra kuvvetini gösterdiler.*

4. *Siyasal muhalifleri susturmak, onların azı kuvvetlerini ezme işlerinde Kuva-yı Milliyeciliğin en ateşli taraftarı ve özü oldular.*

5. *Eskiden mal ve can emniyetini bunlar bozuyorlarken Kuva-yı Milliyeci olduktan sonra bu mesleklerini bıraktılar ve bırakmayanların aleyhinde alet itihaz edildiler.*

6. *Cephe gerisinde sahra jandarması hizmetini gördüler.*

7. *Umumi meydan savaşlarının gayri zamanlarda dahi müessir baskınlarla düşmanın gerilerini, muvasalalarını taciz ettiler.*

8. *İtalyan ve İngiliz cazibelerine yanaşmak isteyen gafiller aleyhinde bunlar korkuluk itihaz edildiler.*

9. *Askerî kıt'aları boşaltan kaçak efradının kıt'alarına iltihakında müessir oldular.*

10. *Bunlardan icra kuvveti görmüş olmaları, bilhassa şehir ve kasabalarda yaşayan halkın üst ve orta tabakalarına korkunç ve soğuk geldiğinden; bu tabakalardan ulusal savaşa yanaşmak istemeyenlerini ve ordu mensuplarına hakaret gözü ile bakanlarını terbiye etmiş ve o mensupların kadir ve kıymetlerini kendilerine tanıtmış ve hattâ bu gayr-ı kanunî kuvvetleri kaldıran Büyük Millet Meclisi Hükümetine o tabakaları şükranla bağlatmış oldular (Aker, 1937: 272-273).*

²³ Albay Şefik Aker, Yörük Ali Efe ve Killoğlu Hüseyin Efe'yi Milli Mücadele'ye ikna etmek için, bu direnişin haklılığını anlattığını, içlerindeki milli hassasiyetlerini Yunanlara karşı uyandırmak için tarihten olaylar anlattığını ve hatta İstanbul'dan emir aldığı şeklinde gerçek olmayan olaylardan bahsettiğini hatıralarında şu şekilde aktarmıştı: *Tavir ve hareketleriyle Türk kahramanlığını gösteren delikanlıların dini ve milli hassasiyetlerini, benliklerini, Yunanlar aleyhine tahrik için, daha doğrusu uyarmak için tarihi olaylardan bahsetmiş, (...) Milli Mücadele'nin lüzumu hakkında kendilerini anlayabilecekleri bir dille ikna etmiş ve hatta gerçeğe uymayan 'İstanbul'dan milleti ayaklandırmak için gizli emirler aldığımızı da' onların anlayabileceği bir ifadeyle üstü kapalı olarak belirtmişim. (...) Karadağ ve Plevne Muharebeleri'ndeki zeybeklerin menkıbelerini okudum. Savaş meydanlarında nam ve şöhrat kazanmalarını, bu nam ve şöhrati de destanlara, kitaplara geçirmeleri gerektiğine dair sözlerimin de etkili olduğuna şüphe yoktur. (Aker, 1937: 40-41).*

yapacak zaman geçti, Efeliği düşmana karşı gösterelim de memleket kurtulsun ifadeleriyle Demirci'yi birlik olmaya davet etmiştir. Demirci'nin de katılımıyla gönüllü sayısı bine ulaşmıştır (Bayar, 1997: 9).²⁴ Fakat aralarında tüccar veya büyük toprak sahibi insanlar bulunmuyordu. (Başaran, 2007: 129). Çine'den Muğla'ya kadar olan geniş alanda bulunan bütün Kuva-yı Milliye örgütleri ve çeteleri Yörük Ali Efe kumandanlığı altında birleşmiş ve Milli Aydın Alayı oluşturulmuştu (Türkeş, 2013: 28). Demirci Mehmet Efe ise bir müddet sonra Aydın Cephesi komutanlığını eline alarak bölgede hem halkın yararına hem de askerî bakımdan pek çok işler yapmıştır (Başaran, 2012: 260).

Tablo 1: Milli Mücadele'nin Kurulan İlk Teşkilatı (Gökbel, 1964: 151)

1	Yörük Ali Efe	10	Çine Jandarma Bölüğünden Terhis Edilen Ramazan Onbaşı
2	Kıllıoğlu Hüseyin Efe	11	Kıllıoğlu Hüseyin Efe'nin Adamlarından Kuruköylü Ahmet
3	Aksekili Hacı Abdurrahman oğlu Mehmet Efendi	12	Çine'nin Evciler Köyünden Sağırın İbrahim
4	Teğmen Zekâi (Kaur)	13	Çine'nin Yağcılar Köyünden Kör Ahmet
5	Asteğmen Necmi (Aydımalay)	14	Kıllıoğlu Hüseyin Efe'nin Adamlarında Yağcılarlı Çolak Koca Ahmet
6	57. Tümen Karargâh Subaylarından Yüzbaşı Ahmet Bey	15	Kozalaklı Mehmet
7	Devlet Demiryolları Memurlarından Giritli Memduh Bey	16	Yüzbaşı Ahmet Bey'in Emireri Suriyeli Bir Asker
8	Kütahyalı Recep Çavuş	17	İsmi Hatırlanamamıştır
9	Asaf Gökbel		

Yunanların Çine yönünde ilerlemelerinden dolayı İtalyanlar 5 Haziran'da dört makineli tüfek ve 200 kişilik bir piyade taburuyla Çine'ye girmişlerdir. Halkın isteğiyle geldiklerini söyleseler de gerçek nedeni Yunanların Çine'ye doğru ilerleyişiydi (Aker, 1937: 29; Başaran, 2006: 26). İtalyanların Çine'ye askerle birlikte gelmelerinin üzerine Yörük Ali Efe ve çetesi yaptığı hazırlıkları hızlandırmış ve hemen Yunan mıntikasına doğru harekete geçmiştir (Gökbel, 1964: 147-148).

Çine, İtalyanlar için iki nedenden dolayı önemliydi. Birincisi, Yunan işgal bölgesinde yaşayanların İtalyan işgal bölgesini "güvenli bölge" olarak görmeleri ve kaçarak Çine'ye gelmeleri, ikincisi ise Kuva-yı Milliye birliklerinin merkezinin burası olmasıydı. Ayrıca

²⁴ Demirci Mehmet Efe, Malgaç Baskını'nın yapıldığı günlerde Bozdoğan Kasabası'nı basmış ve jandarmaları öldürerek bir zengin evini de yakmıştır. Yörük Ali bu olayı onaylamamış, okuma yazma bilmediği için Teğmen Zekâi Bey'e (Kaur) yazdırmış ve mührünü basmıştır. Bu olaydan bir hafta sonra Demirci, Karacasu Kasabası'nı basmıştır. Bunun üzerine Denizli Mutasarrıfı Faik Bey el altından haber ulaştırarak Milli Mücadele'ye katılmasını istemiş, eğer katılmazsa bizzat peşine düşeceğini ve onu dağlarda bir hafta bile yaşatmayacağını söylemiştir (Aydınel, 1993: 212).

İtalyanların işgal politikalarının yarı sömürgeleştirmek olup, bölgenin bütün ekonomik faaliyetlerinden yararlanmak amacı güttükleri için bölge halkına iyi davranılmış ve Kuva-yı Milliye'nin merkezine dokunmamışlardı (Çelebi, 2009: 56-57). Bu politika doğrultusunda İtalyanlar, Çine'ye girdiklerinde yaptıkları ilk iş bir sağlık ocağı açarak ilçedeki ve bölgedeki yaralıları, hastaları tedavi etmek olmuştur (Gökbel, 1964: 147).²⁵ Haydar Özge'nin anlattıklarına göre ise İtalyanların *bir sepet yumurta getiren Türk köylüsüne filinta tüfek hediye* etmişler (Uyguç, 2013: 41), Yunan işgal bölgesinden Çine'ye gelenler ekmeklerini dahi paylaşmışlardı (Çelebi, 2013: 164).

Yunanların Nazilli'den sonra Denizli tarafına ilerlemelerini engellemek isteyen Şefik Bey, Denizli'de bulunan topçu taburuna, Yunanları Menderes Nehri üzerindeki köprüden geçirmemeleri emrini vermiştir. Harbiye Nezareti Çine'deki tabura çektiği telgrafta Yunanlara karşı İtalyanların yardımlarından yararlanılabileceğini fakat dikkatli davranmaları gerektiğini belirtmiştir (Başaran, 2006: 28-29).

Tüm bu olaylar gerçekleşirken 12 Haziran 1919 tarihinde Çine'ye gelen Bakırköylü Mülazım Kadri ve Bozöyük Karyeli Hacı Süleyman Efendi, buradaki grupla birleşerek Çine Heyet-i Milliye'sini oluşturmuşlardı. Çine Heyet-i Milliyesi şu kişilerden oluşmaktadır.²⁶

Tablo 2: 12 Haziran 1919 tarihinde kurulan Çine Heyet-i Milliyesi (Başaran, 2006: 30)

Reis	Kadıköylü Mustafa Efendi
Aza	Hafız Hidayet Efendi (Belediye Reisi)
Aza	Hasan Efendi (Çaltılı Molla Hasan oğlu)
Aza	Emin Efendi (Dere[li]köy'den)
Aza	Molla Mehmed Efendi (Dereliköy'den)
Aza	Tabur Kâtibi Cemal Efendi (yerine Sami Efendizade Asaf Bey)
Veznedar	Ziraat Bank Muhasebe Kâtibi Edhem Efendi (yerine Sağlık Ahmed Efendi)
Katib	Ahmed Efendi (İhsan Efendi)

Çine Heyet-i Milliyesi'nin ilk kararı, cephede ölenler için mevlit okunması olmuştur. Daha sonra gönüllü toplamak ve firar eden askerlerin geri dönmeleri için çalışmalarda

²⁵ Celal Bayar, bu dönemde Çine'ye 25 bin kişinin Yunan zulmünden kaçarak geldiğini belirtmiştir. Şehirde göçmenler adına ihtiyar heyetlerinden 177 kişinin imzaladığı ve Çine Belediye Reisliği'nden onaylı mazbatayla birlikte Aydın Kızılay Başkanı Hoca Esat Efendi, Aydın Belediye Reisi Reşat Bey ve tercüman olarak da Şemsaddin Bey ile İstanbul'a gitmek üzere yola çıkmışlar, ilk durakları Rodos Adası olmuştur. Bu adada İtalyan İşgal Kuvvetleri Umumi Kumandanı ve Rodos Genel Valisi Batsenoni ise görüşmüşlerdir. Hoca Esat Efendi'nin hatıralarında anlattığı kadarıyla, aralarında geçen diyalogda Batsenoni, işgal amaçlarını "bizim işgalimiz müttefiklerimizle siyasetimiz icabıdır. Halka yardımımız da insaniyet ve merhamet iktizasındandır. Biz istiklalimize kavuşmanızı ve sizinle münasebet kurmak, ticaret yapmak isteriz" sözleriyle açıklamıştır. Bu sözler de İtalyanların toprak kazanma amacıyla değil de ekonomik amaçlarla geldiğini göstermektedir (Bayar, 1997: 17-18).

²⁶ Asaf Gökbel, Çine Heyet-i Milliye'nin kuruluş tarihinin 13 Haziran olduğunu ve tablodaki kişiler haricinde Duyun-u Umumiye kontrol memuru Nuri Bey'in de bulunduğunu belirtmiştir (Gökbel, 1964: 181).

bulunmuşlardır. Gönüllülerin savaş alanlarına gönderilmesini sağlamışlar ve ailelerine yardımlar yapmışlardır (Başaran, 2006:30).

Yunanlar, Balyanbolulu bir zeybek grubunun Nazilli’de teslim olduklarını İzmir, Yunan ve Avrupa basınına fotoğraflarla yaymışlar ve Yörük Ali Efe’nin de teslim olacağı ifadesini kullanmışlardı. Yörük Ali Efe ise Donduran Köyü’ne giderken yolda rastladığı Sultanhisarlı Rumlarla birlikte nehri geçmiş ve onlardan teslim olacağını Yunan kuvvetlerine iletmelerini istemiştir. Bu haber üzerine Sultanhisar’da bir tören hazırlığı yapılmış ve yöreden tanınmış bir papaz bile çağırılmıştır (Aydinel, 1993: 159; Başaran, 2006: 30). Yunanlar Yörük Ali Efe’nin teslim olacağını düşünürken o ve ekibi, 15-16 Haziran 1919 gecesi Sultanhisar’ın bir kilometre doğusunda, Yunanların elinde olan Malgaç Köprüsü’ne saldırı düzenleyerek, buradaki bütün Yunan birliğini öldürmüşlerdi. Aynı gece Teğmen Zekai, Malgaç Köprüsü’yle Atça arasındaki bir başka demiryolu köprüsünü, Asteğmen Nihat ise Karapınar çevresindeki bir başka demiryolu köprüsünü dinamitlerle tahrip etmiştir (Gökbel, 1964: 161-163; Başaran, 2006: 33).²⁷ Bu baskınları duyan bölgedeki diğer zeybek çeteleri ise böyle bir şereften mahrum kalmamak için Nazilli-Aydın arasında dolaşmaya başlamışlardı (Aker, 1937: 84).

Malgaç Baskını’nın ardından Türk kuvvetlerinin Nazilli’ye saldıracağı haberini alan Yunanlar, 19-20 Haziran’da Nazilli’den Aydın’a geri çekilmişlerdi (Aydinel, 1993: 161; Başaran, 2006: 33). Bu çekiliş sırasında Yörük Ali’ye yardım ettiğini düşündükleri 20 kişiyi rehin almışlar, yol üstündeki pek çok Türk köylülerini ve rehineri öldürmüşlerdir. Yunanların çekilişinin ardından Yörük Ali Efe’ye, Nazilli’yi Demirci Mehmet Efe’nin kurtardığı ve “Yörük Ali tez gelsin” şeklinde haber saldığı bilgisi gelince şehre girmiştir. Karşılaştığı manzaradan Demirci’nin haberinin gerçek olmadığını anlamıştı. Nazilli’deki Rumlara karşı oluşan tepki sonucunda evleri “fakir ve cahiller” tarafından yağmalanmaya başlamıştır. Bu yağmaya Efe ve kızanları da katılmıştır (Aydinel, 1993: 161-162). Akşama kadar süren bu yağma sonucunda kızanlarını tekrar toplayan efeler, Yunanları takip etmek üzere Nazilli’den ayrılmışlardı (Gökbel, 1964:171).

Nazilli’den çekilen Yunan birlikleri Aydın’a zor da olsa dönmüşlerdir. Fakat bölgedeki tüm Kuva-yı Milliye güçleri bir araya gelerek Aydın’ı Yunan işgalinden kurtarmak için harekete geçmişlerdi. Yeni kumandan olan General Nider, Venizelos’a çektiği telgrafta *tam bir Türk seferberliğinin* oluştuğunu, bu yüzden de bazı yerleri terk etmek zorunda kaldıklarını, yeterli askerî desteğin gelmemesi halinde Aydın’ın ve hatta İzmir’in de *tehdit altında* bulunduğunu bildirmiştir. Venizelos ise Nazilli’den çekilmelerine izin verdiğini, ama *Aydın’ın terk edilmemesini* vurgulamıştır (Aydinel, 1993: 175-176).

Hem asker hem de Kuva-yı Milliye güçleri bir araya gelerek Aydın’ın kurtarmak için harekete geçmişlerdi. Şehri kuşatan Türk birliklerine karşı top kullanılmış, Türkler ise topu askerlerin kullanacağını, bu saldırı Kuva-yı Milliye tarafından yapıldığını belirtmişlerdir.

²⁷ Kendisi de bir asker olan Sıtkı Aydinel, Malgaç Baskını’nın Kuva-yı Milliye en önemli sınavı olduğunu ve başarıyla sonuçlanmasının da bu harekâtın yapısına uygun olduğunu ifade etmiştir. Yörük Ali Efe ve müfrezesinin çok iyi bir Gerilla Savaşı özellikleri gösterdiğini, kayıtlara geçmemiş önemli taktikler uyguladıklarını ve Yörük Ali’nin teslim olacağını söyleyerek hedef şaşırtmasının da ustaca bir taktik olduğunu belirtmiştir. Fakat askerî açıdan düşünüldüğünde, gerekli ön hazırlıkların yapılmadığı, Malgaç Deresi’ne gelindiğinde hangi Yunan birliğine saldıracaklarına karar vermemiş olmaları, saldırı sonrası çekilecekleri ve toplanacakları yerleri belirlememiş olmaları ve saldırıyı gecenin karanlığını kullanarak kendilerine avantaj sağlayacak bir saati değil de sabah 6’da yapmalarını hem büyük bir cesaret hem de eksiklik olarak görmüştür. Tüm bunlara rağmen saldırının başarılı olması da diğer Kuva-yı Milliyelere güven vermiştir (Aydinel, 1993: 158-159).

Eğer topları ateşlerlerse siyasî karışıklık da yaratacağını düşünmüşlerdi. Tüm olumsuzluklara rağmen hâlâ İstanbul Hükümeti'ni düşünüyorlardı. Bunun üzerine Albay Şefik Bey, Binbaşı Hacı Şükrü Bey'e "topçu ateşine emir verdim" diyerek top ateşinin başlayacağı haberini vermiş, fakat ikisinden birisinin isyan ederek İstanbul'a bildirmeleri gerektiğini söylemiştir. Böylece top atışlarını meşrulaştırmış olacaktı. Bunun üzerine Şükrü Bey, kendisinin isyan edeceğini söyleyerek gerekli yazıyı yazmış ve Kuva-yı Milliye saflarına geçerek Aydın Kuva-yı Milliye Komutanı olmuştur (Aker, 1937: 117-119).

30 Haziran'da Türk kuvvetleri bütün yönlerden şehre saldırmış ve Yunan birliklerini yok edememişlerse de şehirden atmayı başarmışlardır. Fakat şehir üç gün süren çatışma esnasında oldukça fazla zarar görmüş ve büyük bir kısmı yanmıştı. Şehre giren Kuva-yı Milliye ve askerî güçler verilen emirleri dinlememişler, kaçan Yunanların peşinden gitmektense şehri yağmalamaya başlamışlardı. Aydın Kuva-yı Milliye komutanı Binbaşı Hacı Şükrü Bey bu yağma girişimini engellemeye çalışmışsa da tek başına bir sonuç elde edememiştir (Aydın, 1993:185-186).

Yunanlar ikinci kez Aydın'ı işgal için hazırlıklar yapmışlar ve Yunan Kolordu Komutanı General Nider, Aydın'ın işgal edilmesini ve *doğuda Köşk, güneyde ise Büyük Menderes nehrine kadar* ilerlenmesini emretmiştir. Türk güçleri ise yağma girişiminden sonra çekilmiş ve şehirde çok az bir güç bırakmıştı (Aydın, 1993: 195-196). 3 Temmuz günü harekete geçen Yunanlar şehre Germencik ve Nazilli-Beydağ taraflarından saldırmaya başlamıştır. Sökeli Ali Efe ve müfrezesi arazi koşullarını da kullanarak Nazilli-Beydağ bölgesindeki Yunan birliklerini engelleyerek geri çekilmek zorunda bırakmışlardı (Aker, 1937: 146-147). Yunanlar tekrar harekete geçerek şehri ele geçirmiş ve önlerinde durabilecek çok fazla güç olmadığı için Büyük Menderes Nehri'ne kadar ilerlemişler (Aydın, 1993: 198-200), bölgede bulunan on binlerce Türk, Nazilli ve Çine yönüne doğru kaçmaya başlamıştı (Haytoğlu, 2007: 188).

Yunanların Aydın'dan sonra iç kesimlere doğru ilerlemeleri sırasında karşılıklarına çıkabilecek en büyük güç Albay Şefik Bey komutasındaki askerî birlikti. Şefik Bey elindeki güçle Yunanlara karşı direnemeyeceğini bildiği için, kendi deyimiyle "müdafaa ede ede" Çine'ye doğru çekilmeye karar vermiştir. Burada Çine yönünü seçmesinde büyük bir stratejik düşünce yatmaktaydı. Eğer Nazilli yönüne doğru çekilmeye başlasa Yunan birlikleri doğru bir saldırıyla Denizli'ye kadar işgal edebilirlerdi. Çine yönü ise her ne kadar ilçe için tehlikeli olsa da İtalyanlar ile Yunanlar arasındaki çatışmadan yararlanabilecekti (Aker, 1937: 129-130).

Albay Şefik Bey, Çine yönüne doğru çekilmiştir. Onları takip eden Yunan birlikleri, Büyük Menderes'in güneyine doğru ilerlemeleri İtalyanların çıkarlarına ters düşmüştü. Bu ilerleyişi öğrenen İtalyan komutan Aydın'a, Yunan komutanıyla görüşmeye gitmiş, Yunanların bu şekilde ilerlemeye devam etmelerinin İtalya çıkarlarına ters düşüğünü ve bu yüzden Yunan birliklerinin geri çekilmesi gerektiğini belirtmiştir. 10 Temmuz günü bütün birlikleriyle Menderes'in kuzeyine çekilen Yunanlar, Köprübaşı'nda bir karakol kurarak geçişleri kontrol etmeye başlamışlardı. Böylece Menderes Nehri'nin güneyinde İtalyanlar, kuzeyinde ise Yunanların kontrolünde kalmıştır (Aker, 1937: 146).

Aydın ve çevresinde Köşk ve Bozdağ gibi yeni cephelerin açılmasıyla birlikte Kuva-yı Milliye güçleri yer değiştirerek bu cephelere yönelmiştir. Askerî birlikleri de etkileyen bu değişimler sonucunda Çine'de bulunan 57. Tümen ve karargâhı Nazilli'ye kaydırılmış ve Albay Şefik de Köşk'e geçerek bizzat bu cepheyi kontrol etmiştir (Aydın, 1993: 248).

Kuva-yı Milliye hareketine düzenli ordunun kurulmasıyla son verilmiştir. Düzenli ordu ilk defa 6 Ocak 1921 tarihinde, I. İnönü Muharebesi'nde kullanılmıştır. Bu Muharebe'den dört

gün önce, 2 Ocak 1921 tarihinde bir Kuva-yı Milliye lideri olan Çerkes Ethem'in Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne başkaldırdığına dair telgrafi Bakanlar Kurulu'nda okunmuştu. Bu başkaldırıdan sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin çıkardığı emirle Kuva-yı Milliye birlikleri kesin olarak kaldırılmıştır. Aydın ve çevresinde faaliyet gösteren Kuva-yı Milliye birliklerinin kaldırılması ise daha erken bir tarihte, 15 Kasım 1920 tarihinde gerçekleşmiştir (Aydın, 1993: 68).

Kuva-yı Milliye birlikleri I. İnönü Muharebesi öncesinde kaldırılmış olsa da Kurtuluş Savaşı süresince, özellikle Yunan işgal bölgelerinde çeşitli baskınlar gerçekleştirmiş, ikmal yollarını keserek düşman ordularının ihtiyaçlarını karşılamalarına engel olmuşlardır. Tüm bu faaliyetlerini gerçekleştirirken düzenli ordu ile iletişimlerini kesmemişler, koordineli bir şekilde çalışmışlardır (Aydın, 1993: 69).

İtalyan Dışişleri Bakanı 1 Nisan 1922 tarihinde bir toplantı düzenlemiş, bu toplantıya Dışişleri Bakanı'nın haricinde Genelkurmay Başkanı General Vaccari, Dışişleri Bakanlığı Doğu İşler Müdürü Mario Lago, Visconti Venosta, Arlotta, Kont Pagliano, Şövalye Guariglia ve Şövalye Alberto Tuozi katılmıştır. Toplantıdan çıkan karar Osmanlı Devleti için olumlu bir karardır. Çünkü İtalya kuvvetleri Menderes Bölgesi'nden çekilme kararı almışlar ve başta Söke olmak üzere yavaş yavaş çekilmeye başlamışlardı (Çelebi, 2009: 61). Aydın Mutasarrıfı Halil Bey bu çekilmenin 25 Mart 1922 tarihinde Çine'den başlayarak bütün Menderes Bölgesi'nin boşaltıldığını ifade etmiş ve bunu da İtalyan komutan Yüzbaşı Serra'nın kendisini 18 Mart'ta ziyaret ederek İtalyan doktor ve birliğin, yazın sıtmanın görüldüğü Söke'ye çekileceğini söylemesine dayandırmıştır. Fakat bu tarihte tahliye hakkında bir karar alınmamıştı. Bu haber 6 Nisan'dan sonra tekrar yayılmaya başlamış, fakat İtalyanlar 11 Nisan'a kadar bu haberin yalan olduğunu savunmuşlardır. Aynı günün akşamı Albay Fusoni, İstihbarat Müdürü Fehmi Bey'e; TBMM Hükümeti'nin isteği üzerine on beş yirmi gün içinde çekileceklerini ve gerekli yerlere bildirilmesini söylemiştir. 14 Nisan tarihinde ise İtalya Dışişleri Bakanlığı, Roma'daki Atina ve Ankara temsilcilerine bu çekilmeyi resmî olarak bildirmiştir. Stefani Ajansı ise 19 Nisan'da İtalyanların çekilmeye başladığı haberini yayımlamıştır (Güneş, M., 2007: 43-45).

Yunanların önce İzmir'i, ardından Aydın ve çevresini işgal etmeleri ve bu sırada yaptıkları katliamların giderek artması İtilaf Devletleri'nin dikkatini çekmişti. Bu katliamların basına sızmasını engelleyememişler ve Batı kamuoyunda önemli bir konu haline gelmiştir. Bu katliamların kendi çıkarlarını zedeleyeceğini düşünen Batılı devletler ise bu olaya el atmış ve bir açıklığa kavuşturulmasını sağlamıştır. Yunan işgal komutanlığı ise iki beyanname yayımlayarak bu katliamların yapıldığını kabul etseler de yapanların Rumlar katliam olmadığını ısrarla savunmuşlardır. Yüksek Konsey Başkanı Clemenceau, Venizelos'tan katliam konusunda detaylı bir bilgi istemiş, Venizelos ise olayların yerinde incelenmesinin doğru olacağını düşünerek Başbakan Yardımcısı Repulis ve Albay Mazarakis'in de içinde bulunduğu bir heyet oluşturarak İzmir'e göndermiştir (Güneş, 2009: 109).

20-28 Mayıs 1919 tarihleri arasında İzmir'de inceleme yapan heyetin Venizelos'a sunduğu rapora göre ilk ateş Türkler tarafından açılmış ve karışıklık bu yüzden çıkmıştır. Fakat Venizelos bu katliamın basında daha fazla yayılmasını engellemek için heyet raporunun aksini belirten bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda Yunan askerlerinin sorumluluklarını hafifletmek ve olayın görüldüğü kadar büyük bir olay olmadığını belirtmişse de bölgede işgallerin devam etmesi ve karışıklıkların artmasından dolayı basının önünü kesememiş ve müttefiklerinin de çıkarlarını zedelemiştir (Güneş, 2009: 110).

3 Ağustos 1919 tarihinde Uluslararası konsey tarafından yayımlanan bildiride Yunan işgal bölgesine iki heyet gönderilerek buradaki kargaşaya son verileceği ve zararların tespit

edileceği söylenmiştir. Bu olaydan sonra Aydın Vilayeti'nin sancaklarına haberler ulaştırılmış ve bütün zararlar, tecavüz, yaralama ve öldürme vakalarının şahitlerle birlikte sözlü ve yazılı olarak gelecek heyete sunulması istenmiştir (Güneş, 2009: 111, 120).

İlk önce İzmir'e gelen Heyet, buradaki çalışmalarını bitirerek 6 Eylül 1919 tarihinde önce Aydın, ardından Nazilli ve Çine'ye gitmek için hareket etmiştir. Albay Şefik Bey heyetin geleceği haberini alır almaz hemen çalışmalara başlamıştır. Yunanlardan kaçıp Çine'ye gelenlerden bir heyet kurmuş ve askerler görevlendirerek hem Yunanların hem de bölgedeki Rumların zulmüne uğramış kişileri ve verdikleri zararları zaman, mekân, şahit ve delilleriyle birlikte tespit etmiştir. Toplanan bütün bilgileri bir araya getirerek bir kitapçık hazırlanmış ve gelen heyete sunmuştur (Aker, 1937: 226).

11 Eylül 1919 tarihinde Çine'ye gelen komisyon belediye binasına alınmıştır.²⁸ Bölgenin en önemli tanığı olarak ilk önce Albay Şefik Bey'i dinlemişler, bu konuşma üç buçuk saat sürmüştür (Güneş, 2009: 125). Şefik Bey, bu süre zarfında sorulan soruların üç ana konu etrafında toplandığını belirtmiştir: 1) Aydın'daki bu katliamın sebebi Yunanlar mıdır, yoksa Türk askerinin bir oyunu mudur? 2) Aydın'ın işgali sırasında şehri terk eden halk neden geri dönmüyor? Yunanların yaptıklarından mı, yoksa Türklerin onları kovmasından mı çekiniyorlar? 3) Aydın'ın işgali sırasında şehirdeki Rumlar nereye gönderildi, akıbetleri ne oldu ve neden geri gelmediler? Tüm bu sorulara karşılık bütün olayları delilleriyle birlikte yanıtladığını belirten Şefik Bey, olayların ana noktalarını doğru fakat sebeplerini kendi bakış açısına uygun bir şekilde anlattığını da itiraf etmiştir. Fakat Yunanların aleyhine bir olay yudurup anlatmayı aklından bile geçirmediğin özellikle vurgulamıştır.

Tablo 3: Çine'ye Gelen Tahkik Heyeti (Aker, 1937: 227)

O Günkü Reis	İngiliz Amirali Hek
Aza	Amerika Birleşik Hükümetleri namına Amiral Bristol
Aza	Fransa Hükümeti namına General Binozet
Aza	İtalya Hükümeti namına General Dalolyo

Heyet daha sonra Yörük Ali Efe ile görüşmüştür. Omzunda silahıyla heyetin karşısına gelen Yörük Ali, Yunanların yaptıkları bütün zulümleri anlatmış, buna rağmen Aydın'daki Hristiyanları koruduğunu ve 70 kişiyle Yunanlar yendiklerini, o anki mevcut kişi sayısıyla Yunanları Aydın'dan çok kolay bir şekilde atacaklarını ama *büyük devletlerin adaletini emniyetle bekledikleri* için tahkikat sonuna kadar bir şey yapmayacaklarını söylemiştir. Yörük Ali'den sonra diğer Kuva-yı Milliyecilerle görüşen heyet, onların bölgelerini savundukları sonucuna varmış, bölgede yaşayan Rumların da söylenenin aksine zulüm görmeden, rahat bir hayat sürdürdüklerini tespit etmiştir (Güneş, 2009: 127).

Çine'deki görüşmelerini bitiren heyet Nazilli'ye doğru yola çıkmış. Zor koşullar altında 12 Eylül'de Nazilli'ye varan Heyet'e yol boyunca Albay Şefik Bey de eşlik etmiştir (Güneş, 2009: 129).

²⁸ Albay Şefik Bey 10 Eylül'de geldiklerini söylemektedir (Aker, 1937:227).

4.Sonuç

Çine, idarî olarak Aydın, Menteşe ve Sığla sancakları arasında çok sık yer değiştirmiş olsa da Menteşe Sancağı'nın Büyük Menderes'e açılan kapısı niteliğindedir. 1881 yılına kadar küçük bir nahiye olarak bölgede varlığını sürdüren Çine, bu tarihten itibaren kaza statüsünü kazanmıştır. Aynı yıl belediye teşkilatının oluşturulmasıyla birlikte şehir büyümeye başlamıştır. Nüfus popülasyonu oldukça çeşitli olmasının yanı sıra sürekli bir nüfus artışı da yaşamıştır. Bu artışların iki önemli nedeni vardır. Birincisi bölgedeki tekke ve zaviyelerin çokluğudur. Bir ahî merkezi olan Çine, tekke ve zaviyeler sayesinde önemli bir eğitim yuvası haline de gelmiştir. Bu sayede eğitim almak için bölgeye çok farklı coğrafyadan insanlar gelmiştir. Nüfusun artmasının diğer nedeni de bölgeye yapılan zorunlu göçlerdir. 93 Harbi sonrasında Balkanlar'dan Çine'ye önemli bir göç dalgası gerçekleşmiştir. Savaş kaynaklı yaşanan bu zorunlu göç Çine'nin daha da büyümesini sağlamıştır. Kazada artan nüfustan dolayı Hamidabad ve Şevketiye gibi yeni yerleşim yerleri oluşturulmuştur.

Çine, Aydın ve Menteşe bölgeleri arasındaki konumundan dolayı Cumhuriyet'e giden süreçte de önemini korumuştur. Yunanların İzmir'e ayak basmaları ve ardından Aydın'a ilerlemeleri bölgede bir panik havası yaratmıştır. Bu dönemde Büyük Menderes'in güneyinde ise bir İtalyan işgali söz konusuydu. Ancak İtalyanlar Yunanların tam tersine, bölge halkına karşı daha ılımlı yaklaşmışlardır. Seyyar hastaneler kurmuşlar, halka ilaçlar vermiş, ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Onların amacı geçici bir süreliğine değil, daha uzun süre bölgede kalarak yer altı zenginliklerinden de yararlanmaktır. Böylelikle İtalyanlara yeni iş imkânları da oluşturacaklardır. Bu yüzden halkın karşısında değil, yanında durduklarını gösteren bir politika izlemişlerdir.

Milli Mücadele'nin başladığı bu dönemde İtalyanların politikaları Türk komutanlar tarafından oldukça başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Yunanlar Aydın'dan sonra güneye ve Nazilli tarafına doğru ilerlediklerinde, karşı koymakta zorlanan Türk müfrezeleri güvenli bölge olarak gördükleri güneye doğru, Çine'ye çekilmişlerdir. İtalyan kontrolünde olan Çine, Yunanların ilerleyemeyeceği bir bölgedir. Çünkü buraya gelmeleri durumunda İtalyanların çıkarlarına ters düşecek ve iki devlet arasında sorun yaşanacaktır. Yunanlar, İtalyanları karşılığında alma riskini göze alamamışlardır. Türk komutanlar da bu durumu çok iyi bildikleri için her zaman İtalyan bölgesini kendi çıkarları için kullanmışlardır.

Yunan ilerleyişi karşısında durmakta zorlanarak güneye çekilen komutanların başında Albay Şefik Aker bulunuyordu. Aker, Çine'ye çekilmenin güvenli olduğu sonucuna varmış, buraya gelerek yeni planlar yapmak istemiştir. Ancak demiryolundan uzaklaşılacağı düşüncesiyle karşı çıkılmıştır. Fakat Aker, demiryoluna yakın olmak için Nazilli'ye çekilmeleri halinde Yunanların Denizli'ye kadar ilerleyeceklerinin düşünmüştür. Bu yüzden emri altındaki askerleri Çine'ye çekmiştir. Bu hareketinin ne kadar doğru olduğunu Yunanların Nazilli'yi işgal ettiklerinde bir kez daha görebiliriz. Çünkü Nazilli halkı Yunanlardan kurtulmak için büyük oranda Çine'ye göç etmiştir.

Çine'de Yörük Ali ve Kılıoğlu efeler ile görüşen Aker, Yunanlara karşı direniş sahasını genişletmek istemiştir. Aralarında daha sonradan Demirci'nin de katılımıyla büyük bir direniş hareketi başlamıştır. Çine'de yapılan görüşmeler sonucunda Batı Anadolu'daki Kuva-yı Milliye'nin ilk tohumları burada atılmış ve Çine Kuva-yı Milliye'nin merkezi olmuştur.

Aydın'ın Yunan işgalinden kurtarılmasının ardından ağustos ayında uluslararası azaların bulunduğu bir komisyon kurulmuş ve bölgeye gönderilmiştir. Eylül ayında Aydın'a gelen heyet oradan Çine'ye hareket etmiş, Albay Şefik Aker ve Yörük Ali Efe ile Çine Belediye Binası'nda görüşmeler yapmış, Yunanların bölgede yaptıkları tahribatı araştırmışlardır. Böylelikle küçük bir Osmanlı şehri olarak olan Çine, zaman içerisinde gelişmiş,

Cumhuriyet'e giden süreçte Kuva-yı Milliye'nin ilk kıvılcımını parladığı önemli bir yer haline gelmiştir.

Kaynakça

- Akbulut, O. N. (2008). *Evlîye Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Muğla.
- Aker, M. Ş. (1937). "İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali". *105 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı*, Y. 11, S. 46 (1 Haziran 1937), Askerî İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Akın, H. (1968). *Aydınogulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Avcı, U. (2017). *XIX. Yüzyılda Çine Kazası'nın Demografik Yapısı*. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Aydinel, S. (1993). *Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Barkan, Ö. L. (2020). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler". *İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri [Nüfus ve İskân Meselelerine Dair Toplu Çalışmalar]*, Haz. Yahya Kemal Taştan, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 147-337.
- Başaran, M. (2012). "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ve Aydın Kuva-yı Milliyesi, Kurtuluş Savaşında Atatürk'ün Aydın'a İlişkin Yazışmaları (Nutuk, Söylev ve Demeçler Kapsamında)". *Tarihsel Süreçte Aydın*, Ed. Günver Güneş, Aydın Belediyesi Kültür Yayınları, Aydın, 257-276.
- Başaran, M. (2019). "Kuva-yı Milliye'de İki Efe (Yörük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe)". *Batı Anadolu Eşkıyalık Tarihi*, Ed. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, Cihan Özgün, Ali Özçelik, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 263-276.
- Başaran, M. (2007). "Millî Mücadele'de Sivil Temelli Direniş Çine Heyet-i Milliyesi". *Millî Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Ed. Günver Güneş, Mehmet Başaran, Aydın Belediyesi Kültür Yayınları, Aydın, 125-135.
- Başaran, M. (2006). *Millî Mücadele'de Çine Heyet-i Milliyesi (1919-1920)*. Mor Ajans, İstanbul.
- Başaran, M., Sarıbey Haykırın, A. ve Özçelik, A. (2018). *Atçalı Kel Mehmed Efe, Batı Anadolu'da Eşkıyalık ve Zeybeklik*. Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Bayar, C. (1997). *Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Giriş*. C. 7, Sabah Kitapları, İstanbul.
- Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Budak, L. (2018). *XIX. Yüzyıl Ortalarında Çine Kazası*. Aydın Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Aydın.
- Çelebi, M. (2013). "Menteşe Sancağında İtalyanlar". *Millî Mücadele'de Mentese Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Ed. Günver Güneş, Pia Yayınları, İstanbul, 147-175.
- Çelebi, M. (2009). "Millî Mücadele'de Çine'de İtalyanlar". *Çine Kuvayı Milliye Müzesi Açılışı ve "Kurtuluş Savaşı ve Çine" Panelleri*, Ed. Günver Güneş, Arif A. Uyguç, Çine Belediyesi Kültür Yayınları, Aydın, 53-63.

- Elmacı, M. E. (2009). "57. Tümen'in Çine'ye Çekilmesi Kararı ve Sonraki Olaylar". *Çine Kuvayı Milliye Müzesi Açılışı ve "Kurtuluş Savaşı ve Çine" Panelleri*, Ed. Günver Güneş, Çine Belediyesi Kültür Yayınları, Aydın, 39-49.
- Emecen, F. (1991). "Aydın". C. 4, *DİA*, İstanbul, 235-237.
- Emecen, F. (2003). *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, M. A. ve Değerli, A. (2020). *Balat ve Çine Vakıfları*. Palet Yayınları, Konya.
- Eroğlu, Z. (2011). *Muğla Tarihi*. Muğla Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla.
- Ertay, M. Y. ve Kılıçaslan, H. (2017). "Rodos'un Fetih Günlüğü Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi Rûznâmesi". *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 12, S. 1, 1-36.
- Gökbel, A. (1964). *Milli Mücadelede Aydın*. Coşkun Matbaası, Aydın.
- Gökbel, A. ve Şölen, H. (1936). *Aydın İli Tarihi*, Ahmed İhsan Basımevi, İstanbul.
- Güneş, G. (2009). "Yunan İşgali'nin Yarattığı Sorunları İncelemek Amacıyla Uluslar Arası Tahkik Heyeti'nin Aydın Sancağı'na Gelişi ve Faaliyetleri". *Çine Kuvayı Milliye Müzesi Açılışı ve "Kurtuluş Savaşı ve Çine" Panelleri*, Ed. Günver Güneş, Arif A. Uyguç, Çine Belediyesi Kültür Yayınları, Aydın, 85-135.
- Güneş, G. (2007). "Yunanistan'ın Aydın'ı İşgali ve İşgalin Bölgede Yarattığı Tahribat". *Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Ed. Günver Güneş, Mehmet Başaran, Aydın Belediyesi Kültür Yayınları, Aydın 2007, 207-257.
- Güneş, M. (2007). "Milli Mücadele'de Koçarlı". *Milli Mücadelede Menderesin Öte Yakası Koçarlı Cephesi ve Önderleri*, Ed. Mehmet Başaran, Üç-er Ofset, İstanbul, 35-49.
- Halaçoğlu, Y. (2009). *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*. C. I-V, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Halaçoğlu, Y. (2014). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Baskı*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Haykıran, K. R. (2019a). *Aydinoğulları Tarihi Üzerine Yazılar*. Kriter Yayınları, İstanbul.
- Haykıran, K. R. (2019b). "Aydın'da Bir Ahîlik Merkezi Olarak Eski Çine ve Ahmed Gazi Külliyesi". *YeniFikir*, Y. 10, S. 22 (Temmuz), 45-54.
- Haytoğlu, E. (2007). "Milli Mücadele'de Denizli'nin Aydın Kuva-yı Milliyesi ile İlişkiler". *Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Ed. Günver Güneş, Mehmet Başaran, Aydın Belediyesi Kültür Yayınları, Aydın, 177-205.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı Nüfusu, 1830-1914*. Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KARAL, E. Z. (1997). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- METE, M. (2004). "Menteşe". C. 29, *DİA*, Ankara, 150-152.
- Önen, N. ve Reyhan, C. (2011). *Mülkten Ülkeye, Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, A. U. (2021). *Demirci Mehmet Efe ve Denizli Faciası Hakkında Bir Tartışma*. Akıl Fikir Yayınları, İstanbul.

- Özkurt, F. (2013). “Yörük Ali Efe’nin Muğla’daki Faaliyetleri”. *Milli Mücadele’de Menteşe Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Ed. Günver Güneş, Pia Yayınları, İstanbul, 55-85.
- Özkurt, F. (2019). *Yörük Ali Efe, Milli Mücadele’nin Gizli Kahramanı*. Kronik Yayınları, İstanbul.
- Pullukcuoğlu Yapucu, O. (2007). *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak: Aydın*. Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Ressamoğlu, E. L. (1952). *Ege Rehberi Aydın İli*. İhsan Gümüştayak Matbaası, İzmir.
- Türkeş, Ü. (2013). “Milli Aydın Alayı ve Yörük Ali Efe”. *Milli Mücadele’de Menteşe Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Ed. Günver Güneş, Pia Yayınları, İstanbul, 23-34.
- Uluçay, M. Ç. (1944). *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*. C.H.P. Manisa Halevi Yayınları, İstanbul.
- Uyguç, A. A. (2013). “Kurtuluş Savaşı ve Çine-Muğla İlişkileri”. *Milli Mücadele’de Menteşe Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Ed. Günver Güneş, Pia Yayınları, İstanbul, 35-54.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1999). *Büyük Osmanlı Tarihi*. C. 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Witteck, P. (1986). *Menteşe Beyliği 13-15 inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Yiğit, A. (2009). *XVI. Yüzyıl Menteşe Livası Vakıfları (338 Numaralı Mufassal Evkâf Defteri H. 970/M. 1562)*. Barış Platin Kitabevi, Ankara.